



ОДИЛ ЁҚУБОВ



ТАНЛАНГАН АСАРЛАР



Тўрт жилдик

I ЖИЛД



АДОЛАТ МАНЗИЛИ
роман



«ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ
БОШ ТАҲРИРИЯТИ
ТОШКЕНТ — 2005

НАШРГА ТАЙЁРЛОВЧИ
МАМАДАЛИ ЭРОНОВ

Ёқубов Одил.

Танланган асарлар. Биринчи жилд. Адолат манзили (роман). Муқаддас (қисса). — Т.: «Шарқ», 2005. — 272 б.

ББК.84(5У)6

© «Шарқ» нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси
Бош таҳририяти, 2005 й.

АДОЛАТ МАНЗИЛИ

Роман

I

Бибисора момо Бетеран* чолни кутавериб, кўзи илинган экан, бир маҳал эшик қўнгирорининг овози қулоғига чалинди. Момо чўчиб уйғондию «ҳозирхозир», деганича ўша томонга пилдиради. Лекин йўлакка чиқиб қараса, эшик эмас, телефон экан. Худди ёв қувгандай бетиним, асабий жиринглаяпти.

«Маржонойдир?!»

Бибисора момо хаста юраги орқасига тортиб, телефон ёнидаги курсига ҳолсизгина чўқди. Момонинг юраги янглишмаганди: бир неча дақиқа давом эттан гувғудан кейин олисдан, чамаси, момо туғилиб вояга етган Маржонтов овулидан қизининг юракка гулув соловчи ҳаяжонли, титроқ овози эшитилди:

— Моможон, ўзингизмисиз, моможон?!

— Мен, болам, мен, момонг.

— Ассалом, моможон. Эсонмисиз, омонмисиз, Ветеран бобомлар...

— Бобонг-да омон... Ўзинг қалайсан, болажоним! Набирам эсон-омон юриптими?

— Неварангиз, Лочинжонингиз — ҳаммаси эсон...

— Эса... нега йиғлайсан? Омонлиқма, болам? — деди момо, аллақандай хатарли туйғудан юраги ҳамон безиллаб. Момонинг оналик меҳрига йўғрилган сўзлари сим орқали минг чақирим наридаги қизининг юрагига бориб етди чори, Маржоной:

— Куёвингиз Суюн акамлар, — дедиу жимиб қолди. Қизининг ўпкаси тўлиб, ўзи билан ўзи олишаёттанини сеззган момо:

* Ветеран, демоқчи.

— Күёвимга не бўлди? — деди жеркинқираб. — Овриб қолдима?

— Оғриса ҳам майли эди, моможон... Опкетиши. Бибисора момо тушунмади.

— Ким опкетди? Қайта опкетди?

— Моможон, — зорланди Маржоной. — Буни телефонга айтиб бўлмайди. Тухмат ҳаммаси. Айланай, моможон. Бир кеп кетинглар. Ветеран бобомлар билан бир кеп кетмасаларинг... биз ҳаммамиз бу ёқда... онасидан айрилган бўтадай бўзлаб қолдик, моможон!..

Момонинг миясида: «Қамап қуйипма?» — деган савол чақмоқдай чақнадиу сужк-сужкларигача зирқираб кетди. «Қамалган, қамалмаса... қизалоги Маржоной уясига илон тушган чумчуқдай чирқирайма?»

— Не бўлди? Очигини айт, болам?

— Очигини айтсан... ёмон! Жуда ёмон! Тезроқ келинг, тезроқ келинглар, моможон!

— Борамиз, болам, борамиз.

— Ветеран бобомлар ҳам келсинлар.

— Хўп, хўп, болам. Бетеран бобонгни-да олдимга солиб оппараман...

Маржоной яна бир нима демоқчи эди, бироқ телефон фув-фув қилдию Маржонойнинг овози худди ожиз полапоннинг овозидай чирқиллаганича узилди-қолди.

Бибисора момо хаста оёқларини аранг судраб, меҳмонхонага ўтди. Тўрт хонали катта уй, уй эмас, қаср, гўё сув қўйгандай, гўё ўлик чиққан хонаёндай жимжит. Момо бир кун аввал ёмон туш кўриб уйғонган, кундузи эса, кун бўйи чап кўзи учиб, кўнгли ғаш бўлиб юрганди. Тушида, ё қудратингдан, эшик тақ-тақ тақиллармиш. Момо чиқса... остоңада кўз очиб кўрган, суйиша-суйиша қовушган марҳум эри Мамат мерган турган эмиш. Тўппа-тўғри Маржонтовдан тушиб келганимиш. Эгнида қора чакмон, бошида қоракўл телпак, қўлида жинғил сопли қамчи, сулув мўйловини дикрайтириб:

— Ҳа, бибим! — дермиш кўзлари ғазабдан чақнаб, — Маржонтовнинг кўм-кўк яйловларини эсингдан чиғариб, Боботовдай дархон элди тарк этиб, худо ўзи қовуштирган эрингди унутиб, бошингди олиб кетганингда топган жойинг шул бўлдими? Ё манов олтин буюмларга сотилдингми? Бул зебу зийнатларга уч-

дингма? Ундан кўра Маржонтовдаги булоқлардинг салқин сувин симириб, ўтовингди безаб, қимиз шопириб ўтирганинг минг марта яхши эмасма, бибим?

— Оғажон! — дермиш момо зорланиб. — Агар сиз қирчиллаган қирқ ёшиңгизда Маржонтовдан ийқилиб, шўрлик бибингизди зор-зор йиглатиб, тилаб олган қизимиизди тирик етим қилиб, бу ёлғон дунёдан кўз юммаганингизда... мен бадбаҳт Боботовдан кетармидимов? Икки кўзим икки булоқ, йиглай-йиглай, иккови-да қуриди. Сиз нени биласиз, оғажон?

— Билмасам... мен ёмондан кўнглингди узиб топган... анов Бетеранинг қайда? — дермиш Мерган, қўлидаги қамчисини гижимлаб.

Момо аллақаңдай талмовсираб:

— Қўйинг, ул шўрлик чолди! — деб ёлворармиш. — Ул-да Оллонинг мўмин бандаси. Не қилай, агар сиз «Бойчибор»ингизда товдан-тovга учаман деб, дарага ийқилиб...

— Дарага жиқилсам-да ўлмаганман! — дермиш Матмат мерган. У чап кўзини қисиб, фалати кулармиш. — Сени синамоқ, ниятида шундай қилган эдим! Агар бу сўзинг рост бўлса, агар мендан кўнглингди узмаган бўлсанг... жур, кеттик Маржонтовга! Суюкли қизим Маржонойнинг ўтовида улкан тўй! Тез етиб борайик! Ёшлиқда суйишиб-суйишиб ўйнаб юрган яйловларди кезиб, ўлан айтиб, элдинг дуосини олайик!..

Момо кўрсаткич бармоини лабига босармиш:

— Ҳай, оғажон! Бетеран эшитмасин. Мен ҳозир, ҳозир! — дермиш момо куймаланиб, дермиш-у, қувончдан юраги ҳапқириб... уйғониб кетармиш!

Момо ётоқхонага секин мўралади. Чироқ ўчиқ, лекин ҳовлидаги симёғочлардан тушган шуъладан хона ёп-ёруғ. Ёнма-ён қўйилган залворли, кенг каравотларнинг бири ҳануз бўш. Эрталаб қайси бир мактабга учрашувга кетган Бетеран (момо уни қачон шундай деб чақира бошлаганини ўзи ҳам билмайди!) ҳануз қайтмабди.

Бибисора момо ҳамон юраги гурс-гурс уриб, аста курсидан турди-да бир-бир босиб, меҳмонхонага чиқди. Меҳмонхона фирға-шира. Ҳовлидан тушган шуъла хонанинг ўнг ва чап томонларини қоплаган қиммат баҳо сервантларда, жавонлардаги китобларнинг заррин жилдларида, бутун деворни эгаллаган ва ёқасидан

этагигача орден-медал қадаган суратларда акс этиб, уйни ажиди бир жилвага тўлдирган.

Момо дераза рўпарасидаги диванга чўқди, сўнг, тирсакларини тиззасига, қўлларини ияига тираб, оғир, бесаранжом хаёлга толди.

Момони, айниқса, ҳайратта солган нарса — кеча тушида кўрган мархум эри Мамат мерган — тирик мерганинг ўзгинаси эди! Сўзлариям, кўзлариям, жаҳли чиққанда дикрайиб кетадиган мўйловиям, келишган келбатию қийғир қарашлариям, ҳамма-ҳаммаси момо суйиб қовушган Мамат мерганинг ўзгинаси! Мерган — илоё жойи жаннатда бўлғай, қирқقا кирмасданоқ, тоғдан учиб, оламдан ўтган, Бибисора момо эса беш-олти яшар қизчаси — ҳозиргина бўтадай бўзлаб сим қоқкан суюкли Маржонойни бағрига босганича, чирқиллаб қолаверган эди!..

Ё кудратингдан! Тушда ҳам шунчалик ўхшайдими одам? Ҳатто ҳамон қулогида жаранглаб турган ўқтам, шиддатли овози ҳам тирик Мерганинг овози... .

Момонинг юрагига гулув солган нарса шу бўлдики, кечада кўрган туши билан ҳозирги телефонда эшиттани шум хабар ўртасида мудҳиш ва сирли бир алоқа бор эди!.. «Суюкли қизим Маржонойнинг уйида улкан тўй», деди Мамат мерган тушида. Ҳа, унинг бу сўзлари ҳам, Маржонойнинг ҳозирги фарёди ҳам бежиз эмас! Маржонойнинг бошига оғир савдо тушшитки, раҳматлик, руҳи бесаранжом, момонинг тушига кириб юрипти!..

Бибисора момо ҳарчанд уринмасин, аллақачон ёдидан чиқа бошлаган мудҳиш манзаралар, чеккан уқубатлар, дарду ҳасратлар эсига тушаверди, тушаверди. Шафқатсиз фожиа куни Мамат мерган Маржонтов этагида бўладиган катта улоққа отланди. У маҳалда ҳали ўн гулидан бир гули ҳам очилмаган Бибисора, қўлида Маржоной, уни анча ергача кузатиб қўйди, сўнг, худди бугунгидаётини қўярга жой тополмай, юраги ўйнайверди, ўйнайверди. Ахийри, шомга яқин Маржонтов томондан бир қора тўзон кўринди. Йўқ, бу одатда улоқдан жўр қийқириқ билан қайтадиган улоқчиilar тўдаси эмас, мотам сукуннатига чўмган улкан олони эди! Оломон яқинроқ келгач, қўш от устида оқ, кигизга ўраб-чирмалган бир нарса кўринди. Юрак ўлгур сезар экан! Ҳамма балони сезар экан юрак ўлгур: оқ, кигизга ўралган — Мамат мерганинг суюғи, экан!

Эртасига бутун Маржонтов Мамат мерганни — унинг тулпори билан ёнма-ён, — улоқни олган «Бой-чибор» камидаги ўттиз газ келадиган жардан сакрайман деб, бўйни узилган экан! — дафн этишди....

Бибисора эгнига кўк кийиб бир йил аза тутди, кейин бир йилдаёқ қариб мункайиб қолган қайнона, қайнотаси билан рози-ризолашиб, хўжалик марказига кўчиб ўтди. Унинг баҳтига хўжаликда гилам цехи очилган эди. Бибисора шу цехга ишга кирди. У Мамат мергандан кейин бошқа эр қилмайман, деб онт ичган, ундан қолган ёдгорим — Маржонойни оқ ювиб, оқ тараб катта қилсан-у, яхши жойга бериб, бу дунёдан тинчгина ўтсам, у дунёда Мерган билан учрашганда юзим оқ, жисмим пок бўлса, деб ўйлаган эди. Шу боисдан, не-не жойлардан келган қанчадан-қанча совчиларни қайтарган эди. Йўқ, мен қиласман ўттиз, тангри қиласар тўққиз, деганлари рост экан. Тақдирдан қочиб қутулиб бўлмас экан.

Мерган оламдан ўтганининг учинчи ё тўртинчи йили қишлоқда мана шу «Бетеран» пайдо бўлди.

Ветеран асли маржонтовлик бўлиб, урушда довруқ, қозонган, ўзиям ўша мавридда бутун вилоятни ёт деб ётқизиб, тур деб туризиб юрган отга минармонлардан эди. Гилам цехида у билан учрашув бўлди.

Бибисора бу даврда гилам цехининг пешқадам чеварларидан эди, шу боис, ветеранга гулдаста тутқазиш шарафи ҳам унга топширилди. Учрашувдан аввал «ветеран-ветеран», деб довруқ солишганда Бибисора уни ошини ошаб, ёшини яшаб битган бир қария деб ўйлаган эди. Саҳнага чиқиб қараса... бўй-басти келишган, тоғни урса талқон қиладиган, устига устак, шўх, сўзамол, гапга чечан бир одам экан. Кўрган-кечирганларини ҳикоя қилганида, кулдиравериб, бир зал аёлнинг ичагини узди. Бу ҳам етмагандек, Бибисора ҳаяжондан дудуқлана-дудуқлана уни табриклаб, гулдаста тутқазганида... Ветеран аввал унинг қўлидан, кейин пешонасидан ўпди-ю, залда қийқириқ бўлиб кетди...

Кечқурун эса... кечқурун Бибисора ишдан қайтса... меҳмонхонанинг тўрида мийифида кулимсираб... семизлигидан Мансур меш деб ном чиқарган директорлари ўтирипти! Совчи бўп кепти!

Унинг айтишича, бир-икки йил муқаддам Ветераннинг ҳам жуфти ҳалоли оламдан ўтган экан. Ўғил,

қизлари ҳам турмуш қуриб, ўзларидан тинчиб кетишибди. «Маржонтов»га келишдан мақсади... Бибисорага ўхшаган камтаргина ёш жувон учраб қолса, уйланиш экан!

Бибисора аввал бу гапни эшитишни ҳам истамади. Лекин Мансур меш ҳам анойи одам эмас (анойи бўлса, «Маржонтов»дай донгдор совхозга хўжайин бўлармиди?) бирда койиса, бирда илондай алдаб-авради.

Бибисора кўзига ёш олиб, Маржонойни рўкач қилган эди, директор бунга ҳам сўз топди.

— Ветеран айтди,— деди у, овози бирдан юмшаб.— Қизидан хавотир олмасин, деди. Мен уни ўз қизимдан кўпроқ алқайман. Ўзим яхши мактабларда ўқитиб, дўхтири қиласман. Қариганимизда икковимизнинг ҳам жонимизга оро киради, деди. Бундан ортиқ нима керак сенга, болам!..

Мансур мешнинг ҳамма сўзи бир бўлди-ю, шу сўзи ҳам бир бўлиб, Бибисора розилик берди.

Биринчи ой, ҳатто биринчи йиллар Маржонтовнинг бебош сойларига, қир-адирларига ўргангандан Бибисора, қафасга тушган қущдай бўлиб, тўрт-беш хоталик ўрдадай уй кўзига тор кўриниб, кўп қийналди. Лекин, одам боласи ҳамма нарсага ўрганар экан. Бибисора ҳам аста-секин янги шароитта ўрганиб кетди.

Ветеран ҳам сўзининг устидан чиқди. Маржонойни ўз фарзандларидан афзал кўриб, алқаб-ардоқлаб ўстиди.

Маржоной бўлса, тўққизинчи синфни битириб, ўнинчига ўтганида гулдай очилиб, кўчада юрса ҳамма қайрилиб қарайдиган суқсурдай бир қиз бўлди.

Аммо бу дунё ўзи шундай норасо дунё экан. Қасдига олиб, худди шу мавридда ҳамиша ошифи олчи бўлиб келган Ветерандан омад юз ўтириди-ю, ишлаётган иши, тагидаги машинаси, текин дўконлари, ҳаммасидан жудо бўлиб, уйда ўтириб қолди. Шундай Ветеран бир кун Момони ёнига ўтқазиб ёрилди.

— Гапимга қулоқ сол, Моможон, — деди Ветеран, унга ёт, шикаста, ғам тўла овозда. — Аҳволимни кўриб турибсан. Сулаймон ўлди, девлар қутулади дег. Ҳаридек, собиқ хўжайин оламдан ўтгандан кейин унинг курсисига ўтирган манов девларнинг қаҳри менга тушди. Ишонаман, бир кун келиб, ҳақ қарор топади! Аммо унгача... Маржонойни дўхтирилик ўқишига кирита ола-

манми, йўқми — бунга кўзим етмай қолди. Моможон! Шунга бир ўйим... уни Маржонтовга юборсак, дейман. Бир йил тоғалариникида туриб, мактабни ўша томонда битириб келсамикин, дейман. Сабаби... узоқ вилоятлардан келган ёшларга катта имтиёз берилади, ўқишига кириш осон бўлади... Шунга сен нима дейсан, Моможон?

Сўнгти пайтларда чолининг аллақандай чўкиб, мунфайиб қолганини кўриб, ўзиям эзилиб юрган момо бир нима дейишга тили бормади.

— Ўзингиз биласиз, Ветеран,— деди Момо бирдан юраги увишиб.— Сиз қизимди етти ёшида бағрингизга босдингиз. Сиздан қизим-да рози, мен-да розиман. Сиз бул уйда бошсиз. Бошнинг сўзи — худонинг сўзи.

Маржоной қишлоққа кеттандан кейин ўрдадай бу уй ташландик, гўристондай ҳувиллаб қолди. Лекин бир ёмоннинг бир яхшиси ҳам бўлар экан, Маржоной баҳона, Момо билан Ветеран бир неча марта Маржонтовга бориб, қўй еб, қимиз ичиб келишди. Ниҳоят, бир йил ҳам ўтиб, Маржоной мактабни битириб келадиган фурсат ҳам яқинлашди. Аммо худди ўша кунлари чол-кампир, қишлоққа борамиз, деб шайланниб турганларида унинг ўчигир мана шу шум телефон яна жиринглади-ю, кутилмаган бир хабар келтирди: Маржоной мактабни бирга битирган Суюн бургут деган бир йигит билан қочиб кетиби!

Бу хабарни эшитган Ветеран кўксига ўқ теккан шердай ўкириб юборди. Момо эса... Момо ҳам аввал оташда қовурилгандаи қовурилди, кейин... ичиди оллога шукур қилди. Сабаби... Маржонойни опқочиб кетган йигит... ҳозиргина тушига кирган биринчи эри — Мамат мерганинг узоқроқ бўлса ҳам жияни эди!

...Бибисора момо руҳидаги аллақандай армонга бўйсуниб, меҳмонхонанинг ўнг томон деворини қоплаган китоб жавонларининг олдига борди. Жавонларнинг бирида, битта-битта терилган сержило китоблар орасида нозик ўймакорлик билан ясалган бежиримгина ёғоч қутича турарди. Момо қутичани олиб, ўртадаги столга қўйди, қийғир бурнига кўзойнагини қўндириб, қутичанинг қопқоғини очди: қути тўла хат! Мамат мергандан қолган ёдгори, худодан тилаб олган суюкли қизалоги, кўзининг оқу қораси Маржонойнинг хатлари! Аллақачон сарғайиб, ўқилавериб титилиб кет-

ган хатлар! Момо уларни қўлга олмаганига неча йил бўлди?

Маржоной ҳам момосига хат ёзишни аллақачон йиғишириб қўйган, керак бўлса телефон қиласди, керак бўлса қанот боғлаб учиб келади. Лекин илгари, Маржоной бир йилгина қишлоқда ўқиб келсин, деб юборган пайтларда келган бу хатларни момо қизгинасини соғинган онларида бир кунда ўн марта ўқир, ўқийвериб, ёд бўлиб кетганди улар!

«Суюкли энажоним, меҳрибон бобожоним!..

Сизлар мени Маржонтовга ташлаб кетганларингизда ҳеч нарсани билмадиларингиз: мен орқаларингиздан қарай-қарай бўзлаб қолдим.

Мабодо бирор қизимни ранжитяптимикин, деб ўйла-манг, энажон. Тоғамлар ҳам, янгам ҳам қўйишга жой тополмайдилар. Айниқса, марҳум отамнинг эналари, катта момомлар тиллари бол, бирор меҳрибон, бирор меҳрибонларки, тонг отмасдан туриб, менга гўжа десам гўжа, мойсўк десам мойсўк; кўнглим нима тусаса, шуни тайёрлаб берадилар. Худди мен оч қоладигандек, мактабга кетаётганимда қурут дейсизми, қовун қоқи дейсизми, қаймоққа қорилган патир дейсизми, тўқоч дейсизми — папкамни тўлдириб берадилар. Эна-жон, қўйинг, синфдошларимдан уяламан, десам ҳам қўймайдилар... Мерганимдан қолган тирногим, ёлғизим, ёдгорим, деб суйганлари суйган... Мерган отамни, Сизни кўп эслайдилар. Отам совчи қўймай опқочиб кетганларини, шунда марҳум бобомлар бия сўйиб, тия сўйиб, элга ош берганларини, Маржонтов — Маржон-тов бўлиб, бундай тўй кўрмаганини айтиб, йиглаб ола-дилар. Сиздан жуда-жуда розилар. Доим сизни дуо қиладилар... Шундай бўлса ҳам, бу ерга, айниқса, мактабга, синфдошларимга сира кўниколмаяпман.

Сизниям, Ветеран бобожонимният қаттиқ соғина-ман. Севикли Тошкентимни (мен бу шаҳарнинг қад-рини энди билдим, моможон!), ўқиган мактабимни, синфдош дугоналаримни, гимнастикага айтнайдиган стадионимни, барча-барчасини кўп эслайман, кўп со-ғинаман... Қачон ўтақолар экан бу бир йил?..»

Бибисора момо бу мактубни олганида Ветеран чо-лига: «Ўқимасаям розиман, қизгинамни бағримизга оп-кеб беринг!» — деб зор-зор йиглади. Бироқ қайсар чол кўнмади. Бир йил кўз очиб юмгунча ўтиб кетади.

У вилоятдан келадиган ёшларга йўл очиқ, хоҳлаган жойида ўқий олади. Ҳали қизгинамни катта олима қиласман, дўхтири қиласман, қариганимиизга оро киради, деб оёқ тираб туриб олди...

Йўқ, сал ўтмасдан бошқача хатлар кела бошлади.

«Оппоқ моможоним, суюкли бобожоним!

Мендан ташвиш тортманглар. Хийла ўрганиб қолдим. Синфдошларим бирам яхши, бирам сода, бирам дилқаш. Қизлар ҳам, болалар ҳам, ҳаммаси мени яхши кўришади. Фақат битта бола бор. Исми Суюн. Лақаби «Бургут». Ҳамма уни Суюн бургут дейди. Бирам тегажоқ, бирам тегажоқ. Ўзиям жуда ғалати. Битта кўк қашқа оти бор. Эртаклардаги дулдул дейсиз! Мактабгаям ўша дулдулни ўйнатиб, хуржунига дўмбирасини солиб келади. Танаффус бўлди дегунча дўмбирасини чалиб, ҳаммани оғзига қаратади, гоҳ куладиради, гоҳ (лоф эмас, моможон) йиғлатади. Ҳеч ким билмасин, ёлғиз сизга айтаман. Синфимиздаги ҳамма қизлар унга зимдан ошиқ. У бўлса... менга тегажоқлик қилгани-қилган. Катта энам айтдилар: Суюн бургут марҳум отамларга қариндош бўларкан (жиянми-еј, ё жиянларининг жиянларими-еј). Ўзиям шундай оловки, мерганлиқдаям, улоқдаям, ўландаям бу элда унга етадигани йўқ, дейишади. Менга ўлан тўқиб, ўлан ўргатишни ваъда қилди»...

Момо аввал бошда қайси жиян экан деб, эслашга ҳарчанд уринмасин, эслай олмади. Бироқ қизининг шу хатидан кейин кўнглига қандайдир кудук* тушди. Кейинги хатлар эса, момонинг дилидаги кудукни ошираверди, ошираверди...

«Кўзимнинг нури, Моможоним!

Кеча хатингизни олдим. Кўзимга суртиб ўқидим, бир кулдим, бир йиғладим. Суюн бургутни айтибсиз. Марҳум отангнинг унақа жияни йўқ, ундан овлоқ юр, эҳтиёт бўл, дебсиз. Котиб-қотиб кулдим. Нега эҳтиёт бўлар эканман? У қашқир эмаски, мени еб қўйса. Агар ишонсангиз... мен ундан эмас, у мендан қўрқади, моможон! Кураш тушганда ҳаммани йиқитадиган девдек йигит мени кўрса... довдираф қолади... қисқаси, қизингизга инонаверинг, уни балоям урмайди, моможон!

* Кудук — шубҳа.

Кечабир автобус бўлиб Маржонтовга чиқдик. Ёлғиз Суюн бургут автобусга минмади, кўк қашқасига ми-ниб борди. Хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, моможон, дулдули шунаقا чопқир эканки, гоҳ биз билан ёнма-ён боради, гоҳ қувиб ўтади. Кувиб ўтганда тилини чиқариб, бизларни мазах қиласди. Роса қулишдик!

Мен борган жойимизни элас-элас эсладим. Агар янглишмасам, сиз келин бўлиб тушганда ўтов тикиб турган жойларингиз. Тепада Маржонтов, пастда арчазор... сиз кўп айтар эдингиз, моможон. Отамлар тордан қирғовул, каклик отиб келар эканлар. Ўзлари тош қалаб арча ёқиб, кабоб қиласар эканлар. Мен тентак бўлсам, емайман, деб дод солиб йиғлар эканман. Суюн бургутни ота-онаси ҳам ўша жойда туришар экан. Ўтвларига чақиришди, меҳмон қилишди. Кейин ўйин-кулги бўлди, тараф-тараф бўлиб ўлан айтишдик.

Эсингиздами, моможон, кичкиналигимда сиз ҳам отамларга қўшилиб кўп ўлан айтиардингиз. Кечалари мени ўлан айтиб ухлатардингиз.

Маржонтов, Маржонтов,
Айланайин Маржонтов.

Ўргилайнин Маржонтов, — деб бошланадиган ўла-
нингизни айниқса яхши кўрардим.

Бу ерда бу ўланни билмайдиган бирорта бўз бола, бирорта қиз-келинчак йўқ, экан. Суюн акамлар менга ҳам ўлан тўқишини ўргатди. Хамир учидан патир де-
гандарилик, мана, иккимиз тўқиган ўландан бир пар-
ча, моможон:

«Маржонтов, Маржонтов,
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайнин, Маржонтов
Отам сўйган товимсан*,
Момом сўйган бовим**.
Кўзим очиб кўрганим,
Момомдайин сўйганим
Етолмадигим қадринита,
Кетдигим сендан овлоқча.
Адашган фарзандингман,
Кечир, қизинг, Маржонтов.
Келдим мана, юкиниб,
Кўз ёшимни ютиниб,
Гуноҳкор қизалогинг,
Авф этгайсан, Маржонтов...»

* товим — тоғим.

** бовим — борим.

Ўланим сизга ёқадими, ёқмайдими, билмадим, моможон. Мен уни Суюн акамларга кўрсатдим. Суюн акамлар кулдилар. Бу шунчаки бир эрмак, дедилар. Аммо ўлан тўқиши эрмақдан бошланади, дедилар. «Ёзвер-ёзавер, айтавер-айтавер, ахир бир кун одам бўласан, дедилар».

Шу-шу, Бургут деса қизалофининг оғзидан бол томадиган бўлди. Момо бир неча марта Маржонтовга бориб келайлик, деб чолига ёлворди. Бироқ бу ёлғон дунёнинг иши сира битмас экан, сира адог бўлмас экан. Чол-кампир Маржонтовга «ана борамиз, мана борамиз», деб юрганларида қиши ўтиб, кўклам ҳам келди. Ниҳоят, Маржоной мактабни битирадиган кунга бориб, уни ўзимиз билан бирга олиб келамиз деб, йўлга шайланиб турганларида мана бу хат келди:

«Нуридийдам моможоним, меҳри дарё бобожоним!

Мен сизларнинг олдингизда гуноҳкорман! Кечиринг, моможон, кечиринг, бобожон!

Биламан: сизлар менинг баҳтимни ўйлаб қуянинасизлар. Қизгинамиз енгилтаклик қилиб, ўз келажагини ўзи поймол қилди, деб озор чекасизлар. Дабдурустдан айтиб қўяқолай, меҳрибонларим: қизларнингиз Маржоной — дунёдаги энг баҳтли инсон!

Сиз айтишингиз мумкин, моможон: биз сени қачон топишганингта бермаймиз дедик, биз деган бўлсак, аввал ўқинглар, ўқиб одам бўлинглар, тўй эса қочмас, деганимиздир! — дейишишингиз мумкин. Ҳаммаси тўғри, моможон! Бироқ... сўнгти пайтларда Суюн акамлар нима десам экан, шундай оғир бир дардга, рашқ дардига дучор бўлдиларки, мени еру кўкка ишонмайдиган бўп қолдилар. Эмишки, Тошкентта борсак мен гўё берган сўзимдан қайтиб қолар эмишман. Сизлар ҳам (айниқса, бобомлар) катта мансабдорлардан олифта куёв топиб, мени унга бериб юборар эмишлар. Бирда кулдим, бирда йигладим. Гоҳ жаҳлим чиқди, гоҳ... нимасини яширай, қаттиқ суяр эканки, рашқ қилади-да деб, ичимда қувондим...

Энди бу ёғини эшитинг, моможон. Мактабда имтиҳон тутаган куни кечқурун клубда катта кеча бўлди. (Сиз Бетеран бобонг билан борамиз, дегандингиз, кўзимиз тўрт бўлиб кутдик, келмадиларнингиз!) Ота-оналар дастурхон ёзишли. Суюн акамларнинг отаси қўй сўйиб келдилар. Роса ўйин-кулги бўлди. Суюн акам-

лар билан биргага ўзингиз билган «Айланайин Маржонтов, ўргилайин Маржонтов» йўлида роса ўлан айтдик. Суюн акамлар ўзлари ҳам шу йўлда бир ўлан тўқибдилар, юрт эшитиб лол қолди.

Эмиш, Маржонтовда она-бала оҳу яшаган эмиш. Онаси боласидан кўхлик эмиш, боласи онасидан.

Кунлардан бир кун шаҳардан бир қари овчи кепти. Овчи оҳуга ишқивоз экан. Она-бала оҳуни кўрибди-ю уларга маҳлиё бўлиб, отмабди. Йўлларига симтўр қўйиб, қўлга туширибди-да, шаҳарга олиб кетибди. Бироқ овчи шаҳарда уларни қанча парвариш қилмасин, Маржонтовнинг серсув, сербулоқ яйловларига, сойларига, арчазорларига ўрганиб қолган она кийик овчининг қафасига дош беролмай, тез орада жон таслим қилибди. Овчи қараса, онасидан айрилган етим оҳу ҳам оғзига чўп олмай, кундан-кунга орқага кетяпти. Раҳми келиб, қайта Маржонтовга опкеп қўйиб юборибди. Сал ўтмай, етимча оҳуга бир ёш қўчқор учрабди. Бир-бирини суйиб қолишиб, тоғдан-тоққа сакраб ўйноқлаб юришибди. Бир кун оҳугинани кўрармикинман деб, бояги кекса овчи яна тоққа кепти. Қараса, у қўйиб юборган оҳугина, ёнида ер депсинган ёш қўчқор, тоғдан-тоққа сакрашиб ўйноқлашиб юришган эмиш. Овчи қаҳри келиб, қўчқорни отиб ташлабди, сўнг оҳугинани тутиб олибди-да, яна шаҳарга олиб кетибди. Бу сафар оҳугинам ёлғизлиқдан ичкимасин деб, овчи унинг ёнига бошқа бир қўчқорни қўшиб қўйибди. Оҳугина тогда ҳалок бўлган қўчқорини биринки кун қўмсади-да, кейин овчи қўшган қўчқор билан қовушиб кетаверибди..

Ёш бола дейсиз! Бирам содда, бирам соддаки, гўё ўланда нимага шама қиляпти — ҳеч ким билмайди, деб ўйлади. Балониям билиб туришибди одамлар! Кекса овчи — бу ветеран бобомлар. Она кийик — сиз! Бевафо оҳучача — мен! Ўкириб юборишинга сал қолди!

Кечамиздан сал олдин Суюн акамлар мени бир чеккага олиб сўроққа туттан эдилар. «Хўп, энди бу ёфи нима бўлади, Маржон!» деб сўраган эдилар.

Мен хатларингизни кўрсатдим. Тошкентта борамиз, бирга ўқиймиз, кейин тўй қиласиз, дедим.

У қовоғидан қор ёғиб:

— Йўқ, — дедилар. — Тошкентларингта бормайман, — дедилар. «Нега?» — деб сўрасам, нима деди-

лар денг? «Сенга инонмайман, — дедилар. — Мен бир ўлан тўқидим, дедилар. — Шунда сенга айтадиган гапимни айтдим, дедилар. Шу ўланни эшитиб, жавобингни бер, дедилар. Мени десанг, шу бугун Кўк қашқамга ўнгариб «Маржонтов»га опкетаман, ийқ десанг... ота-энангнинг олдига кетаверасан, дедилар, ўйлаб кўр, бир-икки соат муҳлатинг бор», дедилар-да, менинг гапларимга қулоқ солмай, шартта бурилиб чиқиб кетдилар. Нима қилишимни билмайман. Ёнимда сиз билан бобожоним бўлганларингизда-ку, маслаҳат сўрардим. Қасдига олиб, сизлар ҳам келақолмадингизлар...

Кеча тутагандан кейин, бошим гаранг, қизлар билан уйга кетаёттандим, тўсатдан тасир-тусир от чоптириб, Суюн акам бостириб келдилар. Отдан сакраб тушдиларда, қизларга: «Сенлар бораверинглар. Маржоной қолсин, бир оғиз гапим бор!» деб, мени дутоналаримдан ажратиб олдилар.

Бу сафар жуда хомуш эдилар, ғамгин эдилар, кўнгли синиқ эдилар.

— Хўш? Ўйладингми? — деб сўрадилар.

Мен (худо шоҳид, моможон) яна сизнинг гапларингизни айтдим. «Олдин Тошкентга борайлик, бирга-бирга ўқийлик», дедим.

Суюн акамлар гапимга қулоқ ҳам солмай:

— «Шайтон дара»ни биласанми? — деб сўрадилар.

Мен саволига тушунмадим.

— Эшиттанман, бироқ кўрмаганман, — дедим.

— Шундай дара бор, — дедилар Суюн акамлар. — Кузда борган жойларимиз эсингдами? — дедилар. — Ўша жойларга яқин, — дедилар. — Аммо даҳшатли дара, унга ийқилган жонзот омон қолмайди, — дедилар. Турқи ёмон эди, қўрқиб кетдим.

Айтдиларки кечаси, ҳалиги ўланни тўқиб бўлганларидан кейин, туш кўрибдилар. Тушида мен ўландаги кичкина оҳу эмишман. Суюн акамлар бўлса овчига айланган эмишлар. Бошим ўзимники эмиш-у, таним охуни танаси эмиш. Мен қочтанимча «Шайтон дара»~~борармишман~~ Суюн акамлар «Тўхта, Маржон, ҳуқъа» деб бақирав эмишлар. Мен қулоқ солмай дарадан ҳатлар эмишман-у, қушга айланиб, қарши қирюқка~~қунармишман~~, кетимдан иргиган Суюн акамлар эса~~нариги~~ қирғонка етолмай, тубеиз дарага қулар

эмишлар... У ёғи нима бўлди, билолмай, уйғониб кетармишлар!..

— Майли, — дедилар Суюн акамлар. — Тушимга қарагандә сенинг йўлинг равон. Бирор ардоқли одамнинг мартабали фарзандига тегиб, баҳтли умр кечирасиз. Мен эсам... Маржонтовдан бирор ўор-пор то-пиб, тарки дунё қиласман!

Шундан кейин нима бўлганини билмай қолдим, моможон. Йиғлаб, ўзимни бағрига отдим-ов! Бир маҳал қарасам... «Кўк қашқа»да қущдай учиб кетяпмиз, орқамда Суюн акамлар... шу учганимизча бориб Маржонтов этагидаги ўтовларига тушдик. Сиз ҳам ўша жойларга келин бўлиб тушгансиз. Элас-элас эслайман... Сиз Ветеран бобом икковларинг сира ташвиш чекманглар. Қизларинг шундай баҳтли, моможон, шундай баҳтлики...

Қайнонам билан қайнотаом қизингизни қўядиган жой тополмайдилар. Мендан ўтиниб сўрадилар. «Келишсин, — дедилар, — тўй қилайлик, бирга-бирга элга ош берайлик, — дедилар...»

Бу ёлғон дунё ўзи шундай ғалати дунё экан. Бир кун яхши бўлса, бир кун ёмон, ўтиб кетаверар экан, кўнгилдаги яра ҳам битиб кетаверар экан.

Тўй ҳам бўлди. Бир йил ўтар-ўтмас Маржоной ўғил кўрди. Бетеран бобоси: отаси бургут деса бургут, боласи Лочин бўлсин, деб, исмини Лочин қўйди... Сиртдан ўқув деган ўқув ғарар экан. Бетеран шўрлик у ёққа чопиб, бу ёққа чопиб, Суюнбек билан Маржонойни шу ўқишга киритиб қўйди. Куёв-келин ёз келиб, бир ой-икки ой шу уйда туришди. Улар ўқишиди, Бибисора момо Лочинни бағрига босиб, қулогига ўлан айтиб катта қилди. Маржоной ўзи ўқиган мактабга ўқитувчи бўлди, куёвлари Бургут мол дўхтирилигига ўқиб, «Маржонтов»даги йилки фермасига бошлиқ бўлди. Қизи билан куёвини кўрганда момонинг эсига она-бала оҳулар ҳақида куёви тўқиган ўлан тушарди. Шунда «илоё ёмон кўзлардан ўзинг асра», деб дуо қилар, исириқ тутар, тумор тикиб, бўйинларига осарди. Йўқ, кўз тегди. Қай балодан ҳам куёвлари Бургутни бултур совхозга директори қилиб кўтаришди, кўтаришди-ю, эр-хотин, бошлари маломатда қолди. Бу ҳам етмагандек, мана энди бу шумхабар, кулфат...

Момо кўзи илинганд эканми-ей, таниш бўғиқ овозни эшишиб кўзини очди.

— Ҳа, тагин нима бўлди, моможон? Яна мижжа қоқмай мени кутиб ўтирибсанми? Айтган эдим-ку, мени кутма, ётавер деб!

Момо бир сапчиб тушди-ю, овоз келган томонга қаради. Ёп-ёргуф даҳлизда... Бетеран чоли унга тикилиб қаққайиб туради!

Эгнида узун кулранг плаш (эрталаб учрашувга кетаёттанида ногаҳон жала қўйганди), бошида қўқон араванинг фидирагидай улкан, қора шляпа, новчадан келган Ветеран момога ҳозиргина тушида кўрган раҳматлик жуфти ҳалоли Мамат мерганни эслатдию, ўпкаси ни босолмай йиглаб юборди.

II

Сал кам саксонни урган, бирда гадо бўлса, бирда шоҳ, бирда отга минса, бирда яёв, яхшини ҳам, ёмонни ҳам, очни ҳам, тўқни ҳам кўравериб кўса бўлган Ветеран, момо ҳиқиллай-ҳиқиллай дийдиёсини бошлар-бошламасданоқ ҳамма гапга тушунди. Ўрмон ўт кетса, ҳўлу қурук баравар ёнади. Марҳум хўжайин оламдан ўтар-ўтмасданоқ юртда бошланган бу ёнғинда хуржунлари ҳаром пуллардан қаппайиб, димоғлари шишиб кетган, оламни олдим деб, босар-тусарини билмай қолган ўпкаларгина эмас, куёви Суюн бургутдек куни кеча оғзи ошга етган ҳалол, покиза йигитлар ҳам бу ёнғин ичида қолганларини кўриб юрган Ветеран бу шумхабарсиз ҳам аллақачон кўнгли беҳаловат, юраги така-пука эди. Аммо энг ёмони шунда эдики, у ҳозир, майда-чуйда шоҳ-шаббалар у ёқда турсин, не-не алп чинорлар ҳам куйиб кул бўлаётган бу ўрмонга яқинлашиб бўлмаслигини яхши англар, кимки яқинлашса, ўзи ҳам ёнғин ичида қолаётганини кўриб турарди! Аммо ёш тўла кўзлари маъсум гўдакнинг кўзларидаи мўлтираб, ундан нажот кутиб ўтирган бу соддагина, авомгина аёлга буни қандай тушунтиради? Фалати нарса экан турмуш деганлари! Бундан сал кам ўттиз йил муқаддам кўз очиб кўрган ҳалолидан айрилиб, мана шу Бибисорага уйланганида у марҳумадан кейин ҳувиллаб қолган уйимга қараб, рўзгоримни тебратиб ўтиrsa бас, шунга ҳам шукур қиласман. Ҳали йиллар

ўтади ва шундай даврлар келадики, ёш боладай содда, қўйдай ёввош бу жувон ёшлигида севишиб, энтикиб қовушган марҳумадан ҳам яқин бўп кетади. Яхши кунларимда ҳам, ёмон кунларимда ҳам бирдай вафодор ҳамроҳимга, ҳатто сирдошимга айланади, деган фикр хаёлига ҳам келмаган эди. У маҳалда Бибисоранинг этагидан ушлаб, эргашиб келган қизи Маржоной ўз пушти камаримдан бўлган фарзандларимдан ҳам азиз, меҳрибон, Маржонойдан туғилган Лочин эса энг суюкли неварам бўлади, деган ўй етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди!

Марҳума, ётган тупроғи юмшоқ бўлсин, жуда кўҳлик эди, шўх эди, шаддод эди. У оғир касалга чалиниб, оламдан ўттанида Ветеран элликларни уриб қўйганди. Бибисора эса энди йигирма беш-йигирма олтига қадам қўйган, ҳали Мамат мергандан кўнглини узолмай юрган ёшгина бева эди. У марҳумадай кўҳлик бўлмаса-да, қорамагиздан келган барча тоғ келинчакларидаи нозиккина, ёқимтойгина ёш жувон эди.

Қайси бир доно шоир айтган экан, муҳаббат ёш танламайди, деб.

Ветеран (нега ветеран бўлар экан, у маҳалда бутун бир вилоятда сал кам пошшо бўлиб, ҳаммани дағ-дағ титратиб юрган кимсан Шербўта Норбўтаев) ҳамиша ерга қараб гапирадиган, катта-катта маъюс кўзлари оҳунинг кўзларидаи мўлтираб турадиган бу ёш беванинг сехрига илинди-қолди.

Аммо Оллоҳ шоҳид: Ҷербўта Норбўтаев Бибисорани танмажрамликка сўраган маҳалда берган ҳамма ваъдаларини бажо келтирди! Фақат, шу Маржоной!.. Қизи Маржонойга келганда ҳаёт уни бир туртди-ю, умидлари чил-чил синди! Майли! Ҳар ким пешонасига ёзилганини кўрар экан. Маржоной ҳам ўзича баҳтиёр эди. Жуда баҳтиёр эди. Агар мана бу фалокат рўй бермаганида... Ёпирай! Бу элга кўз тегди-ёв! Бир маҳаллар, собиқ хўжайини оламдан кўз юмишидан аввал, бу юрт Ветераннинг назарида, шиддатли пойгада ҳамма отлардан ўзиб, қанот боғлаб учиб бораётган тулпорга ўхшарди! Марҳум хўжайин ҳануз кўпчиликка жумбоқ бўлиб келаётган аллақандай сирли бир ҳолатда, ҳеч ким кутмаган бир вазиятда дунёдан ўтди-ю, моҳир чавондозидан айрилган учқур тулпор тўсатдан қоқилди, қоқилдигина эмас, қаноти қайри-

либ, туёғи синди!.. Унинг ўрнига ўтириб, қамчисини олган «чавандоз»лар эса аллақачон тулпорнинг жиловини дўппи деса калла оладиган бир гуруҳ жаллодларга бериб қўйишиди. Улар бўлса мана уч йилдирки, бу безабон шўрлик элни қовуриб ётишипти! Қилмаган номаъқулчиликлари, кўрсатмаган ўйинлари қолмади. Ахийри юлгичлару каззоблар бир ёқда қолб, куёви Суюн бургутдай ҳалол йигитларга ёпишиб, эл юзига қоракуя чаплаб ташлашиди. Кейинги пайтларда Ветеран телевизорга яқинлашишдан, марказий газеталарни қўлга олишдан юраги безиллайди. Газетани очса ҳам, телевизорнинг қулоғини бураса ҳам — юракни қақшатадиган биттаю битта гап: бошқа ҳамма эл, ҳамма юрт — ҳалол, пок, у ёқларда на қаллоблик бор, на кўзбўямачилик, на ўғрилик! Порахўр ҳам, савдогар ҳам, миллионер ҳам — ҳаммаси шу элда! Бу элга инонманглар! Сабаби муғомбирлик, у ўзини гадо қилиб кўрсатади, аслини олса, ўлган пахтакорнинг йиртиқ чопонидан ҳам бир халта олтин, бир тўрва пул чиқади!..

Ветеран гоҳ-гоҳида бундай эшиттиришлар қулоғига чалиниб қолгудек бўлса, тонг отгунча кипригига уйқу инмай, юраги саншиб чиқади, ўзи қийналса ҳам майли, шўрлик Бибисорани ҳам қийнайди. У чолига гоҳ, сув, гоҳ, дори, гоҳ, чой бериб, бошида ўтириб чиқади. Аммо... онангнинг ўйнаши қози бўлса дардингни кимга айтасан, деган гап ҳақ-рост экан. Адолат йўлида наъра тортиб, от суриб юрган ёшлик йиллари бўлсанку, ўзи биларди нима қилишини! Энди сал қам саксонга бориб, билагидан кучи, белидан қуввати кетган бир мавридда қўлидан нима ҳам келарди? Бу ишни собиқ хўжайинининг қабри устида қасам ичиб, унинг тулпорига ўтирганлар қилиши лозим эди. Эшитишича, уларнинг ўzlари учун ҳам ҳозир сичқоннинг ини минг танга эмиш!..

Ҳалиям бўлса худо асрари Ветеранни!

Бундан ўн беш, йигирма йиллар муқаддам марҳум хўжайин бир кун уни Тошкентта, ўз даргоҳига чакириб, узоқ сұхбатлашиди. Сочларига аллақачон қирор қўнган бўлса ҳам, чехраси тиник, қадди сарв, дилкаш одам, раҳматлиқ хўжайин, кўнгли кеттандан яхши сўз билан, илиқ, самимий муомала билан ийдириб юборарди кишини. Ўшанда ҳам шундай бўлди. Сұхбатни узоқдан бошлаб, вилоятда қилган хизматларига жуда

юксак баҳо берди, вилоят аҳли Шербӯта Норбӯтаев-нинг бу хизматларини тоабад унутмаслигини қайтакайта таъкидлади-ю, сўнг: — Умр шундай экан, — деди тўсатдан маъюс тортиб. — Авлодлар ўрнига янги авлодлар келар экан. Авлодлар ўрин алмашиб туриши шарт экан. Ҳаёт ўзи шунга мажбур этар экан бизни. Хулласи қалом, агар ранжимасангиз, биз сизни Марказга олсак, оқсоқол. Ёшингиз ва обруйингизга муносаб, тинчроқ бир иш берсак, яхши уй-жой билан, машина билан таъмин этсаг-у, вилоятта ўзингиз тарбия қиласан ёш укаларингиздан, ишонган шогирдларингиздан бирини тайинласак...

Рахматлик гапининг устидан чиқди: уни Марказга олиб, супраси қуруқ, бўлса-да, номи улуғ, машиналик, имтиёзли лавозимга тайинлади, мана шу шоҳона уй-жойни берди. Шундай бўлса ҳам, хом сут эмган банда, Шербӯта Норбӯтаев анчагача кўнглиниң бир чеккасида мархумдан ранжиб юрди. Рост, у ўшандаёқ олтмишга бориб қолган эди, аммо-лекин аллақачон олтмишдан ошибб, етмишга етиб қолганлар ҳам олтин курсида қилт этмай ўтиришар эди! Лекин, Ветеран энди ўйлаб қараса, раҳматлик ўшанда унга эсдан чикмайдиган бир яхшилик қилиб кеттан экан! Сабаби, етмиш у ёқда турсин, саксонда ҳам жойларини ҳеч кимга бермай, баланд курсиларига елимдай ёпишиб олган кўп вилоят котибларининг аҳволлари вой бўлди кейин! Кексалар у ёқда турсин, ҳатто Ветераннинг ўрнида қолган унинг ўз шогирди, ёш, ҳалол котиб ҳам нотинч эмиш. Бу шумхабарни Ветеран шу бугун эшигди...

Ветераннинг беором алғов-далғов хаёлини момонинг тизгинсиз бир дардга тўла мунгли овози бўлди:

— Қизалоғим жилай-жилай эси кетди. Бор умидимиз Бетеран бобомларда, деди. Бобомиз келиб, жонимизга аро кирмаса, ҳол сўрайтин бир жон жўқ, деди!..

Оппоқ бошини чанглаб, оғир ўйга толган Ветеран беҳол қўлларини пешонасидан узиб, Бибисора момога қаради. Момо ўзига аллақандай ярашадиган оҳори тўкилмаган оппоқ рўмоли билан оғиз-бурнини ўраб олган, рўмоли орасидан фақат болаларча умид билан мўлтираб турган нам кўзларигина кўринарди. Ветераннинг нигоҳи ёш тўла бу фамгин кўзларга тушди-ю, «О, моможон, моможон, — деди ичида. — Сен нима-

ни ҳам биласан?» Лекин тилининг учида турган бу гапни ичига ютиб, аста ўрнида турди, туаркан:

— Қўй, йиглама, бибижон! — деди-да, бирдан қўйи-либ келган меҳрдан юраги ийиб, кампирининг озғингина, нимжонгина елкасидан қучди: — Тайёргарлигингни кўравер, тонгда йўлга чиқамиз, моможон!

III

Суюн бургут ҳибсга олинганига бир ҳафта бўляптики, Маржонойнинг миясини кечаю кундуз бетаскин бир ўй, нотинчу беҳаловат бир савол кемиради: эрининг гуноҳи нима, у нима жиноят қилдики, қамоққа тикишади? Лекин қанча ўйламасин, кечалари кипригига уйқу инмай, ҳовлини гир айланади, саволига жавоб қидиради, беором хаёли пировардида бултур ёздаги бир воқеага бориб тақалаверади, тақалаверади. Ўша куни Суюн бургутнинг Маржонтов этагидаги йилки фермасига вилоят қўмитасининг биринчи котиби Жалолиддин Нажмиiddинов вертолетда учиб келган, энг ёмони, Суюн бургут ўша куни, ўша ерда Нажмиiddиновнинг қистовига ён бериб, «Маржонтов» совхозига директор бўлишга розилик берганди.

Ўша куни Лочиннинг туғилган куни эди. Бир кун аввал совхоз марказидан Лочиннинг уч-тўртта синфдошлари келишган, уларнинг орасида Олтиной билан Кумушбиби деган қизалоқлар ҳам бор эди.

Эрталаб Суюн бургут «йигитларни» эргаштириб тоққа чиқиб кетди, Маржоной эса Олтиной билан Кумушбибини ёнига олиб, бўғирсоқ пишириб, қимиз сузишга киришди.

Олтиной соддагина бир қўйчивоннинг қизи бўлса ҳам, мактабда гимнастикадан биринчилкни олиб, катта спартакиадаларда қатнашиб юрар, ўзиям нозиккина, истараси иссиққина қизалоқ эди. Маржоной билар, ўғли билан Олтиной бирда апоқ-чапоқ, бирда аразлашиб юришса ҳам, аслида жуда тотув эдилар. Маржоной ҳам қўл-оёғи қушдек енгил бу суксурдеккина ёқимтой қизни аллақачон кўз остига олиб қўйган. Лочин иккиси мактабдан сўнг бирга ўқишса-ю, кейин Олтинойни келин қилсан, деб орзу қилиб юрарди. Шу боисданми ё ўлининг туғилган куни сабабми, ёшларни кутиб, кўнгли сув ичгандай ёришиб кетдию учов-

лон, худди ёш дугоналардай чақчаклашиб, ишга киришиб кетдилар. Бир маҳал осмонда гувиллаган овоз эшитилди. Ўтовдан югуриб чиқиши... вертолёт! Ирмоқнинг у юзидаги кўкаlamзор майдонга қўняпти! Ўтловлардан югуришиб чиқсан болалар айюҳаннос кўтаришиб, бир зумда ҳаммаёқ қий-чув бўп кетди. Вертолётни тоқقا кеттан йигитлар ҳам кўришган шекилли, зум ўтмай улар ҳам етиб келишди. Нажмиддинов бир ўзи эмас, ёнида бир-иккита ҳарбийлар ҳам бор эди.

Мехмонлар иккига бўлинди. Лочиннинг дўстлари ўз улушларини дастурхонга туғиб, тоқقا чиқиб кетишли. Вертолётда келганлар эса сой соҳилига, атрофи арча билан қуршалган ям-яшил сайҳонликка чодир тикишиб, кун бўйи майшат қилишди, сойдан балик тутишли, харсанг тошларга шиша «тикиб», милтиқ отиб, мерганлиқда ким ўзар ўйнашди.

Маржоной хизмат қиласериб, юришга ҳоли йўқ, ярим кечада ўтовга кириб энди диванга чўзилган эди (у бошқаларга намуна бўлай деб, Маржонтовдаги ўтванини ҳам совхоз марказидаги уйидай саранжом-саришта қилиб қўярди) остоңада ширакайф, димори нор Бургут пайдо бўлди.

— Ўйгоқмисан, Маржон? — деди шивирлаб. — Пинакка кеттан бўлсанг ухлайвер...

Маржоной кулди.

— Ўйғот бўлиб, тағин ухлайвер дейдилар!

Суюн бургут беписанд қиқирлаб кулди-да, ёнига келиб диванга чўқди.

— Кечирасан, Маржон. Маслаҳатлашадурғон гап чиқиб қолди.

Маржоной эрининг «маслаҳатлашадурғон гапи»ни эшитар-эшиитмасданоқ юрагини аллақандай совуқ бир сезги чулғаб олди-ю:

— Директор-чи? — деб сўради. — Мансур меш... Мансур акамлар нима дейдилар?

Бургут яна ўша беписанд, ширакайф овозда:

— У киши пенсияга чиқадилар! — деб кулди.

— Кўнгармиканлар?

— Кўнмаса менга нима? Бу ёғи катталарнинг ғами. Агар тагини суриштирсанг... Мансур меш мана шу Нажмиддиновнинг вилоят қўмитасига биринчи котиб бўлишига қаршилик қилган. Зимдан олишган. Нажмид-

динов ҳаммасини билади! Нажмиддинов райком пайтидаёқ қарши эди Мансур меш! Менми унга арбоб билан олиш деган? Олишмагин арбоб билан, арбоб утар ҳар боб билан!

Ха, Маржоной ҳамма гапдан бохабар эди! Нажмиддинов райком пайтларида ҳам эри билан соз эди. Ди-ректорга айтмай, түғрироғи, унга билдиримай Маржонтовга кўп келар, бир кун-ярим кун арчазорда қуён-пуён овлаб, маишат қилиб кетарди. Аммо фермада директорнинг ўз айғоқчилари бор, улар бу гапларни оқизмай-томизмай етказишиб туришарди. Шу боисдан эри билан директор ўртасида гинахонлик аrimас, фақат Суюн бургутнинг самимийлигию нима бўлган-даям унга ёмонлик қилмаслигига инонганидан, ўпка-хонлиқдан нарига ўтмас эди. Лекин, энди-чи? Бу гапни эшитса-чи?

Маржоной қоронғида эрининг қўлини топиб, аста силади:

— Жон Суюн ака, ўйлаб кўринг. Нима бўлгандаям сизни шу ишга қўйган ўша «ёмон»... директор! Била-сиз-ку, бу одамнинг қўлидан ҳар бало келади!..

Суюн бургут бетоқатлик билан қўлини Маржоной-нинг қўлидан тортиб олди.

— Суюн бургут гапидан қайтадиган номардлардан эмас. Сўз бердими, сўзида туради. Бошга тушганини кўз кўрар дейдилар, хотин!..

У шаҳд билан ўрнидан туриб, ўтовдан чиқиб кетди.

Маржонойнинг айтгани бўлди. Мехмонлар нонушта қилиб, энди ўринларидан туроётгандаридан Мансур меш ҳам етиб келди. Унинг «Газиг»ини узоқдан таниган Маржоной: «Вой, ана, директор!» деб юборди вахима босиб.

Ёшлигига новча, хушқад одам, кейинчалик семизликда «Волга»га сигмай қолиб (одамларнинг айтишича директор сонигача осилиб тушган қорнини чарм мешга солиб, қўйлаги ичидан бўйнига осиб юрармиш!) махсус ясаттирилган мана шу «Газик»ка ўтиб олган, шу боисдан ҳам у бутун Маржонтовга отнинг қашқасидек маълум эди.

Маржонойнинг хитобини эшитган меҳмонлар чиқишиди. Нажмиддиновни кўрган директор, унинг. «Э, тушманг, оқсоқол, тушманг!» — дейишига қарамас-

дан, юмшоқ чармдан махсус тиктирилган этигига аранг сиққан йўғон оёқларини зўр-базур қимирлатиб, шўпидри ёрдамида машинадан аранг тушди-да, меҳмонлар томон алпанг-талланг юрди:

— Э, бу қанақаси бўлди, хўжайин? Биз томонларга келадилар-у, каминани йўқламайдилар ҳам? Биз ғарибнинг гуноҳимиз не, Жамолиддин aka?

Унинг қип-қизил бўғриққан юзида, жир босиб ичига чўкиб кетган қисиқ кўзларида бир маҳалнинг ўзида таъна-маломат аралаш аллақандай совуқ таҳдид шундоқ акс этиб туради.

Нажмиддинов бир дақиқа аллақандай талмовсираб қолди-ю, кейин ўзини тутиб куличини ёзди:

— Бир қошиқ қонимдан кечасиз, отахон! Мана бу генераллар тоғда йўл қуришмоқчи экан. Шуларнинг илтимоси билан тасодифан келиб қолдим. Аммо тўғрисини айтсан, қайтища салом бажо келтириш ниятилиз иўқ, эмас эди!..

Мансур меш бошидан похол шляпасини олиб, босвoldи қовундай сип-силлик, туксиз бошини силади.

— Иўқ, улим, ота-бала тутинган эканмизми, бундай бўлмайди! Отасини унугтган ул қандай ул, Жалолиддин Нажмиддинович?

Биринчи котиб яна зўрма-зўраки кулди:

— Айтягман-ку, қайтища кирамиз деб ўйловдик. Мана, Суюн бургут айтсин...

— Суюн бургут! — деди директор қовоғини уйиб.— Бургут-те менинг улим! Улим бўлмаса... икки минг йилқини инониб топшириб қўярмидим, Бургутта? Аммо очиғини айтсан, улим Жалолиддин, сўнгти пайтларда отасини эсидан чиқариб, қўйди, бул улим! — У осилган қовоқлари тагида худди барҳанлар остида яширган қудуқдай милтиллаган кўзларини биринчи котибдан узиб, камондай таранг тортиб турган Суюн бургутта тикилди:

— Аммо... отасин унугтган ул, ул бўлама? Худо урмайма бундай улни?

Суюн бургут худди қамчи еган отдай сапчиб, бир нима демоқчи бўлди, бироқ Нажмиддинов: «Ота-бала кечиримли бўлади, айб Бургутда эмас, каминада, отахон!» деб, икковини яраштирган бўлди-да, хайр-маъзур қилиб, вертолётта чиқиб учиб кетди. Директор эса Маржонойнинг ялиниб-ёлворишларига қарамас-

дан, қўйчивонлардан хабар оламан, деган баҳонада, «Газик»ка ўтириб, туз тотмасдан жўнаб қолди.

Шу кундан бошлаб, Маржонойнинг кўнглига ғулув тушди. Сал ўтмай совхоз шаҳарчасида «Мансур меш кетармиш, ўрнига Суюн бургут бўлармиш», деган мишишлар тарқадиу Маржонойнинг еган оши ичига тушмай, ҳаловати йўқолди. Дўйстлари қувонди, душманлари саломига алик олмайдиган бўлишди. Маржоной яна бир неча бор эрига: «Жон Суюн ака, илоннинг инига чўп суқяпсиз, қўйинг шу ишни!» деб ялинди-ёлворди. Аммо фишт қолипдан кўчган, Бургутдан ихтиёр кетган эди!

Бир ҳафтадан кейин вилоятдан одамлар келиб, совхозда катта мажлис ўтказиши. Унгача Суюн бургут (одамларнинг айтишича, Мансур меш ҳам) бири ошкора, бири пинҳона бир неча марта вилоят марказига, кейин Тошкентга бориб келиши.

Маржоной мажлисга бормади, уйда ўтириб, «илоё эримнинг номзоди ўтмагай» деб худога тавалло қилди. Бироқ унинг арзи арши-аълога бориб етмади. Ҳамма гапни қейин эшилди: директорликка учта номзод қўйилипти. Биринчиси (чамаси вилоят катталари ё қўрқишиган, ё ҳадиксирашган) Мансур мешнинг ўзи, иккинчиси бош ҳисобчи. Суюн бургут эса, учинчи номзод бўлти. Бош ҳисобчи ўз номзодини қайтариб опти. Кўп тортишувлардан кейин яширин овозга қўйилиб, Мансур меш 17 фоиз, Суюн бургут 73 фоиз овоз олипти. Бу якун эълон қилинганда бутун аҳли совхоз ўринларидан туриб, ярим соат қарсак чалишипти. Ўғли Лочин буни кўзлари болаларча порлаб, ҳаяжондан энтика-энтика гапириб берди, бошқалар эса гўё Мансур меш эшишиб қоладигандек, атрофларига қарай-қарай, шивирлашиб ҳикоя қилиши Маржонойга...

Шу-шу, хонадондан ҳаловат қочди.

Йўқ, Маржоной бундай деса, адолатли бўлмас. Биринчи беш-олти ой тинч ўтди, эри ишга жон-жаҳди билан кириши. Маржоной Суюн бургутни қанча сўймасин, қанча ҳурмат қилмасин, унинг қонида бундай шижаат, бундай қобилият борлигини хаёлига ҳам келтирмаган эди. Бугут ишни ободончиликдан бошлади: дастлаб фишт заводи қурдиришга кириши, совхознинг эски клубини ремонт қилдириб, жиҳозларини янгилатди, бир маҳаллар омбор учун қурилиб, ниҳоя-

сига етмай қолиб кетган бинони таъмир қилдириб, ёшлар учун чиройли спорт зал очиб берди, энг овлоқ қўраларгача движок қурдириб, нур обортирди. Ростда! Кечагина ов деганда Маржонойни эсидан чиқариб юборадиган, улоқ деганда фермасини ҳам унутиб, даштда наъра тортиб юрадиган Бургутнинг вужудида бу уддабуронлик, бу шижаат мудраб ётгани кимнинг тушига кирибди! Тез орада «Суюн бургут» деса, одамларнинг оғзидан бол томадиган бўлди. Шу-шу, Маржонойнинг дилига ором бермай келаётган гулув ҳам хиёл босилди, ҳатто меҳрига меҳр қўшилиб, ич-ичидан эридан ифтихор қиласиган бўлди. Бироқ бало қайда, десант, оёғинг остида, деган нақл рост экан шекилли, эрига кўз тегди. Олти ой деганда тоғда ҳеч кутилмаган бир фалокат содир бўлдию Маржоной Оллоҳдан тилаб олган ором оиласини яна тарк этди. Маржоной бу воқеани ҳар эслаганида юраги бир зирқирайди.

Мактабда кузги таътил кунлари бошланган эди. Ишга барвақт кетадиган Суюн бургут наридан-бери нонушта қилиб, энди ўрнидан турган эди, дарвоза кўнғироғи худди қаердандир ёнгин чиққандай қаттиқ-хаттиқ жиринглади.

Маржоной юрагини ҳовучлаб чопқимлаб чиқса, кўчада... эрининг янги «Газик»и ёнида... Олтиной турибди! Ҳамиша озода, бежирим кийиниб юрадиган қизалоқ... эгнида эски чопон, бошида кир-чир тивит рўмол, оёғида кирза этиқ, рангида ранг йўқ... қалтирайди. Узоқдан, афтидан тоғдан миниб келган оти оқ кўпикка чўмилган. От ҳам Олтинойдай дир-дир титрайди.

Маржоной юраги орқасига тортиб, қизни қучди:

— Нима бўлди? Нима қилди, қизгина?

Олтиной уйдан чиққан Суюн бургутни кўрдию пиқ-пиқ ийглаб юборди.

— Қўрага ўт тушибди. Олти юз қўй нобуд бўлди...

Суюн бургут текис йўлда қоқиниб кетиб, дарвоза устунини қучоклаб қолди.

— Нима дединг? Ёнгин? Олти юз қўй нобуд бўлди?
Қачон?

— Кечаси... — Олтиной ҳўнграб юборди.

— Одамлар... Отанг... Дарвеш дудуқ қайда эди?

— Қўрада. Ҳаммамиз телевизор кўриб ўтирувдик, амакижон.

— Телевизор! Телевизорга бало борми? — Ҳеч қачон сўкиниб гапирмайдиган одам Суюн бургут кутилмаганда хунук сўкинди. — Хўп, мен кетдим, Маржон! — У шундай деди-да, уйдан чиқсан Лочинга юзланди. — Сен ҳам чиқ мосинага!

Олтинойни бу ахволда кўриб, ҳангуманг бўлиб қолган Лочин:

— Хўп, ота, — деди ҳушшёр тортиб. — Ҳозир... «Қалдирғоч»га сув-пув берай!

«Қалдирғоч» — ахалтекин наслидан бўлган ёш аргумоқ. Бургут уни директор бўлишидан аввал туркманлардан янги «Волга»сига алмаштириб олиб, ўғлига тортиқ қилган. Лочин ҳақиқатан ҳам қалдирғочдай гўзал, сийнаси қалдирғочнинг қанотидай ялатилаб турадиган бу тулпорчасидан бир дақиқа ажралгиси келмайди. Ўғлига ҳеч қачон қаттиқ гапирмайдиган Суюн бургут бу сафар бирдан ўшқириб берди:

— Сув-пувди онанг беради Қалдирғочга! Чиқ мосинага.

Ота машинага ўтириб, эшигини қарсилатиб ёпди. Лочин, ҳамон ҳанг-манг, тескари ўтирилиб олган Олтинойга бир қараб қўйди-да, истар-истамас машинага чиқди. Ота-бала жўнаб кетишди. Олтиной тоғ, қултқулт ютиниб, тоғ сал ўпкасини босиб бўлган воқеани гапириб берди.

Олтинойнинг отаси Дарвеш дудук, умри тоғу тошда қўй кетида ўтган пок, соддадил чўпоннинг қўраси Маржонтовнинг кун ботиш томонида, «Алвости сой» деган сойнинг ортидаги серўт, сергиёҳ қирларга жойлашган.

Дарвеш дудук ўзидаи серфарзанд, меҳнаткаш укаси билан бирга икки қўра қўйни боқишар, укаси бригадир, ўзи оддий чўпон эди. Бултур ёзда, қўраларга движок ўрнатилгандан кейин Суюн бургут ака-уканинг кўп йиллик меҳнатини тақдирлаб, совхоз ҳисобидан рангли телевизор инъом этган. Шундан бери қўрада байрам. Ҳар оқшом Дарвеш дудуқнинг шифти паст, аммо бир таноб келадиган катта уйида ака-уканинг йигирмадан ортиқ мишиқи болаларию қўни-қўшни, хотин-халаж дегандек, бир қўра одам йифилади, қий-чув кўтаришиб томоша кўришади. Қасдига олиб, фалокат юз берган кунлари қайси бир ёзувчининг тарихий романи асосида яратилган фильм

намойиш қилинаётган эди. Кечаси ҳамма томошага маҳлиё бўлиб, томоша айни қизиқ жойига борганда тўсатдан худди яшин чақнагандай ташқарида нимадир ярқираб кетадио уйда телевизор ўчади, ҳовлида эса, аксинча, гўё кимдир улкан гулхан ёқсандай, ҳаммаёқ ёришиб кетади...

Үйдагилар «гур» этиб, ташқарига отилишади. Қарасалар, пахса девор билан ўралган катта ҳовлининг кун ботиш тарафидаги томига тоғ баробар уйилган қуруқ пичан, янтоқ-ёвшанли қўра ловуллаб ёнепти. Томдан ағанаб тушган пичан ва қуруқ беда боғламла-ри бостирма атрофида, қофоздай ловуллаб, коптоқдай юмалаб юрипти! Бало бир келмасин, бир келса, бир-бирини қувалаб келаверади, деганлари ҳақ рост экан. Олтинойнинг айтишича, ёнғиндан бир ҳафта аввал қўрғонга кечаси иккита қашқир тушиб, беш-олти қўйни бўғизлаб кетган экан. Шундан бери эшикларга отнинг калласидай қулфлар солиниб, танбалаб қўйи-лар экан. Шу боисдан чор атрофдан «Калит, калит кимда?» деган бақириқ-чақириқлар эшитилиб турибди-ю, лекин калит топилгунча бутун қўра олов ичида қолипти! Қўра ичкарисидан юракларни тилка-пора қилувчи зорли маърашлар эшитилармиш, бу маърашлар бир-бирларини йўқлаб йиғлаган она-болалар фар-ёдини эслатармиш. Уни эшитган қўрадаги хотин-халаж, болалар, чолу кампир — ҳамма баравар кўкка қўл чўзиб нола чекишипти! Уларга қўшилиб йиғлаган Олтиной ёнғиндан кундуздай чароғон ҳовлида у ёқдан-бу ёққа югуриб юрган шўрлик дадасини кўрипти. Да-дасининг бошидаги теплаги учиб кетган, эгнида на чопони, на қўйлаги бор, қўлида катта кетмон, бечора тинмай бақирав эмиш:

— Ҳой мусулмонлар! Эркак зоти қайдা бу қўрғонда? Булдозерчи қайдা? Юргиз булдозерингди! Буз де-ворди буз!

Олтинойни лол қолдирган нарса — дадасининг ду-дугланиши йўқолиб, тили ечилиб кеттани эди.

Дадаси қўргон деворларига бир-икки кетмон уришга улгуритти, булдозерчи бўлса булдозерини ўт олдиришга ҳам улгурмапти: ёнғинда қолган қўранинг томи гуп-гуп ўпирилиб туша бошлапти!

Маржоной, гарчи Олтинойнинг гапларидан юраги тарс ёрилай деса ҳам, қизалоқни қўлидан келганча

юпатди, «Қўрқма, ҳаммаси яхши бўп кетади», деб тасалли берди, ўзи эса, кўнгли хуфтон, томга чиқиб, Маржонтовнинг йўлига тикилди. Қани энди Суюн бургутнинг қораси кўринса, машинасининг чанги чиқса, Маржоной бу чангни кўзларига тўтиё қиласди!

Худо ҳеч бир баандасининг бошига солмасин, бундай нотинч мавриларда соат ҳам имиллаб юрар экан, осмондаги офтоб ҳам жойидан жилмай туриб қолар экан! Қани энди вақт ўтсин-чи!..

Маржоной билан Олтиной вақт ўтказиш ниятида хамир қориши, нон ёпиши. Тоғдан оқ, кўпикка чўмилиб келган от билан «Қалдирғоч»га ем-хашак, сув-пув бериб, ўзларини овутиши, бу орада ўн марта томга чиқиб, Маржонтовга термулиб-термулиб қараши. Бир хавф, бир хатар, бир фожиа уларни бир кунда яқинлаштириб, опа-сингил қилиб қўйди, аммо қани энди тоғ йўлида бирор мошинанинг қораси кўринса?

Ниҳоят, офтоб ана ботаман, мана, ботаман, деб турганида Маржонтов томонидаги баланд қирда бир ҳовуч тўзон кўзга чалинди, сал ўтмай, дарвозалари олдига таниш «Газик» келиб тўхтади. Маржоной отаболани кўриб, юраги зирқираб кетди.

Суюн бургут бир кундаёқ камида бир пуд озиб, чўп бўлиб қолганди. Азалдан қорамагиз юзи оловда қолган арчадай қорайиб, қийғир бурни сўррайиб, лунжалари ичига ботиб кетганди. Лочин ҳам кўзлари олазарак, у худди ёмон туш кўриб, уйғонган болага ўхшарди.

Суюн бургут ҳовлига кириши билан гап йўқ, сўз йўқ, телефонга ёпиши:

— Одам йигилдими клубга? Нима? Кулубга сифмайди? Яхши! Тоғдаги чўпон-чўлик, йилқичилар-да келишдими? Раҳмат, раҳмат! Ҳозир бораман!

У ўслига юзланди.

— Сен нима қиласан? Борасанми?

— Бораман! — деди Лочин.

— Кетдик! — Суюн бургут шундай деб, эшик томон йўналди-ю, пойгакда тўхтаб, Маржонойга қаради. — Гап бундай, Маржон! — деди юраги санчаётгандай кўкрагини ишқалаб. — Йўлда ўғлинг билан маслаҳатлашдик. Нима қилиб бўлсаям бу икки чўпонни қамоқдан асраб қолмоқ керак. Қамаб қўйиши, полапонларини ким боқади? Ҳаммаси ош деб, нон деб

чирқиллаб ётган жўжачалар. Оталаридан айрилиб, етим қолишса... Аммо-лекин... чўпонларни асраб қолиш учун қирилган қўйларни тиклаш лозим! Ҳукуматнинг битта қўйига ҳам тегиб бўлмайди. Мен ҳозир ҳалққа мурожаат қиласман. Аммо ҳалқдан ёрдам сўрайдурғон одам аввал ўзи ибрат кўрсатмоғи даркор. Сен нима дейсан, Маржон?

— Мен нима дердим? Сўзингиз тўгри, — деди Маржонай эрининг гапидан ҳаяжонга тушиб.

— Тўғри десанг... улим билан йўлда ҳисоб-китоб қилдик. Кўкламда қўрада эллик бош қўйимиз бор эди. Кўзи-пўзиси билан юз бош бўлган. «Қадирғоч»ни айтмай қўяқолай. Сенинг говмишингдиям. Аммо-лекин қўйларни бераман. Юз қўй! Барини бераман. Нима дейсан?

Бургут бирор савоб ишга аҳд қилганда Маржонай қачон йўқ, деган? Маржонай дилига қўйилиб келган оналарча меҳрдан энтикиб:

— Керак бўлса сигиримни ҳам бераверинг, Суюн ака, — деб хитоб қилди, қилди-ю, пиқ-пиқ йифи овозини эшишиб, ялт этиб қаради. Бу бурчакда тескари қараб ўтирган Олтиной эди!..

Суюн бургут қовоғини уйиб, томоғини қирди.

— Йиглама, қизим. Суюн бургут тирик бўлса ўзи қамалса қамалади, бироқ отангди қаматтирмайди! — У шундай деб, ўғлига бир қараб қўйди-да, тўсатдан мийифида жилмайди. — Юз қўй бўлса... барибир молди сенинг қалинингта берардик!

Лочин отасига бир ёвқарашиб, қилди-да, ташқарига отилди. Унинг кетидан кулимсираганича Суюн бургут ҳам чиқди.

Ота-бала кечаси алламаҳалда қайтишди. Иккисининг ҳам димоғлари чоғ, бир-бирига сўз бермай, одамларнинг яхшилигини эслашарди.

Мажлис Суюн бургут ўйлагандан ўн баробар яхши ўтди.

Суюн бургут содир бўлган фалокатни гапириб бериб: «Энди нима қиласмиш, биродарлар, «Маржонтов» қирқ йил қўй кетида қирма-қир юрган бу икки жафокашиб чўпонни қаматиб бир этак жўжаларини етим қиласмиш ё ёрдам берамишма?» — деб сўраганида бутун совхоз аҳли: «ёрдам берамиз, ёрдам берамиз!» —

деб қичқиришибди. Суюн бургут гапини тутатиб: «Менинг юз бош қўй-қўзим бор, ҳаммасини бердим, биродарлар!» — деганида залда қийқириқ бўп кетипти, ҳамма ўрнидан туриб, кексалар «Умрингдан барака топ!» — деб дуо қилишибди. Шундай бўптики, ҳатто Мансур меш ҳам сўз олиб «Тўғриси, ёмон иш бўпти, жиноят бўпти, аммо-лекин Дарвеш дудуқнинг полапонлари тентираб қолмасин учун мен да худо йўлига ўн қўй бердим!» — деб, у ҳам олқиш олибди...

Ота-болагина эмас, Маржоной ҳам елкасидан тоғ кулагандай енгил торти. Лекин бу қувонч кўпга бормади. Кўпга эмас, эртасигаёқ райондан милиция ва прокуратура ходимлари бостириб келишиди. Шу-шу, уч-тўрт ойгача Суюн бургутнинг боши маломатдан чиқмади. Гарчи ҳалқ нобуд бўлган қўйлар ўрнига олти юз қўй йириб берган бўлса ҳам, Суюн бургутни судрамаган жойлари қолмади, району вилоят у ёқда турсин, ҳатто марказдан ҳам комиссия устига комиссия келаверди, келаверди.

Охири комиссия бундан уч ой аввал келганди. Кўклам яқинлашиб қолса ҳам тоғда ҳали қор қалин эди. Бургут уларни ўз «Газиг»ига ўтқазиб, машинани ўзи ҳайдаб кетди-ю, кейин бир куйиниб гапириб берди. У бир кун олдин Дарвеш дудуққа одам юбориб: «Элдан тушган олти юз бош қўйни алоҳида қўрага қамаб, ким қанча қўй берди, рўйхатни қўлида ушлаб турсин, бола-чақасини эса бир уйга йириб, кутиб ўтирусин!»— деб тайинлаб қўйган экан.

Тоғда ҳануз қор қалин экан. Кўкламга ишониб енгил кийинган комиссия аъзолари, неча жойда машинадан тушиб, қор кечиб, рулдаги Бургутга ёрдам беришга мажбур бўлишибди-ю, «Алвасти сой» устидаги қўраларга ўласи ҳолда етиб боришибди. Шу боисдан рўйхатни номигагина кўзда кечиришиб, элдан йиғилган қўйларни наридан-бери санаган бўлишипти-ю, жуфтакни ростлаш пайига тушишибди. Лекин Бургут «бир кеп қопсизлар, чўпон-чўлиқнинг уй-жойларини кўриб кетингизлар, деб, қўярда-қўймай Дарвешнинг кўргонига бошлаб бориби. Уйга киришса... йигирмандан ортиқ увада-чувада ёпинган болакайлар, икки катта ёғоч корсон айланасига чўйкалашиб, гўштсиз шилпидоқни (қайси чўпон кўкламда қўй сўяди) шапир-шупир тушираётган экан!

Эшиқдан бир дунё совуқни олиб кирган олифта, аммо қовоқларидан қор ёқсан хўжайинларни кўрганда болачалар шапир-шупир ураётган шилпидоқлари ни ҳам қўйиб, уввос тортиб йиглашибди. Уларга хотин-халаж, чол-кампир — ҳамма қўшилибди-ю бўпти йифи, бўпти йифи.

— Мана, — дебди Бургут. — Бу шўрликларнинг кўрган кунлари — шу! Жиноят қилишган эмас булар, хато ўтган! Хоҳланглар йифилган қўйларни элга қайтариб бериб, бу икки бегуноҳ қарияни, мени ҳам қўшиб ҳибс қилинглар! Манов етимчаларни эса давлат ўзи боқсин. Бўлмаса... нуқта қўйинглар бу сарсон-саргардонликка!

Бургутнинг гапидан кейин йифи-сиғи баттар авж олибдию комиссия аъзолари Дарвеш дудуқнинг ғарид кулбасини шоша-пиша тарк этишибди.

Шундан кейин Суюн бургутнинг қулоғи, Маржонийнинг кўнгли бир оз тинчиган эди. Бир ҳафта аввал текшир-текшир қайта бошланди... Аввалги комиссиялар ҳам бир сари эди, буларнинг нафаси совуқ, турқи бузуқ эди. Совуқ шабаданинг совуқ шарпасини бошлаб келган бу турқи ёмон терговчиларнинг қадамларидан бор-йўғи уч кун аввал совхоз клубида мактаб битиравчилари оқшоми бўлиб ўтганди. Кечада Лочин билан Олтиной бири-биридан шўх, бири-биридан ёқимтой ўланлар айтиб, ҳаммани хушнуд қилишди. Ўғлидан гуурланиб, бир қоп семирган Бургут ўзиям қўлига дўмбира олиб, худди Лочин эмас, эрхотин ўзлари мактабни битирган мастьуд дамлардай, Маржонойни саҳнага тортиб, қизиқчиликни авжига чиқарди. Лочин ва Олтиной бир томон, Суюн бургут билан Маржоной бир томон, тонг оттунча ўлан айтишиб, қизиқчилик қилишди. Эртасига Лочин бошлиқ билан Олтиной, ўғилларининг энг қадр-дон дўсти Суюн қилтириқ деган чопқир йигитча ҳам бор эди, — вилоят марказида ўтадиган улкан мусобақага жўнаб кетишиди. Мусобақада Лочин севимли «Қалдирғоч»и билан пойгада қатнашиши, бошқа ёшлар бири чопиш, бири гимнастика бўйича беллашишлари керак эди. Ёшлар қайтишгач, Суюн бургут билан Маржоной Лочинни олиб Тошкентта тушишни, омад ёр бериб, ўғиллари ўқишга кирса, улар умрларида биринчи

марта хорижга саёхатта чиқиши режалаштиришган эди.

Хуллас, ёмонликдан дарак йўқ эди. Суюн бургут ярим ҳазил, ярим чин, ёшларга: «Соврин олмай қайтманглар, совринсиз қайтсанглар Маржонтовга киритмайман!» деб уларни кузатиб қўйди-да, ўзи тоқقا кетди. У тоғда бир ҳафта бўламан, деб кеттанди, уч кун ўтмай, кеча эрталаб ногаҳон кириб келди.

Юзи тунд, қовоғи осилган, кўзлари киртайган, ўзига жуда ярашган чиройли мўйловининг учлари аллақандай шалвираб, осилиб қолган.

Маржоной энди уйқудан туриб, сигир соғаётган эди. Эрининг турқини кўриб аъзойи бадани музлаб кетди-ю, ўрнидан тураман деб, челақдаги сутнинг ярмини тўкиб олди.

Суюн бургут бедазор ўртасидаги ёғоч каравотта бориб ўтириди. Маржоной қўрқа-писа унга яқинлашди.

— Нима бўлди? Нега тоғдан барвақт қайтдингиз?

Суюн бургут қўлинни ҳорғин силкитиб:

— Яна бошланди! — деди уф тортиб.

— Комиссия кедими?

— Йўқ, районга чақиришди. Бу сафар Московдан келган прокурорлар! Айттан эдим-ку, Московдан терговчилар келиб, юртни остин-устин қилаётir, кўп одамларнинг ёстигини қуритаётir деб. Гўжанг борми? Бўлса бир коса бер, мен юрай. — Бургут ўрнидан турмоқчи бўлди. Бироқ Маржоной жон-жаҳди билан эрининг бўйнига осилиб, зорланди:

— Жон Суюн aka! Борманг у ёққа! Қайтиб кетинг Маржонтовга!

Суюн бургут тўсатдан каравот ёнига тиз чўқди-да, Маржонойнинг белидан қучиб, лаблари, бўйни, юзларини пала-партиш ўпа бошлади.

— Омон бўл! Лочинни сенга, сени Оллоҳга топширдим, Маржон! — У Маржонойнинг исканжага айланган қўлларини аранг ёзиб, бошини чиқариб олди, сўнг, Маржоной олиб чиққан бир коса гўжани симириб ичди-да, хаёлчан одимлаб Лочиннинг хонасига кирди. Кичикроқ чорбурчак хонага гир айлана жавонлар ясалган бўлиб, жавонларгина эмас, дераза токчаларигача, стол-стулларгача — ҳаммаёқ китобга тўлиб кетганди! Суюн бургут жавон ва стол-стулларда қалашиб

ётган китобларга узоқ кўз югуртириб турди-да, тўсатдан овози дарз кетиб:

— Илоё ўғлимнинг умри узоқ бўлсин! — деди. — Сен уни ўқит, одам қил, Маржон...

Маржоной кўзи жиққа ёшга тўлиб:

— Худди қайтиб келмайдигандай гапиряпсиз. Нима гуноҳ қипсизки, бундай дейсиз?

— Йўқ, гуноҳи йўқ Суюн бургутнинг! Бир айтдим-кўйдим-да, Маржон! — Бургут бирдан ёпирилиб келган нохуш хаёлларни қувмоқчи бўлган одамдай бошини бир силкитди-да, уйдан чиқди...

Маржоной ўрдадай ҳовлида бир ўзи қолди. У уйга кирса уйга сифмас, ҳовлига чиқса ҳовлига сифмас, ўзини қаёққа қўйишини билмас эди. Шу ахволда пешингача аранг чидади, кейин юраги ўйнайверди, ўйнайверди-ю, идорага бориб шаҳарга сим қоқишига (гарчи кимга сим қоқишини тасаввур этмаса ҳам) аҳд қилди.

Маржоной шоша-пиша кийиниб уйдан чиқди.

Қасдига олиб, худди бошқа кўча қуриб қолгандай, катта кўчадан юрган экан, муюлишга борганда «гур» эттан жўр кулгини эшитиб, беихтиёр бир сапчиб тушди. Кўчанинг нариги юзида собиқ директор Мансур мешнинг ҳовлиси жойлашган эди, ишдан кетгандан кейин у киши гўё бир гектар ҳовлисида жой етмагандай, кўча юзига сўри солдириб, устига нақшинкор айвон қурдирган эди. Кундуз кунлари сўрига гилам, гилам устидан шоҳи кўрпачалар ёздириб, эски жўрлари билан шу ерда қимиз шопиришиб, «Девонаи ростгўй», деб донг таратган телба-тескари қизиқчисини сайратишиб, ҳангома қуриб ўтиришарди.

Чамаси, бу кун ҳангома авжида эканми, одам айниқса гавжум эди.

Маржоной беихтиёр қадамини тезлаштириди, бироқ худди шу пайт:

— Ҳой келинпошша! — деган таниш, дўриллоқ овозни эшитиб, юраги увишиб тўхтади.

Қўйиб берса ерга теккудек қорнини чарм халтага жойлаб, ипини бўйнига осиб олган собиқ директор, айиқдай тебрабаниб, қўш болишига суюнди.

— Оппоқ қизим, Маржоной, бери келинг, сизга икки оғиз гапим бор! — деди у, аллақандай мулоим, меҳрибон овозда, сўнг, бўйинсиз бошини аранг буриб, сўрида ўтирган жўраларига юзланди:

— Сенларга рухсат, такасалтанглар! Пенсияга чиқ-дик деб, бирорнинг текин қимизини ичиб, текин овқатини еб, ағанаб ётаверасанларми? Уят ҳам керак-да бундоқ! Сен ҳам девонаи ростгўйман деб, оғзингта келганини вадирайвермай... бор, мол-полга қара!

Ўтирганлар шамол учирган хазондай, бир зумда гумдан бўлишди. Девонаи ростгўй ҳам норози, пўнғиллай-пўнғиллай ичкарига кириб кетди. Собиқ директор қорнига кийдирилган чарм халтани икки қўллаб кўтариб-кўтариб кўйди-да, хонтахтага кўкрак тиради.

Маржоной, ҳануз юраги нотинч, сўри четига омонатгина ўтириди.

Мансур меш кўзлари тагидаги қорнига ўхшаш кичик «мешча»ларни аста силаб:

— Нима бўлди? Суюнжонди тағин чақирипти-ми? — деб сўради.

Маржоной ранги ўчиб:

— Чақиришди, — деди секин.

— Ҳой аттанг, ҳой аттанг! — Мансур меш худди сувсиз чўлда сувсаб қолган ҳўқиздай оғир-оғир ҳансиради. — Кўп яхши бола эди Суюн бургут. Мен уни ўз улимдан-да яхши кўрардим. Аттанг. Қаттиқ янглишди эринг, Маржоной, қаттиқ адашди!

Маржоной бошини осилтирганича рўмолининг учини ўйнаб ўтирас, у афсонавий жонивордай беҳол ҳансираб ётган бу бесўнақай, ўтовдай улкан одамга нима деб жавоб беришини билмасди. Маржоной унинг хайриҳоҳлик билдириб, ачинишлари ҳам, таскину тасалли беришга уринишлари ҳам — ҳаммаси ўйдирма, ҳаммаси сохта эканини, шу топда у ич-ичидан хурсанд бўлаёттанини сезиб туар, ҳатто ҳамма балони қилаётган, эрининг оёғига зимдан болта ураётган ҳам шу Мешкай эканига ақли етар, шу боисдан тобора қути ўчиб, юрагининг қаърида қандайдир жиловлаб бўлмас бир исён кўтарилаёттанини туяр ва собиқ директордан ҳам кўра ҳозир шу исёндан қўрқар эди.

— Ўзингиз кўрдингиз-ку, Мансур ака! — деди у, овозидаги титроқ билан олишиб. — У кишини мажбурлашди-ку, Суюн акамларни...

— Э, ўйин бунинг ҳаммаси, ўйин! — деди Мансур меш ва ўтвсимон гавдасига зид бир чаққонлик билан қаддини яна ростлаб, калта, йўғон оёқларини хонтахта тагига узатди. — Ёлғон сўз не керак, келинпош-

ша? Күёвинг директор бўлмоқчи экан, аввал каминага айтмайма? Мени қийнаётир, қийнаётир демайма? Мен унга яхши маслаҳат бериб, оқ фотиҳа бермайманма?

Гапни секин бошлаган Мансур меш овози тобора дўриллаб, ахийри баланд, дарғазаб пардаларга кўтарилиди:

— Эрингта не ёмонлик қилдим мен шўрлик? Зўр чавандоз деб, учқур улоқчи деб, ўз отимди унга бердимма? Бердим! Улоқларда, пойгаларда соврин олса, ўзим олгандай қувондимма? Қувондим! Икки минг йилқини ихтиёрига топшириб қўйдим — қимизини ичдингларма? Роҳатини кўрдиларингма? Кўрдинглар! Қани айт-чи, айланайин келин, мен не ёмонлик қилдим эрингта!

Манеур меш ногаҳон кўзига ёш олди-ю, Маржонйнинг қалбида кўтарилаётган түфён сув сепилган гулхандай ўчди-қолди!

— Сўйла! Нега оғзингта талқон солиб олдинг, келинжон?

Маржоной бошини қуйироқ эгди.

— Мен нима ҳам дейман, Мансур ака? У шўрлик, эримни айтаман, ўшанда, Маржонтовда биринчи котибга сиз айтган сўзларни айтиб зор йиглади. Қулоқ солмади котиб. Кейин... Совхоздаги сайлов!.. Сайловда одамлар...

— Ёлғон сўз бул! Ёлғон! — Мансур меш гўдакнинг бошидай юм-юмлок, юмшоқ мушти билан хонтахтани турс этиб урди. — Бунинг ҳаммаси уюштирилғон, ташкил қилинғон! Эса... шу совхозга ўттиз йил бошлиқ бўлиб кимга ёмонлик қилди камина? Бир қўйди ўн қилдим, ўн қўйди минг! Емадим! Ичмадим! Тағин не керак... бу одамларга? Йўқ, яхшиликни биларма, осий бу банд? Йўқ, билмайди! Эса... емай-ичмай, уйқу не, дам не билмай ишласам-да, қариганда кўрган яхшилигим шу бўлдима?

Мансур меш дир-дир титраган қўлларини дастурхондаги гулдор рўмолчага чўзди. Маржоной буни кўрди-ю, шоша-пиша ўрнидан турди.

— Мени кечирасиз, Мансур ака! Мен сизнинг бу сўзларингизга бир нарса дейишга ожизман. Ҳукумат ишларига ақдим етмаса...

— Ҳукуматни тек қўй, келинпошиш! Ҳукуматда гуноҳ йўқ. Гап Бургутда! Ўзини оловга отди! Ўз оёғи-

га болта урди эринг, ўзига-ўзи завол қилди, келин-пошша!

Маржоной, юрагида сўна бошлаган исён қайта қўзғалаётганини сезиб:

— Қўйинг, Мансур ака! — деди ёлвориб. — Бирорвга ёмонлик тилагунча, ўзингта омонлик тила, деган боболаримиз. Суюн акам нима гуноҳ қиптики, унга завол бўлади?

— Шундай дeng? Ҳеч гуноҳи йўқ паришта дeng, эрингиз?

Маржоной шартта бурилиб, чопқиллаганича катта кўчани кесиб ўтди. Мансур меш яна нималарни деб фидиради, сўкинди, лекин Маржоной икки қўли билан қулоқларини беркиттанича кўчанинг у юзига ўтиб олди. У идорага бормоқчи эканини ҳам унугиб, уйлари томон бурилди, бурилар экан, ўпкаси тўлиб, йифлаб юборди-ю, бирор кўриб қолишидан кўрқиб, юзини рўмоли билан ўраб олди.

«Бу мешқориннинг сассиқ гапларига қаранг! Емаган эмиш, ичмаган эмиш! Бир қўйни ўн, ўн қўйни минг қўй қиласман деб, умри ўтган эмиш! Айрон ичиб меш қорин бўлгандирсан? Одамларга ёмонлик қилмаган эмиш! Одамни одам қатори кўрмаганларинг-чи? Бирор қарши гапирса гўрга тиққунча қувганларинг-чи? Чўпонларни қора-қон қилиб қамчилаганларинг-чи? Арз қилганларнинг етти пуштигача қоракуя сурганларинг-чи? Инсофу адолат йўқ эмиш одамларда! Қишлоқ қурган бўлсанг... ўзингни ҳам эсдан чиқармадинг. Худоёрхоннинг саройидан қолишимайдиган сарой қурдинг ўзингта! Ўн фарзандингнинг барини — билсин-бilmасин, олий мактабларга жойладинг. Улкан лавозимларга ўтқаздинг. Ёшинг етмишга борди! Энди сенга мансаб не керак, қари бўри?...»

Маржоной уйга киришга ҳоли қолмади. Бир-бир босиб ҳовлидаги каравоттагача борди-да, ўзини кўрпачага ташлади...

IV

Суюн бургут кун ботиш олдида, Маржоной тамом умидини узиб, яна идорага отланганида кириб келди. У эрталабгидан ҳам ҳорғин, ғамгин, иочор кўринар, юзлари ҳам чўяндай қорайиб кетганди.

Маржоной томоғи тиб бўғилиб, эрига умид билан мўлтираб қаради.

— Нима бўлди? Тинчликми? Рангингизда ранг йўқ? Суюн бургут хотинининг саволига жавоб бермай:

— Ўғлим қайтмадими? — деб сўради.

— Йўқ, ҳали қайтмади! — Маржоной эрининг қўлини олди. — Айтинг ахир! Нимага чақиришипти? Тағин ўша эски ҳаммом, эски тосми?

Суюн бургут: «Шошма, кейин, кейин!» деди-да, Маржонойга илтижо билан тикилиб:

— Анов... падарига лаънат заҳар-закқумдан қолган-күтгани борми? — деб сўради.

— Бор. Тунов кунги ёшлар кечасидан қолган...

— Бор бўлса бир пиёла опчиқ! Асабда асаб қолмади. Юрагимни қон қилиб, ғажиб ташлашди-ку бу зўравонлар!

Маржоной чопқиллаб кириб, патнисда нон, пишлок, бодринг, помидор ва ярим шиша келар-келмас конъяк олиб чиқди.

Суюн бургут конъякни пиёлага лим-лим қилиб ағдарди-да, худди чўлда чанқаб қолган одамдай бир сипқаришда тугатди, патнисдаги неъматларга қўл ҳам теккизмай, ҳовли саҳнига ўтиб, хаёл оғушида уни айланishiшга тутинди.

Маржоной зинага чўкканича унга жимгина тикилиб ўтирас, ўтирган сайин вужуди зирқираб, бир-биридан ваҳимали ўйлардан юраги безиллаб оғририди. У бу сафар одатдаги сўроқ эмас, бошқа бир ёмон, машъум гап чиққанини ич-ичидан сезар, бироқ шиддатли қорамтири юзида тизгинсиз изтироб, хаёлан бирорлар билан олишаётган эрига гап қотишга журъат этмасди.

Ногаҳон Суюн бургут ўй ўйлашдан чарчагандек қўлини бир силтади-да, Маржонойнинг олдига келди. Унинг кўзлари маъюс бўлса ҳам, лабларининг четида хушбичим мўйлови тагида фавқулодда шўх табассум зоҳир бўлганди.

— Мен бутун бир ўлан ёздим, Маржон, — Бургут чўнтагидан тўрт букланган қоғоз чиқариб хотинига узатди. — Ма, сен ўқиб тур! Мен дўмбирали опчиқай. Ёшлик чоғларимизни эслаб, бирга-бирга бир ўлан айттайлик! — У шундай деди-да, Маржонойнинг жавобини кутмасдан уйга кириб кетди. Маржоной тўрт бук-

ланган қоғозни ёзди. Эрининг биринчи синф боласи-нинг дастхатидай йирик-йирик ҳарфлар билан қин-ғир-қийшиқ ёзилган ўланига кўз югуртириди:

*Маржонтов, Маржонтов!
Айланайш, Маржонтов,
Ўргилайш, Маржонтов,
Қирғин келса қўрғоним,
Ёв босганд қалқоним,
Йиқилганда суюнчим,
Қоқилганда таянчим,
Айланайш, Маржонтов,
Ўргилайш, Маржонтов...*

Маржоной ўқиган сайин бегубор ёшликлари, ёш келин-куёв, қўлларида дўмбира, «Маржонтов»да бўла-диган улоқлар, пойгалар, тўй-ҳашамларда ўлан айтиб, элнинг олқишини олган чоғлари эсига тушиб, кўз ёшлати қуилиб келаверди, келаверди. Ўша мастьуд чоғларда ҳам, ўланни Суюн акаси ўзи тўқир, у қўлига дўмбирасини олса бас, ўлан ўзи тизилиб келаверади. Лекин уларда бу шеълардаги ҳазин мисралар, қандайдир таҳдидли кунлар шабадаси сезилмас, аксинча, улар Маржонтов булоқларида тиник, ёруғ туйгуларга тўлдирарди дилларни. Бу ўлан эса...

*Тулпорларинг кишинашиб,
Бияларинг тишлашиб.
Ботирларинг беллашиб,
Айғир мисол чайнашиб,
Сурон солиб ўтганда
Чин дилингдан суюнган
Бобокалон Маржонтов,
Қадим бувам Маржонтов.
Булоқ янглиғ тирқираб
Оққанига кўз ёшим,
Артиб кўйган Маржонтов,
Марғ бўлгин деб, овутиб,
Бағринг очган Маржонтов!
Букун сенга не бўлди?
Нечук сукум сақлайсан?*

«Ҳа, бир нарса бўлган эрига! Боя... меш, қорнинг тарс ёрилгур Мансур меш қарғаб башорат қилгани-дек, ёмон бир гап... йўқ-йўқ, совуқ башоратини ҳам

ел олсин унинг, туф-туф! Бирор ундаи деса... Киши-нинг юрак-багрини эзид қон қиладиган бу сўзлар қайдан келди?..»

*Фарзандларинг бошига
Синов тушди, Маржонтов!
Ёмонларнинг егани
Қази ўлди, Маржонтов!
Яхшиларнинг бошига
Қиров қўнди, Маржонтов,
Нечук сукут сақдайсан?
Қалдироринг қалдираб,
Ҳақни ҳақда йўймайсан?
Ёмонларга терс боқиб
Дуойи баг қилмайсан?
Нечук сукут сақдайсан,
Айланайин, Маржонтов
Ўргилайнин, Маржонтов...*

Маржоной, яна ўпкаси тўлиб, ўлан ёзилган қоғозни юзига, кўзига суртди.

Уйдан дўмбираисини аста созлаб, Суюн бургут чиқди. Унинг чехрасидаги булат хийла тарқаган, чақнаган кўзлари, мўйлови тагига яширинган табассум ҳазилга, шўхликка ундарди:

— Ҳа, қалай, яхши ўлан бўптима, Маржон?

Маржоной қулт этиб ютинди:

— Яхши. Бироқ нима бўлди ўзи? Гапирсангиз-чи бундоқ? Юракларим қон бўп кетди-ку, Суюн ака?

Суюн бургут хотинига жавоб бериш ўрнига унинг ёнига ўтирди-да, кулимсираб ўлан бошлиди:

*Айланайин, Маржоной
Ўргилайнин, Маржоной!
Оллодан тилаб олган,
Бобомдан сўраб олган
Ёлғизгинам Маржоной,
Олтин ёрим Маржоной!..
Термулган кўзларингдан,
Бол томар сўзларингдан,
Айланайин, Маржоной!..*

— Бас! Бўлди, — деди Бургут Маржонойнинг елкасидан қучиб. — Йигиштир фам-гуссани! Қани, ёшлик иyllаримизни бир эслайлик. Арт кўзингни! Қани, жўр бўл!

*Айланайин, Маржонтов!
Ўргилайнин, Маржонтов*

Маржоной кўз ёши аралаш ўзини зўрлаб кулди-ю,
эрига жўр бўлди:

*Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайнин, Маржонтов,
Какликларинг сайраса,
Айиқларинг бўкирса,
Тилларанг тулкиларинг
Офтобдайин товланса,
Бўриларинг увиллаб,
Оlamга ваҳм солса,
Виқор-ла кулиб боқсан,
Айланайин, Маржонтов,
Букун сенга не бўлди?
Элинг букун қувгинда,
Ўлонларинг сургунда,
Оналарнинг фарёги
Етди арши-аълога,
Нечук сенга етмайди?
Етган бўлса ноласи,
Нечук сукут сақлайсан?
Нечук қаҳринг сочмайсан?
Ахир сенга не бўлди,
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайнин, Маржонтов!*

Юраги ғаш бўлгани учунми, Бургутнинг овози бошда сал бўғиқ чиқса ҳам, тобора очилиб, сал ўтирамай илгаригидай мусаффо янгради. Маржоной жўр бўлгач, унга гўё шарқираб оқсан бир жилға тиниқ сув қўшилди-ю, худди ёшлиқ чоғларидагидай ажаб бир жозиба касб этди. Ўлан охиридаги мунгли сатрларга, доим меҳрибон Маржонтовнинг бугун, фарзандлари бошига қора булат келганида, нечундир сукут сақлаётган Боботовга мурожаат қилганларида, Бургутнинг овози шундай тизгинсиз бир дард билан янградики, сон-саноқсиз қиз-келинчаклар мўралаб қарацди, олма ва ўрикларга осилган болакайлар — чумчук бўп кетди!..

Ўлан охирига етиб қолганда, дарвоза қанотлари шараклаб очилиб, «Қалдирғоч»ни етаклаб Лочин кириб кедди. У кулимсираганича оёқларини кериб отхона тагида тўхтади-да:

— Э, қойил, қойил! — деб хушнуд кулди. — Тошкентдан хонаңдаю созандалар кептими депман-а? Ишлар бешми дейман, қўшиқлар вадаванг!

Суюн бургут дўмбирасини Маржонойга бериб, ўғлига пешвоз чиқди.

— Соврин қайда, ўғлим, соврин? Ё соврин ололмай, икки қўлларингди бурунларингта тиқиб қайтдиларингма, шаввозлар?

Лочин кўкрагини кериб, Бургутнинг ўзига ўхшаб қийғир қараш қилди:

— Соврин олмаса элга қайтармиди ўғлингиз, ота? — У шундай деб, «Қадирғоч»нинг бўйнидан қучди. — Аммо соврин учун ўғлингизни эмас, «Қадирғоч»ни қутланг, ота! Вилоятда биринчиликни олди. Бошқа болалар ҳам бўш келишмади. Салим қилтириқ югуришда, Олтиной гимнастикада биринчи ўринни олишибди. Кумушбиби — иккинчи ўрин. Суюнчингиз бўлса бераверинг, ота!

«Қадирғоч» гўё Лочиннинг гапларини тушунгандай узун, чиройли бўйини ғалати этиб, ўнг оёғи билан ерни тарс-тарс тепиб қўйди. Суюн бургут қуличини кенг ёзди:

— Ке, бир қучоқлашайлик, ўғлим!

Ота-бала қулоч очиб кўришишди. Сўнгти бир йилда бўйи отасидан ҳам чўзилиб қолган Лочин Бургутни даст кўтариб, гир айлантириди-ю:

— Бедазорга улоқтириб юборайми, ота? — деди ярим чин, ярим ҳазил оҳангда, кейин кўзида ёш (Маржонойга нима бўлди, қайғурса ҳам кўзига ёш келади, қувонса ҳам) онасиға юзланди:

— Бир коса совуқ айронингиз борми, опа? Мен кетаман ҳозир!

— Эшиқдан кирмасдан туриб қаёққа қочмоқчисан, болам?

— Ҳозир Тошкентдан телевизорчилар, шоирлар, мухбирлар келишади. Бизни суратга олишади! — деди Лочин, болаларча бир гуур билин. — Биз улар билан баҳс қилмоқчимиз, ота! Диспут!

Суюн бургут қовоғини уйди:

— Қанақа диспут?

— Ҳаёт тўғрисида... Бўлаётган ноҳақликлар, бўхтонлар, қама-қамалар тўғрисида... Ё сизга тухмат қилишмадими, ота?

Наҳот ўғли бутунги гаплардан бехабар бўлса? Суюн бургут қути ўчиб, қўлларини ўғлининг елкаларига қўйди. Ўғлининг елкалари, билаклари тошдай қаттиқ эди!

— Ўғлим! — деди у аллақандай ёлвориб. — Мабодо ёшлиқ қилиб, ҳар хил хомхәёлларга бориб юрманглар. Ҳукумат билан ҳазиллашиб бўлмайди! Дунёни олдим деб юрган не-не одамларнинг пайини қирқиб, янчидан ташлаган бу ҳукумат! Ўқигансан! Биласан!

— Биламан! — деди Лочин, қайсарлик билан. — Қулоқ қилиб отишган! Душмансан деб чопишган! Ўз элини, хотин, бола-чақасини ҳимоя қилган ўғлонларни «босмачи», деб осишган!

Суюн бургут юраги орқасига тортиб, бир қадам орқага тисарили:

— Сен... бу гапларни қайдан топдинг? Миянгта ким қўйди бу бемаъни хаёлларни?

— Нега бемаъни бўларкан? — Лочин асабий кулади. — Бирорта телевизор, газета, журнал қолмадики, бошимизга мағзава тўкмасин! Мен Москвани айтяпман! Сиз тоғда юриб, газета ўқимайсиз, телевизор кўрмайсиз-да, билмайсиз!

«Ёпирай, бу бола нима дейди? Ўзи топган гапми бу ё бирорлар бошларини айлантириб чоҳга итармоқчими бу ёшларни?»

— Менга қара, болам! Сенлар бундай гапларга кўп учаверманглар!.. Ким билсин, қайси ниятда...

— Сиз билмайсиз! — Яна ўжарлик қилди Лочин. — Шунаقا туҳмат бўляптики, суяклари зирқирайди одамнинг! Бутун ўзбек ҳалқи порахўр эмиш, ўғри эмиш! Биттаси элни олтин хум устида ўтирган кўзойнакли илонга ўҳшатилти! Бу шўрпешона элни ким ҳимоя қиласди? Ким бу бўхтонларни рад этади! Ким ҳақиқат қиласди! Шоирлар келишса, биз бугун шу тўғрида баҳслашамиз, ота!

«Ростдан ҳам нима дейди, бу бола? Бу аҳволда у қамалса, нима қиласди бу бола? Адойи тамом бўладику? Унинг суюкли фарзанди — кўзининг қорачиги, орзу-умиди...» — Суюн бургут тоғда ногоҳ қўзғаладиган қора бўрон янглиғ тўсатдан юрагини чулғаган мудҳиши ваҳимадан аъзойи бадани музлаб, ўғлини бағрига босгиси, оёғига тиз чўкиб ёлворгиси, «Қўй, бу хатарли сўзларингди! Отангга айтдинг, бошқа бировга

айтакўрма, ўғлим», деб илтижо қилгиси кедди. Бироқ Лочин опаси туттан бир коса айронни — у айронни қимиздан ҳам яхши кўради — Бургутта ўхшаб бир кўтаришда бўшатди-да, «мени кутманглар, кичкина ўтиришимиз бор эди», деганича, дарвоза томон йўналди. Унинг кетидан жимгина тикилиб қолган Бургут беихтиёр.

— Ўғлим! — деб чақирди.

«Қалдирғоч»нинг ёнига бориб, унинг бўйни, пешонасини қашлаётган Лочин ўтирилиб қаради:

— Лаббай, ота?

Суюн бургут худди ўғлига қарашга журъят этмагандай, бошини ҳам қилиб:

— Ўғлим! — деб тақрорлади. — Илоё бошинг тошдан бўлсин, омон бўл, онангни сенга, сени Оллоҳга топширдим, болам!

Лочин отни қашлашдан тўхтаб, сергакланиб отасига қаради:

— Сабаб, бундай дейсиз, тинчликми, ота?

— Тинчлик, болам, тинчлик, йўлингдан қолма, боравер!

— Тинчлик дейсиз-у, тагин... одамни чўчитасиз! — Лочин бошини ғамгин чайқаб, ҳовлидан чиқди.

Маржоной оёқлари мажолисизланиб, эрининг ёнига «шилқ» этиб тушди-ю, Бургутнинг катта, дағал кафтларини қўллари орасига олди. У меҳнатдан, совуқдан қорайиб кетган бу қўлларни кўзларига, лабларига босмоқчи эди, бироқ Суюн бургут тез эгилди-да, Маржонойнинг кичкина узунчоқ кафтларини қўллари орасига олиб, лабига босганича узоқ жим қолди.

V

Яrim кечада дарвозага ўрнатилган қўнгироқ устустига қаттиқ-қаттиқ жиринглади.

Маржоной эрини ухлаб қолди, деб ўйлаганди, йўқ у ҳам уйғоқ экан, шитоб билан иргиб туриб, ўзини диванга ташларкан:

— Ана, келишиди, — деди ҳоргин, беҳол овозда.

— Кимлар келишади? — деди Маржоной дир-дир титраб. — Ўзингиздир?

— Ўғлимда калит бор, қўнгироқ чалмайди. Ановлар! Бутун сўроқ қилган московлик терговчилар! Бор, оч!

Маржоной дарвоза очик, экани ёдига тушиб, меҳмонхона чирогини аранг топиб ёқди-да, турс этиб, эрининг ёнига чўқди.

Зум ўтмай ҳовлида гурс-гурс товушлар эшитилиб, эшик шарақлаб очилди-ю, уйга бирин-кетин уч киши кириб келди.

Бургут ялт этиб қаради.

Олдинда кундуз Суюнни сўроқ қилган, Шарановский деган, новчадан келган, жингалак молларанг сочлари шоирона тўзғиган, тиник, мовий кўзлари ёш боланинг кўзларидай маъсум ёш йигит, иккинчиси... Миржалолов деган (у ҳам кундузги терговда бор эди!) қовоғи солик, сўхтаси совукроқ одам, учинчиси... ё тавба! Мансур меш!

Қанордай кенг банорас тўн кийиб, қўш белбоғ билан уйқудан турган қари айиқдай алпанг-талпанг юриб, остонодан аранг ўтди-да, эшик ёнидаги курсига гурс этиб чўқди.

Шарановский тўрдаги столга ўтаркан, Маржонойга тикилиб қаради-да, мийигида қулди:

— О, балосан, Суюн ботир! Шундай бетакрор гўзал хотининг бор экан-у, бизга кўрсатмайсан ҳам ёш феодал!..

Маржоной, гўё бу жингалак соч, ширин забон одам дабдурустдан унга ёпишиб оладигандек, апил-тапил сурилиб эрининг пинжига кириб олди. Гарчи, улар ўтирган диван стоддан анча нарида бўлса ҳам, Шарановскийнинг оғзидан келаёттан қўланса ҳид Бургутнинг димогига гуп этиб урилди. Чамаси, улар ҳозир меҳмондорчиликда бўлгану учалови ҳам қиттай-қиттай отишган эди.

— О, ўзбек гўзали! — яна қулди Шарановский. — Мунча хуркмассангиз, мунча ўзингизни опқочмассангиз биздан?

У гапини тутатолмай қолди, Суюн бургут шартта ўрнидан турди, қалт-қалт титраб:

— Сен, — деди, чўқмордай қорамтири муштларини тутиб, — сен қўлингдан келса отиб ташла мени! Аммо хотинимга гап отма! Агар гап отадиган бўлсанг...

Шарановский полни ғачир-ғучир қилиб, ўтирган креслосини орқароқча сураркан, шоша-пиша пистолетини қинидан чиқариб, столга ташлади:

— Сен йигит... Сенсираб гапирма менга!

Маржоной йиги аралаш эрининг кўлига ёпишди:

— Жон Суюн ака! Ўтириңг, ўзингизни босинг...

Суюн бургут оғир ҳансираб, жойига ўтириди. Шарановский маъсум мовий кўзлари кутилмаган бир қаҳр билан чақнади. У ҳамон эшикда қаққайиб турган Миржалоловга юзланди:

— Ўтири, Миржалолов, папкаларни оч, сўроқ протоколини бошла! — Шарановский шундай деб, кўлларини орқасига қилганча, бир неча марта кенг меҳмонхонанинг бу бурчагидан у бурчагига бориб келди, ниҳоят, бир-бирининг пинжига суқилиб олган эр-хотиннинг рўпарасида тўхтаб, Бургутта мурожаат қилди:

— Ҳалиям ўжарлик қиляпсанми, Сувонқулов? Ҳалиям тан олмайсанми қилган жиноятларингни?

Суюн бургут овози хиёл титраб:

— Йўқ! — деди қатъий. — Сиз айттан гапларнинг ҳаммаси туҳмат, ўртоқ... гражданин терговчи!

Шарановский қизиши соchlарини силаб истеҳзоли кулимсиради:

— Билиб қўй, қайсарлик фақат зарар келтиради сенга! Барибир бўйнингта оласан. Олдирамиз! — деди у ва ёзишга киришган Миржалоловга қараб буюрди. — Протоколни тўхтат! Тинтувга киришамиз. Хўш, нимадан бошлаймиз! — У мовий кўзларини қисиб, ён-верига олазарак қаради-да, тахмондаги қўш сандик ва уларнинг устига йигилган шойи кўрпаларни мўлжалга олди:

— Анави сандиқлардан бошлаймиз. Сандиқлар очиқми ё ёпиқми? Ёпиқ бўлса калитни беринг, хоним!

— Ҳозир... ўзим очиб бераман! Калитни олай. — Эрининг қатъияти бамисоли электр токидай таъсири эттан Маржоной шартта ўрнидан туриб, ичкари уй томон йўналди. Йўналаркан, хаёлидан: «Энам билан момоларимдан қолган тақинчоқ-пақинчоқларим эрим шўрлиknинг бошига бало бўлмаса эди!» — деган фикр ўтди.

Сандиқларнинг калити Лочиннинг столидаги ғаладонда турарди. Маржоной уларни топиб, меҳмонхонага чиққанида тахмондаги кўрпаларнинг ҳаммаси уй билан битта бўлиб сочилиб ётар, Ветеран билан момоси инъом эттан кийим шкафлари ланг очилган, Шарановский дагал, бетакаллуф ҳаракатлар билан ғаладонлардаги буюмларни олиб ҳар томонга отмоқда эди.

Миржалолов деганлари кўрпа-кўрпачаларни ағдариб бўлиб, худди қойилмақом иш қилгандек, қўлларини белига тираб, қаққайиб турган экан, Маржонойнинг қўлидаги калитларни юлқиб олди-да, тахмон рўпачасига тиз чўқди.

Марҳум қайнонасидан қолган эски сандиқларнинг эски қулфлари аллақандай мунгли, изтиробли жаранглаб кетди. Сандиқларда Лочиннинг тўйига деб, Маржоной бирда эрига кўрсатиб, бирда кўрсатмай олган шойи ва тивит рўмоллар, беш-үн кийимлик атлас, баниорас ва кимхоб тўнлар саранжом-саришта қилиб тахланган, уларнинг тагида, катта сандиқнинг энг хилват бурчагида боя хаёлидан ўтган ва қайнонасидан мерос қолган тилла билагузуклар, қадимги заргарлар безаган, ёқут, дур ва садафлар қадалган зираклар, болдоқлар солинган халта, халта ёнида Маржонойнинг ўзи, бўлғуси келиним учун деб орзу қилиб йикқан бир қути тилла соат, олтин занжирчалар, сирғалар, иккита узук ва яна аллақандай тақинчоқлар бўларди.

Миржалолов худди хўжайиннинг истагини яхши билган искович итдай, сандиқ тўла кийим-кечакларни пала-партиш гиламга отиб, ахийри Маржоной қўрқсан нарсаларни топди-ю, бирдан қовоғи очилиб:

— Мана, бойликларнинг боши топиљди! — деб ёш боладай қиқирлаб кулди.

Шарановский қизил барқут халтacha билан митти ёғоч кутичадаги зеб-зийнатни стол устига ағдарди. Столга тўкилган олтин билагузук, болдоқ ва сирғаларнинг нафис жарангига меҳмонхонани тўлдириди.

— Ўх-ҳў! — деди Шарановский, ингичка чиройли мўйловчасини мамнун силаб. — Камида ўн минг сўмлик тилла буюм! — у шундай деб шеригига буюрди:

— Зеб-зийнатларни битта-битта санаб, халтага жойланг. Протоколга киритинг! — Шарановский, худди илҳоми жўшган шоирдай кўзлари порлаб, қўлларини бир-бирига ишқаб, иккинчи сандиқни очди-ю, димонигига гуп этиб урган нафталин ҳидидан афти бужмайиб, орқага тисарилди.

Миржалолов деганлари, чамаси эски сандиқларни титавериб, нафталин ҳидларига ўрганиб кетган бўлса керак, иккинчи сандиқقا ҳам ўзи ёпишди... Шунда Маржонойнинг эсига лоп этиб бир нарса тушди-ю, юраги музлаб кетди. У Лочиннинг тўйига деб, ўз

маошидан йигирма сўм-ўттиз сўм ажрата-ажрата сал кам тўрт минг сўм йиқсан, бу пулни қайси бир матонинг орасига тахлаб қўйганди. «Шу одатимиз ҳам қуриб кетсин! — деди у ичида. — Эримнинг бошига бало бўлмаса эди шу пул ўлгир!»

Маржоной буни ҳали ўйлаб улгурмаган ҳам эдики, Миржалолов четта оттан бир кўрпалик бархит орасидан ўша пул сочилиб тушди-ю, ҳавода гўё бир гала қўщдай париллаб учди.

— Ҳо, Ҳо! — Шарановский кенг меҳмонхонада у ёқдан-бу ёқса югуриб, ҳавода чархпалак қилган қоғоз пулларни тутар экан, мамнун хитоб қилди. — Мана, порага келган пуллар! Мана бойлик!.. — Ҳатто пойгакдаги курсида ўтирган Мансур меш ҳам, жойида бе-сўнақай талпиниб, бир нечта ўн сўмликларни тутиб олди.

— Хўш, гражданин Сувонқулов! Буларга нима дейсиз?..

Маржоной эрини гапиртирмади. Ўрнидан сакраб туриб, Шарановский томон талпинди.

— Ўртоқ терговчи! — унинг кўзи жиқقا ёшга тўлиб, бир дақиқа гап тополмай талмовсираб қолди. — Бу пулларга эримнинг ҳеч даҳли йўқ! Мен ўқитувчиман, ўртоқ терговчи! Ўн йилдан бери ўғлимнинг тўйига деб, маошимдан ҳар ой йигирма-ўттиз сўм ажратиб йиқканман бу пулларни. Нари борса тўрт минг сўм!..

Шарановский тишлари орасидан:

— Сизнинг пулингизми, эрингизнинг пулими — ҳаммасини аниқлаймиз, хоним! — деди кесатиб. — Умуман сиз... бу ерда ўтираман десангиз ё тилингизни тишлаб ўтиринг, ё бу уйдан чиқиб кетинг! — Шарановский шундай деб, Суюн бургутга юзланди:

— Хўш, гражданин Сувонқулов! — деди у, турган жойида дик-дик сакраб, — хоним-ку ўғлининг тўйига бир дунё зеби-зийнату пул тўплабди. Сиз бу тўйига нимани атадингиз? Чиқаринг атаганларингизни!..

— Бизнинг удумимиз бўйича тўй-маросимлар билан хотинлар шуғулланади.

— Ёпирай, а? — деди Шарановский. — Улоқ бериш, кўпкари чопиш удумлари-чи? Улоқ олган, пойгода ўзган чавандозларга хуржунда пул улашишлар, гилам, телевизор, ҳатто енгил машина ҳадя қилишлар-чи! Тўғрими, ўртоқ гувоҳ!

Мансур меш ўтирган жойида бир чайқалиб:

— Ҳа, бўлғон! — деди овози дўриллаб. — Баъзи бир аҳмоқ мансабдорлар қилган бу ишларди!

Суюн бургут шартта бурилиб қаради.

— Ўзингизни айтаётисизми?

— Оғзингта қараб сўйла, Суюнбой? — пўнфиллади Мансур меш. — Камина ўттиз йил директорлик қилиб, сариқ чақасига ҳам тегмадим ҳукуматнинг!...

— Ҳозир биз бу кишини эмас, — Шарановский Мансур мешга имо қилди, — сизни тергов қиляпмиз. Ўзингдан гапир, Сувонкулов! Хўш, чиқарасанми яширган пулларингни ё...

Суюн бургут қайсарона бош чайқади:

— Яширган бир тийиним ҳам йўқ! Борлигини билсангиз... сўраб нима қиласиз? Топиб олаверинг тинтиб!

— Ҳа, пул йўқ сенда! — Яна пичинг қилди Шарановский. — Битта от учун бир янги «Волга»ни бериб юбораверадиган камбағалсан сен!

— Қалдирғоч! — қистирди собиқ директор. — Аммо-лекин ўзиям қалдирғочмисан-қалдирғоч-да, жонивор!

— Жуда соз! Сен қайсарлик қилсанг, биз ҳам қайсарлик қилишга мажбурмиз, — Шарановский шундай деб, Лочиннинг хонасига ўтди-ю, пойгакда тўхтаб:

— О! — деб хитоб қилди. — Одам яшайдиган уйми бу ё кутубхонами?

— Бу ўғлимнинг хонаси, — деди Маржоной. — Шунаقا, китоб шайдоси ўғлим!

Шарановский «ҳимм» деб ғўлдиради-да, эшиқда мутеларча қўл қовуштириб турган шериги Миржалоловга юзланди:

— Одатда... нодир буюмлар нодир китоблар орасига яширилади! Яхшилаб қаранг! Биз собиқ директор билан отхона-молхоналарни кўздан кечирамиз!..

Тингув камида икки соат давом этди-ёв! Шарановский билан унинг ёнида худди садоқатли қари бўрибосардай алпанг-талпанг қадам ташлаган Мансур меш қўлида қўл фонари, отхона ҳам қолмади, ошхона ҳам, сомонхона ҳам — ҳаммаёқни титиб чиқишиди. Гоҳо-гоҳо улар Маржонойни чақириб, алмисоқдан қолган эски қутиларни, увада-чувада латта-путтадан бошқа ҳеч нарса тополмай пўнфиллашар, оёқ остидаги эгар

борми, жабдуқ борми — тепишиб, жигибийрон бўлишарди. Маржоной улар талаб қилган ишни ўринлатиб, яна эри олдига чопаркан, кўзида маржон-маржон ёш, Оллоҳдан фақат бир нарсани тилар, у ҳам бўлса Лочин кеп қолмагай, деб илтижо қиласади. Ниҳоят, тинтуб тугаб, ҳаммаси яна меҳмонхонага йигилишиди. Камгап, қовоғи осилган Миржалолов протоколини ёзид тутатган, унда топилган пул ва зеби-зийнатлар қайд этилган эди. Маржоной гўё эс-ҳушидан айрилгандай хаёли паришон, эрининг пинжига кириб олган, ҳозир унинг юрагини биттаю битта ўй, биттаю битта фикр кемирар, у ҳам бўлса — эрини опкетишадими-йўқми, деган ташвиш эди.

Ниҳоят, керакли қофозлар тўлдирилиб, кетиш вакти келди чоғи, Шарановский ўйчан одимлаб, остинустун бўлиб ётган меҳмонхонани бир айланиб чиқдида, бошини сарак-сарак қилиб:

— Суюн бургут! — деди у, «гражданин Сувонкулов» дейиш ўрнига. — Худо ҳаққи, ўзингга жабр қиляпсан! Охирги марта айтаман: бўйинингта қўйилган айбни тан ол! Агар тан олсанг, ҳеч қаёқча кетмайман, деб тилхат берасан, уйингда қолдирамиз! Тан олмасанг... опкетишга мажбурмиз!

Суюн бургут тишининг орасидан:

— Йўқ! — деб хитоб қилди. — Ҳеч қандай айбим йўқ менинг! Мен ҳеч кимга, ҳеч қачон...

— Хўп! — Шарановский унинг гапини шартта кесди ва соатига қаради. — Беш минут муҳлат. Эр-хотин хайрлашинглар!

Улар бирин-кетин уйдан чиқишиди. Мансур меш оstonада бир зум тўхтаб, орқасига қайрилиб қаради, тўсатдан овози аллақандай меҳрдан титраб:

— Улим Суюнжон! Ёшлиқ қилма, болам! — деб гап бошлаган эди, Бургут ўрнидан сапчиб туриб:

— Бор! Ишингни қил, қари тулки! — деб ўшқирди. — Ҳамма балога бош бўлиб, энди гўё меҳрибонлик қилмоқчимисан?

Мансур меш: «Хўп, улим, хўп!» деганича ҳансирай-ҳансирай ним қоронги даҳлизда ғойиб бўлди.

Маржоной тиз чўкиб, эрининг оёқларини қучоқлади:

— Суюн ака! Айтинг, жон Суюн ака! Қанақа айб? Қанақа тухмат? Наҳот мендан, ўз жуфти-ҳалолингиз-

дан яширадиган сирингиз бўлса? Яна ўша қўрадаги ёнфинми?..

Суюн бургут хотинини қўлтиғидан олиб, ўрнидан турғазди-да, чўяндай қорайиб кетган юзини ишқала-ди:

— Булар... бу нокаслар! — деди ва гўё юраги ўртаниб кетаётгандай, қўйлагининг ёқасини юлқиб очди. — Эмиш... биринчи котибга, Нажмиддиновга... мени ишга қўйгани учун эллик минг сўм пора берган эмишман!

Суюн бургут бир кундаёқ кўзлари катта-катта бўлиб, юзи бир ҳовуч бўп қолган хотинининг елкасидан қучди:

— Йиғлама! Бу тухматлар кетмайди! Осонликча жон берадиган Суюн бургут йўқ!

У шкафнинг эшигини шарақлатиб очиб, негадир қишида киядиган пўстини билан кундуз телпагини олдида, ҳамон тош қотиб турган Маржонойнинг олдига қайтди.

— Жонгинам, ёлғизим, бебаҳо Маржоним, сени дунёда энг баҳтли аёл қиласман, деб ўйлаган эдим. Орзуимга етолмадим...

Маржоной жон ҳолатда кафти билан унинг оғзини тўсди.

— Жон Суюн ака, ундан деманг!

Бургут унинг қўлларини ўпди, нам кўзларидан, юзидан ўпди. Гўё хотини олдида гуноҳкордай бежуръатгина, секингина ўпди.

— Кечир мени! — деди ўпкаси тўлиб. — Гуноҳкор Бургутингни кечир, худога топширдим сени... — у томоғи фип бўғилиб, ўзини даҳлизга урди.

Маржоной эрини қузатишга ҳам ҳоли йўқ, гиламга мажолсиз йиқилди.

VI

Лочин ҳарчанд уринмасин, отасининг: «Онангни сенга, сени Оллоҳга топширдим, болам!» — деган гапи сира хаёлидан кетмасди. Отасининг сўзларидан қишини сескантирадиган аллақандай бир сир, ёмон бир хатарнинг нафаси келди. Лекин қанақа хатар — буни илғаб олиш мушкул эди. Фақат клубга яқинлашганда-гина (клуб билан спорт зали ёнма-ён эди) Лочиннинг

ҳаловатини бузган бу ўй бошқа ўй, бошқа ташвиш билан алмашди: «Олтиной учрашувга келармикан, келмасмикан? Борди-ю, анов... Кларахон ҳам келса-чи? Унда нима бўлади?»

Клара, аслида Комилахон Қурбоновна, район комсомол қўумитасининг биринчи котиби, мусобақада уларга «шеф»лик қилди. Кларахон биринчи дақиқаларданоқ Лочинга меҳр қўйиб, аллақандай эркалаб ва эркаланиб гапира бошлади. Соврин олган куни эса «дўстлар даврасига» таклиф қилди. Кларахон айтган «дўстлар давраси» ҳеч кутилмаганда хилват бир жой бўлиб чиқди. Ҳозир «ёт нигоҳлардан» холи бу хилватда ўтган бир кеча Лочиннинг эсига тушиб, вужудидан ўт чиқиб кетди, бир зум қалбини йигитлик фурури чулғаб олди. Аммо шу заҳотиёқ эртасига дўстларидан эшилтган дашномлари, айниқса, Олтинойнинг ўксисбўксисб ыйлаганлари ёдига тушиб, юрагида ғашликка ўхшаш бир туйғу ғимирлади.

Ўша куни Лочин оқ кўпикка чўмган суюкли «Қалдирғоч»ида ҳаммани орқада қолдириб, маррага биринчи бўлиб етиб борганида, стадион тўла минг-минг томошабин баб-баравар оёқча турди, қарсак ва қийқириқлардан еру кўк ларзага тушди.

Фалабадан кейин, Лочин боши осмонда, бетиним эркаланиб, елкасидан тишлашга уринган «Қалдирғоч»ни етаклаб дарвозадан чиққанида, уни тренерлари Соҳиб ака (ёшлар уни суйиб «Қўрбоши» деб чақиришади) бошлиқ дўстлари, улар орасида қизилга бўялган майин соchlари елкасига шалоладай қуйилган, ўйноқи қўзларининг теграсига кўм-кўк бўёқ сурилган, хипчабел, хушқад Кларахон кутиб олишди. Пойгадан аввал Кларахон оппоқ тишларини ярқиратиб кулганича: «Лочинга кўз тегмасин», деб туф-туфлаб эркалаб, соchlарини силаб қўйганди. Энди у Лочинни кўриб, узоқданоқ:

— Вой,вой! — деб хитоб қилди. — Фалаба муборак, йигитча! Зўрсиз! Тулпорингиз чиройли, ўзингиз ундан ҳам чиройли бўп кетибсиз! — деди у, ён-верига шўх қаради. — Азиз дўстлар! Агар рухсат берсангизлар, районимиз фахри ва ифтихори Лочинжонни битта ўпаман. Қаршилик йўқми?

Ёшлар унинг таклифини қийқириқ билан қарши олишди.

— Қаршилик йўқ! Рухсат, рухсат!

Клараҳон бўялган кўзларида ҳамон ўша шўх табасум, дуркун қоматини қилпиллатиб, ерни дук-дук бо-сиб Лочиннинг олдига келди. Ёш жувондан аллақандай хушбўй атр-упаларнинг жуда ёқимтой, нозик ҳиди келарди.

Лочин кўпкари пайтидагидан бешбаттар юраги ўйнаб, жойида қотиб қолди.

Клараҳон ҳам ўпса ўпақолмасдан, Лочиннинг ёнидаги дўстларига бир ўйноқи қараш қилди:

— Азиз дўстлар, айбга қўшмайсизлар, мен рус удуми билан ғолибимизни уч марта ўпаман! — у шундай деди-да, аввал Лочиннинг у юзи-бу юзидан, кейин лабларидан қаттиқ ўпди. Унинг билинар-билинмас бўялган лабларидан... йўқ, бўёқ эмас, аллақандай тотли конфет таъми келарди.

Атрофда қийқириқ бўп кетди:

— Қойил! Қойил! Яна! Яна! — дея жўр кулги янгради, фақат Қўрбоши қовоғини уйиб, Олтиной киприкларини аянчли пирпиратиб, тескари ўтирилиб олди. Лочин кўкрагини тўлдирган ифтихор аралаш лаззатли туйғудан боши айланиб ичида кулди: «Қизганишини қаранг унинг! Ҳалитдан rashk қилишни ким қўйибди сенга? Битта ўпса, бир жойим камайиб қолардими?»

Улар ҳамон ўша хушнуд қайфиятда йирокроқда шай турган маҳсус автобус ва машиналар томон йўл олишди.

Клараҳон Лочинни, Лочин эса Қадирғочни етак-лаб олганди. Олтинойдан бошқа ҳамма, ҳатто боя Клараҳоннинг қилиқларини ёқтирмай қовоғини уйган қўрбоши ҳам, ғалабадан хиёл маст, бир гапириб, ўн кулишар, йўловчилар уларга ўтирилиб қарашар, баъзилар таниб, қўлларини силкитиб табриклишар эди.

Шу ҳолда улар маҳсус машиналар турган жойга етиб келишди. Клараҳонни шахсий «Волга»си кутиб турар, Лочин эса Қадирғочни четроқдаги ипподром отхонасига топшириши лозим эди. Шундай бўлдики, ҳамма автобусга чиқди-ю, фақат Клараҳон билан Лочин ташқарида қолишди. Клараҳон автобус шоферига буйруқ берди.

— Сиз ҳайдайверинг, Лочин иккимиз етиб оламиз!

Автобус жилди. Шунда Кумушшиби билан бирга орқа ўриндиқда ўтирган Олтиной ялт этиб орқасига

қаради. Унинг тўсатдан мунг чўйкан тимқора кўзлари: «Нега қолдингиз, Лочин ака? Юринг биз билан, юринг!» дея илтижо билан жавдирарди. Кумушшиби ҳам ўтирилиб қараб Лочинга муштини кўрсатди-ю, Лочин бир дақиқа иккиланиб қолди. Буни зимдан кузатиб турган Кларахон конфет таъми келган лабларини чиройли ҳимариб кулди:

- Сизга ошиқми дейман бу қизчалар?
- Ҳа шу... мишики қизчалар-да — деди Лочин беписанд. — Нимани ҳам тушинишади булар?
- Сиз-чи? Балоғатта етган эркакмисиз?
- Ўхшайманми?
- Ҳали кўрамиз, ўхшайсизми-йўқми? — Кларахон қаҳ-қаҳ отиб кулди-да, дарҳол жиддийлашди:
- Мактабни битиргансиз, а? Эндиғи режаларингиз қанақа? Спорт институтига кирмоқчимисиз?
- Йўқ,— деди Лочин. — Мен... адабиёт билан қизиқаман. Иложи бўлса, журналистика соҳасида ўқимоқчиман.
- Нега иложи бўлмас экан?— деди Клара.— Хоҳласангиз, Москвага ўқишга жўнатаман!

Лочин елкасини учирди:

— Билмасам... Иложи бўлармикан?

Кларахон ҳамон жиддий алпозда:

— Сиз учун иложини топамиз-да! — деб кулди. Сиздай ўткир, мард, талантли кадримиз бўлади-ю, бoshшимизга кўтармаймизми? Боринг, отингизни топшириб келинг. Бу масалани шу бугун ҳал қиласиз, Лочинжон!

Лочин Қалдирғочни ипподром отхонасига топшириб қайтганида Кларахон бетоқат кутиб турарди. Машинага чиқишидан аввал, Кларахон биринчи кўришдаёқ Лочинни ром қилган ўйноқи оҳангда:

— Мен сизни бир жойга... дўйстлар даврасига таклиф қиласам, борасизми? Қўрқмайсизми?

Лочин шу бугун аллақандай сирли бир нарса рўй беришини сезиб, аъзойи бадани ловуллаб кетди-ю, Кларахоннинг сўзларидан йигитлик ҳамияти исён қилиб:

— Кимдан кўрқаман? — деб ўдағайланди. — Сизданми?

— Қўрқмасангиз... кетдик! Фалабани ювишимиз керак-ку ахир. Қарши эмасмисиз?

Лочин юрагида ғимирлаган аллақандай ғулғула араш сирли, жозибали туйфуга бўйсуниб:

— Сиздай гўзал қиз таклиф қилади-ю, мен йўқ дейманми? — деди энтикиб. — Бошланг, қани!

Клараҳон орқа ўриндиқча ўтириди-да, сурилиб Лочинга жой берди. «Волга» қўзғалди. Клараҳон гўё уни танимайдигандай, гўё ёнига ўзи ёқтиргмаган бир одам чиқиб олгандай, ҳайкалдай қотиб ўтирас, шофер ҳам қовоғи солиқ, худди Лочин унинг оғзидан ошини тортиб олгандай хўмрайиб олганди. Клараҳон чамаси, шоферни ҷалғитиш учун жўрттага баланд овозда:

— Ҳозир биз борадиган жойга бошқа котиблар ҳам йифилади, — деди ва қовоғидан қор ёқдан ҳайдовчига билдиримай, юмшоқ, иссиқ кафтини секин Лочиннинг қўлига қўйди. — Ўша ерда ҳамма гапни гаплашиб оламиз. Хотирингиз жам бўлсин, улар ҳам ёрдам беришида сизга!

Машина Лочинлар тушган меҳмонхонанинг шундоқ ёнидан ўтиб (яхшиям болалар кўринмади) чап кўлдаги тор кўчага бурилди-да, сал юрмай, хилватроқ кўча юзидағи бир қаватли ғиштиң уй рўпарасида тўхтади. Уларни Клараҳоннинг ўзидан ҳам ёш, бири кўк кўз, мalla соч, бири лўли башара икки қиз кутиб олишиди.

— Менинг ходимларим, — деди Клараҳон ва қизларга Лочинни таништириди. — Бу йигит пойгада биринчи совринни олган қаҳрамонимиз! Меҳмон қилишга тайёрмисизлар, қизлар?

— Тайёрмиз, тайёрмиз! — чуғурлашди қизлар. Тор йўлакнинг охиридаги хилват хонага камтарона дастурхон ёзилган, бир шиша конъяқ билан бир баркаш мева-чева қўйилганди. Уларни қарши олган қизлар дастурхон атрофида бир лаҳза парвона бўлишиди-ю, иккисини ёлғиз қолдиришиди.

Хонанинг деразалариға қалин, кимхоб дарпардалар тутилган, тўрига шойи мато ёпилган қўш каравот қўйилганди.

Лочиннинг вужудини яна бояги, бир-бирига зид ҳадик аралаш жўшқин истак қамраб олди. Клараҳон буни сезиб қиқирлаб кулди-да, тўсатдан сансирағ:

— Нима бало, қизлар билан ҳеч бўлмаганимисан? — деб сўради. — Ростдан, а? Ҳеч қачон, а? — У нимагадир суюниб, яйраб кетди. — Бўлмаса битта ич!

Лочин юраги кўксидан чиққудек гурс-гурс уриб, Клараҳоннинг қўлидан шишани юлиб олди.

— Йўқ, ичмайман! Сен ҳам ичма!.. Ёмон кўраман!

Клараҳон аллақандай талмовсираб:

— Бўлмаса... Нима қиласиз? — деб сўради-ю, қизарип кетди.

Лочиннинг энсаси қотди:

— Сен нима мақсадда чақирган бўлсанг — ўшани!..

— Ие? — кулди Клараҳон. — Ёввошдан йўғон, дегандек... Бўлмаса... ваннага кириб чиқ! От ҳиди келяпти сендан. От яхши нарса-ю...

Лочин баданини чулғаб олган эҳтиросдан вужуди қақшаб:

— Ҳали шунаقا де? — деди фижиниб. — Отни яхши кўрадилару унинг ҳидини ёмон кўрадиларми? — У Клараҳонни даст кўтариб, каравотга отди-да, бор кучи, қақшаб турган вужуди билан уни қучди.

Клараҳон унинг болаларча уқувсиз, пала-партиш ўпишларидан безиллаб:

— Шошма, жонгинам! — деб ингради. — Ўзим... ўзим ўргатаман!

Унинг илтижолари Лочиннинг қулогига кирмади. У бир неча дақиқа ҳушидан кетган одамдай ҳамма нарса ёдидан чиқди. Аста-секин ҳушига келиб, уйни, қаерга келганини, қаерда ёттанини эслаганда эса йироқдан, назарида жуда овлоқдан Клараҳоннинг беҳол овози қулогига чалинди:

— Тулпор бўп кет, тойчиқинам... Дунё тургунча эслайман, ҳеч қачон унутмайман сени, чопағон тойчиқинам менинг!..

Рост, кечаси алламаҳалда меҳмонхонага кириб бориб, ногаҳон дўстлари даврасига тушганида, айниқса, Олтинойнинг бўталоқнинг кўзларидай маъсум, маъюс кўзлари билан тўқнашганида юрагида пушаймонга ўхшаш бир нарса фимирлади... Ўзиям роса эшигадиганини эшилди. Айниқса, Салим қилтириқ билан Кумушбиби ёмон эзишди-ёв, чунки улар ҳам Кўрбоши бошлиқ дастурхон ёзишиб, тоза кутишган экан Лочинни.

Эртасига Клараҳон кўринмади. Лекин ҳозир телевизорчилар билан келиб қолиши ҳам мумкин. Ажабо, ҳозир Лочин унинг келишини истамас, даставвал ди-

лида йигитлик фууриини уйғотган ўша кечани эсласа, худди лойқа сувга шўнғиб чиққан одамдек ҳис этарди ўзини!..

... Лочин хаёл оғушида спорт залига яқинлашиб қолганида, чап қўлдаги клубдан Олтиной билан Кумушбиби чиқишиди. Улар Лочинни кўрсалар ҳам, чамаси кўрмаганикка олиб қадамларини тезлаштирган эдилар, Лочин беихтиёр:

— Олтиной! Кумуш! — деб юборди.

Олтиной гўё бир нимадан кўрқиб кетгандай қадамини тезлаштирган эди, Кумуш уни қучиб, қулоғига бир нарса деб шивирлади-да, ўзи чопқиллаб, спорт залига кириб кетди.

Олтинойнинг эгнида вилоятта борганда кийган ва ўзига жуда ярашган калта, ҳаворанг кўйлак, оёғида пошинаси балаңд ҳам эмас, паст ҳам эмас, бежиримгини оқ туфли.

У яқин-яқинларгача мактабда тўпифига тушадиган атлас кўйлақда юрар, ҳатто физкультура дарсларида ҳам бу кўйлагини алмаштирмас, фақат узун лозим ўрнига спортча шалвар киярди. Энди эса... Лочин уни тунов куни бу кийимда биринчи кўриб лол қолган эди, ҳозир ҳам беихтиёр маҳдиё бўлиб қолди.

Олтиной бу калта, ҳаворанг кўйлақда худди еттинчи-саккизинчи синфда ўқийдиган қизчаларга ўхшар, қадди нозик, бели, тегса чарс синиб кетадиган хипчиндай ингичка, оёқлари (вой тавба!) кинодаги раққосаларнинг оёқларидай узун, айниқса... кўйлагини сал туртиб турган кўқраклари чиройли эди. Улар энди етилган юм-юмалоқ, тифиз, майин шафтолиларга ўхшаб кетди Лочинга. Ўзиям, узун соchlарини шаҳарчасига турмаклаб, кўзлари теграсини хиёл бўяб оптию (Кумушбиби ўргатган!) кўзни қамаштиргудек очилиб кетибди!..

— Олтин! Олтиной! — деди Лочин, беихтиёр овози ўзгариб. — Нега терс қарайсан? Ахир... ҳеч нарса бўлгани йўқ-ку!..

Олтиной, бўйинини «Қалдирғочдай» чиройли буриб қийғоч қаради:

— Ростданми? — унинг кишини ром қилувчи катта-катта маъюс кўзларида болаларча қувонч акс этди:— Ростданми? Ростдан ҳеч нарса бўлмадими?

— Р-рост, — дудуғланди Лочин. — Рост, Олтин!

— Унда... унда мен сизни кечирдим...

— Олтиной! — Лочин ногаҳон қўйилиб келган меҳрдан кўнгли ийиб, қизнинг белидан қучмоқчи бўлди, бироқ Олтиной чаққон ҳаракат билан унинг қучогидан чиқиб олди. Лочин у билан ёнма-ён бораркан, яна: «Кларахон кеп қолса нима бўлади?» деган ташвиши ўй кўнглидан ўтди.

Улар кирганда деворлари ҳар хил шиорлар, машхур спортчилар суратлари билан безатилган, бурчаклардаги шкафларда диплом ва совринлар кўз-кўз қилиб терилган катта зал ёп-ёруғ, телевизорбоп ясатилган эди.

Тўрдаги стол атрофида кўкрагига қўш-қўш медаларини тақиб олган Кўрбоши, Салим қўлтириқ ва Кумуш нима ҳақдадир қизгин баҳслашиб ўтиришарди.

Чамаси Кумуш билан Салим қўлтириқнинг гапларига қўшилмай маъюс бош чайқаб ўтирган Кўрбоши Лочин билан Олтинойни кўриб, чеҳраси очилди:

— Э, келинглар, келинглар, совриндорлар! Ҳа, гап мана бунақа бўпти! Чин дўстлар арзимаган нарсага қовоқ-тумшук қилмасдан, кечиримли бўлишади мана шунақа!

Нимаси биландир, эҳтимол шиддатли қорамтири юзи, ҳурпайтан, файир, беитоат соchlари, эллиқдан ошса ҳам бақувват, алп қомати учундир, кекса йўлбарсга ўхшаб кетадиган бу одам, аслида ёшларга жонини берадиган фидойи бир инсон эди. Бир маҳаллар у спортнинг бир неча турида донг чиқарган, енгил атлетика бўйича эса жумҳурият чемпиони даражасига кўтарилган, шу боис, Лочинлар учун унинг оғзидан чиққан гап қонун эди.

Кўрбоши ўз шогирдларининг мақсадини — ҳозир телевизорчилар ва шоирлар билан бўладиган учрашувни сиёсий баҳста айлантиrmоқчи эканликларини эшитган ва тўғрисини айтганда, бундан безовта эди.

Соҳиб aka — Кўрбоши буни очиқ айтди.

— Йўқ, у ёшларнинг нияти ёмон демоқчи эмас, аксинча, буни эшитиб, ҳурмати ошди, чунки адолат ва ҳақиқат учун кураш инсонни улуғловчи энг олижаноб, энг юксак фазилат эканини яхши билади. Кўрбоши ўзи ҳам жумҳуриятда содир бўлаётган ноҳақликлардан қаттиқ изтиробда. Чунки кўзбўямачилик баҳона, ҳақиқий юғичлар қолиб, ҳалол, бегуноҳ одамлар тухматта учраётганини яхши биларди. Шулардан бири

Суюн бургут бўлса... Унинг бошига ҳам не ташвишлар тушмади. Лекин ҳалол экан, қўлларидан ҳеч нарса келмади. Демак, тухматнинг умри қисқа, ҳақиқат эгилади, аммо синмайди, деган гап рост. Бургут эса синмоқ тугул, эгилмайди ҳам!.. Гап шу ерга келганда Қўрбоши ер остидан Лочинга бир қараб олди. Гарчи устоз меҳр аралаш ташвиш билан гапираётган бўлса ҳам, Лочин уни ёқтиримай:

— Гап менинг отамда эмас! — деб тўнғиллади. — Бутун эл хор бўляпти-ку, ахир!

— Биламан, болам, биламан, — Қўрбошининг овози янада мулоимлашди. У аввалгидан ҳам секинроқ, аммо ундан ҳам самимириоқ оҳангда давом этди. Уни бир нарса қаттиқ ташвишга соляпти. Аввалимбор, улар, яъни Лочинлар жуда истеъдоди ёшлар. Истеъдод соҳиблари эса, айниқса, ўзларини спортта бағишламоқчи бўлган ёшлар унча кўп эмас. Хуллас, устоз шундан кўрқяптики, улар сиёсатдон бўй кетиб, ўз қобилиятларини жувонмарг қилиб қўйишмасмикин, негаки, спорт билан сиёсат сув билан оловдек бир-бирига душман. Спорт худди санъатдек, кишидан бор кучи, қобилияти, иродасини бус-бутун бахшида этишини талаб қиласди. Бу — биринчи. Иккиласми, келадиган адиблар, телевизорчи ва мухбирлар кимлар? Синашта одамлар эмас-ку? Мехмонлар яхши кишилар бўлишса-ку, нур устига нур, башарти ораларида бирорта айғоқчи-си бўлиб, бу ерда бўладиган қалтис суҳбатни тегишли жойларга етказса-чи? Ва, ниҳоят, улар жазм этган баҳсни туман ва вилоят раҳбарлари қандай қабул қилишади? Маъқул тушадими уларга, йўқми? Ахир, Лочинлар ўқишига боришлари керак-ку ҳали!

Шу ерга келганда Лочин тоқати тоқ, бўлиб, ўрнидан туриб кетди.

— Виждан-чи, вижданни нима қиласми, устоз?

Қўрбоши ҳорғин бош чайқаб:

— Виждан амрига бўйсуниш яхши, — деди ва қаттиқ уф торти. — Умуман мен сенларни вижданларингта қарши боришга чақираётганим йўқ. Мен фагат... олишмагин арбоб билан, арбоб ураг боб билан, деган нақдни ҳисобга олиб, иш тутишга чақирмоқчиман, холос.

— Биз бўлсак... — деди Лочин лаблари титраб. — Биз сизни отни юрагидай юраги бор деб ўйлардик...

Кўрбошининг лаблари ҳақоратланган боланинг лаб-
ларидай пирпираб уча бошлади:

— Энди билсаларинг, йўлбарс деганларинг қуён
чиқди. Шунақами?

Салим қилтириқ Лочинга ўқрайиб қаради.

— Сен ҳам жа-а ошириб юборасан-да!

— Бу ўзи шунақа! Принсипал! — пичинг қилди
Кумуш.

Шу пайт ташқарида машина овози эшитилди, кет-
ма-кет:

— Келишди, келишди, — деган шов-шув ва дупир-
дупир оёқ товушлари қулоққа чалинди.

Кимdir «Телевизорчилар қани? Телевизорчилар
йўқ-ку?» — деди ҳафсаласи пир бўлиб.

Кўрбоши ўрнидан туаркан:

— Хўп майли, бу ёғи вазиятта қарайлик, — деб
кўйди.

Спорт залига беш-олтита ёшлар қуршовида телевизорда кам чиқадиган, аммо таниқли, ёш бўлса ҳам соқол қўйган паканагина шоир билан елкасига чарм сумка осиб олган жиккаккина, абжиргина бир йигитча кириб келишди.

Лочин кўзлари олазарак бўлиб эшикка тикилди. Йўқ, Клараҳон кўринмасди. «Хайрият, келмапти. Бир ҳисобдан келмагани ҳам яхши!» — деди ичида, лекин кўнглининг бир четида, «нега келмадийкин?» деган нотинч бир ўз ҳам ғимирлади.

Елкасига қандайдир қора чарм тўрва осиб, қўлига микрофонни ушлаб олган абжир йигитча (у мусобақа пайтида ҳам оёқ остида ўралашиб юрганди) атрофини қуршаб олган ёшларга қараб:

— Ҳозир ўртоқлар, ҳозир, ҳозир, ҳаммасини тушунтириб берамиз, ҳаммасини! — деб билдиirlарди, сўнг пешвуз чиқсан устозга:

— Э, домла! — деб хитоб қилди-да, ёнидаги серсоқол шоирга юзланди:

— Бу киши шу ажойиб командани вояга етказган машҳур тренер... Соҳиб ака...

— Жамолов, — деди Кўрбоши.

— Ҳа-ҳа, Соҳиб ака Жамолов бўладилар. Танишиб қўйинг, шоир!

Нисбатан ёш бўлса ҳам жингалак соchlарига қирор қўниб, соқол қўйиб олгани учун бўлса керак, ёшига

нисбатан хийла катта кўринадиган таниқли шоир аллақандай ийманиброқ аввал устоз билан, кейин бошқа ёшлар билан битта-битта қўл бериб кўришди. Унинг қўли қизларнинг қўлидай юмшоқ ва кичкина эди. Лочин ўзи билмаган ҳолда қўлини қаттиқроқ сиққан экан, у «их», деб кулди-да:

— Бунақа бўлмайди-да, укажон! — деди, қўлини ишқаб. — Чемпион дегани сал раҳмдилоқ бўлади-да, дўстим!..

Жиккак мухбир устозни қўлтиғидан олиб, четроққа тортаркан:

— Холироқ бир жой борми? — деб сўради. — Бор бўлса, совриндорларни олиб ўшатга кирайлик, гап бор, — шивирлади у, бошини аллақандай сирли ли-киллатиб.

Ҳаммаси устознинг қабинетига киришди, мухбирнинг сирли шивирлаши аллақандай бежо эди. Ўртада гўё нотинч бир шарпа ғимирилаб қолди.

Эшик очиқ қолган экан, мухбир:

— Эшикни ёпинг, ука! — деди Лочинга. — Қани, ўтирайлик, ўртоқлар. Гап шундаки, ўртоқлар, телевизорчилар келмайдиган бўлишди.

— Нега? — деди Лочин бетоқат.

— Негаки... — мухбир чайналди. — Совхозларинг нотинч эканми?

Лочин, гарчи отасини ҳозиргина уйда кўрган бўлсада, юраги шув этиб кетди. У ўзини аранг босиб:

— Совхоз нотинч деб ким айтди сизга? — деди ўдағайланиб. — Мен мана шу совхоз... совхоз директорининг ўғли бўламан! Керак десангиз, отамни чақириб келаман ҳозир.

Мухбир довдирай бошлади.

— Э, кечирасиз, укажон! Биз билмасак. Район раҳбарлари шундай дейишиди. Агар очигини айтсам, укажон, нафақат телевизорчилар, ҳатто биз, радио вакилларига ҳам бу ерга келишни, яъни сизлар билан суҳбат ўтказишни маслаҳат беришмади. Бу кишига раҳмат дeng. Шунча гапга қарамасдан, мана, сизлар билан суҳбат кургани келдилар! — деди жиккак мухбир шоирга имо қилиб.

Лочин асабий кулди.

— Раҳмат! Жуда катта меҳрибонлик кўрсатибсизлар!

— Пичинг қилманг, укажон, — деди мухбир астыйдил ранжиб, — мен-ку оддий бир мухбир. Аммо бу кишини танимайдиган одам йўқ жумҳуриятимизда. Халқимизнинг севикли фарзанди бу киши.

Серсоқол шоир ўйғайсизланиб томоқ қирди.

— Қизишмайлик, дўстлар. Ҳақиқатан туманимиз катталари бизнинг бу ерга келишимизга рўйихушлик билдиришмади. — У шундай деб, Лочинга бир қараб кўйди. — Илоҳим юртларинг тинч бўлсин, укажон. Доим тинч бўлсин. Аммо, қандайдир тергов кетяпган эмишми?..

Лочиннинг хаёлидан «Анов ифлос Клара шунинг учун келмаган!» — деган фикр яшиндай ялт этиб ўтди-ю, ўзидан ижирғаниб кетди. У бидирлоқ мухбирчани силтаб ташламоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган ҳам эдики, Олтиной қулчадай юм-юмалоқ юзи лов-лов ёниб:

— Туҳмат ҳаммаси! — деб хитоб қилди-ю кўзига ёш олди. — Яхшиликка ёмонлик. Бултур бизнинг қўрамизга ўт тушиб олти юз қўйимиз нобуд бўлган эди. Шунда... директоримиз Суюн ака, жўжабирдай укаларимни етим қилмай деб, отамларни қаматмай элдан ёрдам сўрадилар. Эл беш юз ўрнига, олти юз қўй тўплаб берди...

— Директоримиз ўzlари юзта қўй бердилар ўшанда! — одатда кесиб-кесиб гапирадиган шаддод Кумушбиби бу сафар ҳаяжондан энтикиб-энтикиб гапириди. Қизнинг сўзини Салим қилтириқ илиб олди.

— Агар шу директоримиз бўлмаганда бу спорт зал ҳам, клуб ҳам, фишт заводиям, янги уйлар ҳам — ҳеч нарса бўлмасди!..

Кўрбоши ер остидан шоирга кўз ташлади:

— Агар вақтингиз бўлса, тоққа чиқиб, ўша чўпонлар билан бир гаплашиб кетсангиз, ҳақиқат қилишга ёрдам берсангиз, кўп савобли иш бўларди, укажон.

Шоир, қирор қўнглан жингалак соchlарини силаб-силаб:

— Билмадим, — деди чайналиб. — Албатта яхши бўларди, аммо... лекин... шу кунларда Москвага кетишм керак. Колаверса... тергов органлари нима дейишаркин? Бизнинг ишимиизга аралашишга ким ҳукуқ берди, дейишлари мумкин улар...

Бусиз ҳам бетоқат бўлиб питирлаб ўтирган Салим қилтириқ:

— Қойил! — деб хитоб қилди-да, шартта ўрнидан туриб кетди. У туралганда стол қийшайиб ағдарилди, гул солинган кўза ерга тушиб чил-чил синди.

— Э, кечирасизлар!

— Майли, майли, ҳечқиси йўқ!

— Туф денглар! Келган бало шу кўза билан кетсин! — деди устоз. Мухбирча ҳам шартта ўрнидан туриб:

— Йўқ, бу аҳволда суҳбатлашиб бўлмайди! — деб ўдагайлаган эди, шоир уни қўлидан ушлаб, жойига ўтказди.

— Гапиринг, ука, гапираверинг!

Сал ҳовридан тушган Салим қилтириқ ийманиброқ гап бошлади:

— Тўғрисини айтсам... гап фақат бизнинг совхозда эмас, шоир ака! Бутун элимиз оёқости бўлди-ку ахир? Ё чиқаёттан мақолаларни ўқимаяпсизларми? Чин по-рахўрлар, чин юлғичлар эмас, бутун ўзбек халқи по-рахўрлик касалига мубтало бўлган эмиш! Мен сизлардан сўраяпман жон акалар, ўқиганмисизлар бу мақолаларни ё ўқимаганмисизлар?

Шоир итоаткорона бош иргаб:

— Ўқиганмиз, ўқиганмиз, — деб тан оди.

— Ўқиган бўлсангиз... сабаб, нега сукут сақлайсиз? Фақат сиз эмас, бошқа адиллар, бошқа зиёлилар қаерда юришишти? Наҳот бу шўрпешона халқни ҳимоя қила-диган бир мард топилмаса?!

Жиккак мухбир ҳамон питирлар, кўзлари бежо, ҳадеб эшикка қарап, соchlари қиров шоир эса худди шафқатсиз ҳукмни кутаётган жиноятчидай бошини эгиб ерга қараб ўтиради. Мухбир тоқати тоқ, нимадир демоқчи эди, Лочин оғзидан гапини олди:

— Йўқ, эл эмасмиз биз! — деди у бўғилиб. — На фурур бор бизда, на иззат-нафс!.. Қани... грузинларга тегиб кўрсин-чи ўша бўхтончи журналистлар, аллақачон кўзгалон қилиб юборарди бу халқ!

Олтинойнинг ёнида ўтирган Кумушбиби шоирга яқинроқ сурилиб ўтириди.

— Мен Лочиннинг гапларига тўлиқ қўшиламан! — у нафаси етмай энтиқди. — Мана сизлар, адаб ва журналистлар, айниқса сиз, — Кумушбиби шоирнинг номини айтди, — айниқса, сиз марказий матбуотда

босилаётган бу бўхтон мақолаларга қарши нима қилардингиз? Бирорта мақола ёздингизми?

Шоир дир-дир титрай бошлаган қўлларини қаёққа яширишни билмай:

— Ў, синглим, синглим! — деб хўрсинди. — Сиз ўйлайсизки, бизни бу ноҳақликларга куймайди деб, ачинмайди деб! Биз ҳам шу элнинг фарзандларимиз. Аммо... масала сиз ўйлагандан минг чандон мураккаб, минг чандон қийин! Ўзи шундай бўларкан. Ўрмонга ўт кетса, ҳўлу қуруқ баравар ёнаркан. На чора, синглим?

— На чора дейсиз? — Олтиной гапиромай яна кўзига ёш олди. — Начора деб, қўлни қўлтиққа уриб, ўтираверасизларми? Ахир... эл-юрт сизларга суюнадику? Бизнинг дардимизни сиз ёзувчилар, зиёлилар, журналистлар айтмаса, ким айтади?

Шоир, ҳамон боши ҳам, оқ аралаш чўққи соқолининг учларини лаблари билан ҳимариб, сукутта кетганди.

Жиккак мухбир унга ёрдамга шошилди:

— Ўртоқлар! Азиз ёшлар! Биз сизларнинг ёниб айтган бу сўзларингизга тушуниб турибмиз. Аммо-лекин бу мавзу бутунги мақсадимизга зид! Биз бутун батамом бошқа ниятда, яъни сизларнинг спорт соҳасидаги ғалабаларингизни бутун жумҳуриятта пропаганда, яъни ташвиқот қилгани келганимиз. Ўртоқ тренер, сиз нима дейсиз, — деб мунғайиб, бўлаётган гапларга жимгина қулоқ солиб ўтирган устозга юзланди.

Қўрбоши елкасини қисди.

— Билмадим, ука. Ҳарқалай, бу ёшлар ҳамманинг тилида ва дилида юрган гапларни айтишяпти. Тўғрисини айтсан, мен авваламбор жумҳурият раҳбарлари-га ҳайронман, — деди у тобора қизишиб. — Марказдан келган бир гурӯҳ кazzоблар истаган номаъқулчиликларни қилишяпган эмиш. Одамларни уриб, майиб қилаётган эмиш! Эрқаклар қолиб аёлларни, мансабдорлар қолиб, шўрлик бригадирлар, звено бошлиқдарида қамашаяпган эмиш! Раҳбарларимиз қаёққа қараб ўтиришипти? Улар нега сукут сақлашади?

Салим қилтириқ пичинг қилди:

— Раҳбарларимиз ўзлари қалтираб юришган эмиш!

Абжир мухбирча ўтирган жойида оёғи куйган то-вукдай питирлаб ўрнидан туриб:

— Ўртоқлар! Раҳбарларимиз бошига ҳуда-бехуда тош отмайлик. Булар-ку, ёшлар, сизга нима бўлди, домла? — деди.

— Мен нима ҳам дейман? — деди устоз. — Ўйлайманки, бу ёшларнинг гапида жон бор... Булар куйганидан айтишяпти бу гапларни!

— Ўртоқлар! Азиз ёшлар! — Мухбир ғала-ғовурни босишига уриниб, қўлидаги микрофонни ҳавода силкитганча ўтирганларга илтижоли нигоҳ ташлади. — Менингча, ҳурматли адабимизга отилаётган тошларadolатдан эмас! Кеча мен ўз қулоғим билан эшигдим. Бу киши сизларнинг раҳбарларингизга жуда қаттиқ, гапларни айтдилар. Башарти совхоз нотинч бўлган тақдирда ҳам, яъни тергов кетаётган ҳолатда ҳам, ота учун бола жавоб бермайди, дедилар бу киши. Хуллас, мен нима демоқчиман, ўртоқлар! Мен демоқчиманки, биз ҳозир спорт соҳасида эришган ғалабаларингиз ҳақида сұхбат қуриб, уни магнитофонга ёзиб олайлик. Мен ваъда бераман: районингиз раҳбарлари нима демасин, бу сұхбат эфирга чиқади. Бутун жумҳурият эшигади уни!

Лочин унинг гапини шартта бўлди:

— Кечирасизлар. Мен бу сұхбатда иштирок этолмайман!

Маҳмадона мухбирнинг гапидан кўнглига ғулгула тушиб, аранг ўтирган Лочин шитоб билан залдан отилиб чиқди. Лекин майдон охирига борганда орқадан:

— Лочин ака! — деган овоз келди.

Олтиной! Лочин беихтиёр тўхтади. Олтиной чопқиллаб келиб, унинг рўпарасида тўхтади.

— Тунов куни отам айтувдилар. Шу гапни... Суюн акамларга айтиб қўйсангиз...

Лочин қовофини солди.

— Қайси гапни?

— Отам... отам айтдиларки, Суюн бургут ҳамма айбни ўз бўйнига олавермасин. Мен ҳам ўз гуноҳимга ўзим жавоб бераман, дедилар.

Яқиндаги чироқ шуъласида Олтиной боягидан ҳам нозик ва аллақандай меҳрга муҳтоҷ, ожиз кўриниб кетди кўзига. Лочин унинг илтижо билан порлаб турган маъсум нигоҳига кўзи тушди-ю гуноҳкорлик туйғуси аралаш чексиз бир меҳрдан юраги ийиб, қизнинг белидан қўрқинқираб, аста қучди. Ҳақиқатан

Олтинойнинг бели хипчиндай ингичка ва итоаткор, кўқраклари энди етилган шафтолидай юм-юмалоқ, майин, тифиз эди.

— Битта ўпсам майлими, Олтиним, Олтинойим менинг?

Олтиной ҳамон ўша маъюс кўзлари порлаб, секин деди:

— Боя айттан гапларингиз рост бўлса... Анов Кларахон билан ораларингда ҳеч нарса бўлмаган бўлса... майли!..

VII

Ветеран билан Бибисора момо тонг чоги йўлга чиқиши. Ветеран бир неча йил аввал пенсияга чиқаёттаганида беришган янги «Волга»сининг рулига ўзи ўтириди. У машина ҳайдашни урушда ўрганганд, кейинчалик катта лавозимларни эгаллаганда ҳам шахсий шофёри ўрнига бот-бот ўзи ўтириб, ўзи ҳайдашни яхши кўрарди. Лекин у пайтлар бошқа экан, ҳозир бошқа. У биринчи куни, гарчи йўлда тез-тез тўхтаб, чой ичиб, дам олса-да, кечқурунга бориб анча ҳориб қолди-ю вилоят марказида (бу вилоят Суюн бургут яшайдиган вилоятга чегарадош, лекин Маржонтовдан узокроқ, камида яна юз-юз эллик чақирим юриш керак эди) бир маҳаллар Марказқўмда бирга ишлаган ҳозир эса Ветеранга ўхшаб, фахрийлар сафига қўшилган оғайнисиникида тунади. Оғайниси Ветерандан бир неча ёш кичик, аммо ичидан пишган, бургани тақалашга қодир қари туллак эди. Отдан тушса ҳам эгардан тушмайдиган бу одам пенсияга чиққач, туман фахрийларига раҳбар бўлиб олиби. Оғайниси Ветерани кўриб аввал аллақандай талмовсираб қолди, кейин шоша-пиша қўш табақали темир дарвозасини очаркан: «Ҳайда, машинангни! Ҳовлига қама!» деди катта кўча томонга қарай-қарай.

Ветеран оғайнисининг бу хатти-ҳаракатини кейин тушунди. Улар алламаҳалгача қулоқларини қулоқлари, оғизларини оғизларига қўйиб отамлашиши. Оғайнисининг айтишича, бу вилоятни ҳам Москов терговчилари босган, юрт беҳаловат, ҳаммаёқ алғов-далғов экан. Оғайниси шуни айтиб:

— Сен билан биз баҳтли одамлар эканмиз! — деди шивирлаб. — Хўп вақтида ишни йиғиштириб, тўғри-

лаб олган эканмиз пенсиямизни, эса... мансабга қизиқиб ўтираверганимизда ким билсин, нима бўлардик, биродар?

Бу гап Ветераннинг кўнглига ўтирмади:

— Йўқ, — деди у улкан, оппоқ бошини чайқаб. — Сен билан биз ишлаган вақтимизда пора нималигини билмас эдик, оғайнини. Демоқчиманки, бироннинг ҳақига хиёнат қилмаган бўлсак, ўзимиз ҳалол бўлсак... қайси гуноҳларимиз учун жавоб берардик?

Оғайниси кўнглида: «Э-э... ҳалиям юрган экансан чучварани хом санаб, азизим! Буёқларда нималар бўлаёттанини билмас экансан?» — деди-ю, бироқ бу тўпорироқ одамнинг дилига озор беришни истамай, бўғзига келган гапни ичига ютиб қўяқолди.

У кўп нарсани билар, куни кеча оғайнисининг куёви — Маржонтов деган машҳур чорва совхозининг директори қамалганидан ҳам боҳабар эди. Оғайниси ичида ундан ранжиди, ҳатто ҳадиксирай бошлади. «Ким билсин, битта-яримтаси күёви қамалиб, шогирди шубҳа остига олинган бу қоқбош унинг уйида тунаганини кўриб қолиб, районда изғиб юрган терговчиларга етказса... улар бунга қандай қарашади?»

Шу боисдан Ветеранни бошдаёқ ҳадиксираб қутиб олган фахрийлар бошлиғи, эртасига уни тонг отмасдан уйғотди, бир пиёла чойни наридан-бери ичириб, фирлаширада ўйлга солиб юборди...

Буни пайқаб қолган Ветеран аввал оғайнисидан ранжиди, лекин кейин ўйлаб қараса, унинг шундай қилгани бир жиҳатдан яхши бўлган экан, Маржонтогвага барвақт етиб боришиди...

Маржоной билан Лочин Суюн бургутдан хабар олгани шаҳарга кетишган экан, эшикни юзи кулчадек-кина, истараси иссиқ бир қизалоқ очди.

Қизалоқнинг айтишича (Момо уни кўриши биланоқ «Айланайин Олтиним, оппоқ қизим, Олтиним!» деб айланиб-ўргилиб қолди.) Маржоной билан Лочин уч кундан бери ҳар куни шаҳарга қатнар, тонг отмай кетиб, кун ботганда қайтишар экан.

Олтиноянинг гапидан кейин Момо бирдан оҳ-воҳлаб, оқсоқланиб қолди. Қизалоқ унинг қўлтиғига кириб, ҳовлига бошлади.

Ветеран машинани бостиurmaga қўйиб, уйга кирганида, Бибисора момо қизалоқни бағрига босиб, теб-

раниб ўтирап, у алланималарни айтиб, гўё ўлган одами-ни йўқлагандек йўқлаб йиглар, унинг гапларига тушуниб бўлмас, бироқ овозининг ўзиёқ юракни зир титратарди.

Ветеран унинг ёнига ўтириб, тасалли беришга чорланган эди, момо ёнига мос тушмайдиган бир чаққонлик билан қизалоқни бағридан қўйиб юборди-ю, кўзлари совуқ, чақнаб:

— Бор! — деди сенсираб! — Этагимга ёпишавермай... бор анов куёвимди қамаганлара! Совет ўкиматининг устини бўлғанман, босмачилар билан олишиб, шу ўкиматнинг хизматини қылғонман деб мақтанувчи эдинг. Бетарансан! Недан қўрқасан?

Ветеран икки қўлини кўксига қўйиб, ёлворишга тутинди:

— Шошма, момо, бораман. Ҳамма идораларга кираман. Худо хоҳласа...

Момо чолига ялт этиб қаради:

— Ҳа, худо бор! — деди у Ветераннинг гапини бўлиб.— Худони тилга олмас эдинг, бундан буёғи уни эсингдан шигарма, Бетеран!

Ветеран итоаткорона бош ирғади:

— Хуллас калом, бу ишнинг орқасидан тушаман, хотиржам бўл, моможон! Маржоной келсин, нима бўлди, нима қўйди, билайлик. Сабр қил, Бибисора...

Бибисора момо унинг гапларига қулоқ солмай, ерни икки қўллаб муштлаганича, яна йўқлашга тутинди:

*Айланайин, Маржоной,
Қайда қолдинг, Маржоной?
Тилаб олган ёлғизим
Сўраб олган юлдузим,
Сенга келган бу бало,
Менга келса бўлмасма,
Сўраб олган юлдузим,
Тилаб олган ёлғизим?*

Момога қизалоқ ҳам қўшилди-ю Ветеран юраги вайрон бўлиб, секин ўрнидан турди.

Ховли бўм-бўш, ҳувиллаб ётарди. Ўгай бўлса ҳам туғишган қизидай яхши кўрган Маржоной, шу ерда ўнинчи синфда ўқиб юриб, Суюн билан қочиб кетганда, дод деб пешонасига урган Шербўта Норбўтаев аста-секин кўнишиб кетганди. Кейинчалик эса ҳар йили

ёзда Маржонтовга келиб, куёви Суюн бургут момо иккисига қуриб берадиган оқ ўтовда бир-икки ой дам олиб, қимиз ичиб, ҳордиқ, чиқариб кетадиган бўлганди. Келган-кеттанида момо иккиси бир кун, ярим кун шу ҳовлига тушардилар. У маҳалда саҳни камида ярим гектар келадиган бу боғ-ҳовли бамисоли жаннатдай яшнаб ётар, ўртадаги ёғоч сўри атрофига экилган хина, раён, гултохижўролар ҳовлига ажиб бир гўзаллик бахш этарди. Ҳозир бу гуллар ҳам, гуллар ортига экилган памилдори ва қалампирлар ҳам — ҳаммаси қуриб-қовжираб қолган, дарахтлар ҳам, худди Суюн бургутга мотам туттандай, шумшайиб турар, териб олинмай ерга тўкилган олма, беҳи ва олхўрилар бедазорда гилам бўлиб ётарди.

Ветеран уй олдидағи ўрик тагига ўрнатилган катта сўрининг чеккасига омонаттина ўтириб, оғир хаёлга толди. Одатда, ҳар сафар улар келганда, Маржоной кечқурунлари ҳовлига сув сепиб, бу сўрига гилам, устига қат-қат кўрпачалар ёзиб, юмшоқ пар ёстиқлар ташлаб қўяр, Ветеран шу ёстиқларга ёнбошлиб, ўқимаган китоби, қизиқмаган нарсаси йўқ невараси Лочин билан гурунглашишни яхши кўради. Шўрлик Лочин! У отасини жонидан ҳам яхши кўрар, улар ота-бала эмас, сирдош-маслақдош икки оғайнинг ўхшашар эди. У ҳам онасидан бешбаттар қовурилиб, адойи тамом бўлгандир?

Ветераннинг хаёлини ёш боланинг «Ветеран бобо!» деб чақирган овози бўлди. Дарвозадан кирган жойда етти-саккиз яшар, юм-юмалоқ, хўппа семиз бир бола унга тикилиб турарди.

— Хўш болам? — деди Ветеран ҳайрон бўлиб.

— Сизни бобомлар чақирияптилар! — деди болакай, овози қўнғироқдай жаранглаб. — Ош тайёр, кеп ош еб кетсинлар, дедилар.

— Қайси бобонг?

Болакай, гўё менинг бобомни танимайдиган қанақа одамсиз, дегандай лўппи юзида аранг кўринган митти бурнини жийириб:

— Бобом-да, Мансур бобомлар! — деди.

— Ҳа... Мансур меш де, ўғлим?

— Ўзингиз меш! — болакай шундай деб тура қочди, сўнг кўчадан «Ўзингиз меш! Ўзингиз меш!» деб калака қилган овоз эшитилди.

«Бу мешқорин менинг келганимни қаёқдан билди? — ҳайрон бўлди Ветеран. — Ер тагида илон қимирласа билади бу қари тулки! Чамаси ё машинамни кўриб қолган, ё битта-яримтаси етказган!»

Ветеран Мансур мешни кўпдан буён, вилоят қўмитасининг котиби бўлиб юрган чоғларидан бери яхши билар, бир маҳаллар оралари ёмон эмас эди. Кўз очиб кўрган хотини оламдан ўтиб бир қиз, бир ўғли билан бева қолганида, унга Бибисора момони топиб берган ҳам мана шу Мансур меш эди! Рост, ўрнини Суюн бургут эгаллаганидан бери у ҳар келганида меҳмон қилмай жўнатмайдиган Мансур меш кўришишни ҳам истамади.

Ветеран бир оз иккиланиб ўтиргач, собиқ директорнига чиқишига аҳд қилди. Ҳарқалай, бу қари тулки бу ердаги ҳамма ишлардан, хусусан, куёви Суюн бургутнинг бошига тушган маломатдан боҳабар бўлмоғи керак. Куёвига чоҳ қазиганларнинг бири ҳам шу мешқорин бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Нима бўлганда ҳам душманнинг сиртида бўлгандан ичидаги юрган яхши, кўнглида нима бор — билиб қўйган яхши.

Ичкиридан ҳамон момонинг дийдиёси эшишилар, бироқ энди кампирнинг овози йифидан бўғилган, ноҷорлашган эди.

Мансур меш кўча юзига қурган катта сўрисида қорнини чарм тўрвага солиб, тўрва боғичларини бўйнига осиб, қат-қат кўрпачалар устида ёнбошлаб ётар, унинг доимий ҳамроҳи, «Девонаи росттўй» деб донг чиқарган шахсий қизиқчиси, паканагина кўса сўри атрофида пилдираб хизмат қилиб юради. Мансур меш ветеранни кўриб қўзгалмоқчи бўлганди, кўса:

— Э, қўзгалманг, хўжайин, қўзгалманг! — деб қиқирлаб кулди. — Сиз қўзгалсангиз ер курраси бир томонга оғиб, ҳаммамиз асфаласофилинга кетамиз, жон хўжайин!..

Мансур меш қовоғини уйиб ёлғондан дўқ урди:

— Қирқ йил қирғин бўлиб, ҳамма қирилиб кетса ҳам, сен тегирмондан тирик чиқасан! Бор, ишингни қил, кўса!

Ветеран, Мансур меш билан салом-алик қилишиб, ҳол-аҳвол сўрашган эди, гапга яна кўса аралаши:

— Э, хўжайнинг ишлари ҳамиша беш! Ҳалиги... зўрники тегирмон юргизади, деган гапни биласиз-ку,

меҳмон! Хўжайин ҳам шўтта ётиб, бутун вилоятни юргизиб ётиптилар! Хи-хи-хи! Битта олдимми, хўжаин?

Мансур меш, хўжакўрсинга жаҳли чиққан бўлиб:

— Оғзингта келганини гапираверасанми, қариб қуийлмаган, кўса! — деб ўдағайлади. — Айтдим-ку, бор, чой-пой келтир, деб!

Кўса қўлларини кўксига қўйди:

— Хўп бўлади! Пошшойи оламнинг сўзи амри вожиб! Ҳозир гатоп қиласиз, аъло ҳазратлари!

Мансур меш кўкрагига осилиб тушган бақбақасини мамнун силаб:

— Тили ёмон, эси пастнинг! — деб кулиб қўйди. — Худо уриб, пайғамбар асоси билан туртган бир ғарифи нотавон! Ҳайдаб юборай дейман-ку, бекорчиликда эрмак... Ҳазил қиласан, деб ҳаддидан ошиб кетади, тентак!..

— Ҳайдаб нима қиласан? — деди Ветаран. — Ҳамма подшоларда ҳам бўлган бунаقا масжарабозлар!

Мансур меш қорнига кийдирилган чарм тўрвачани кўтариб, бир қимирлаб қўйди.

«Ёпирай, бурунгидан ҳам семириб фил бўп кетипти-ку бу «пошшойи олам?» Қандай юради, қандай яшайди?»

Мансур меш «эски қадрдонига» ўғринча бир қараб қўйди:

— Хў-ўш, «Маржонтов»га кеп қоптилар. Қайси шамол учирди?

«Бурганинг кетини кўрган айёр! Гўё менинг нима учун сарсон бўп юрганимни билмайди!»

Ветеран юзига қон қуйилиб:

— Шу гап нима керак, Мансурвой? — деди, ўзини аранг босиб. — Ё куёвим Суюн бургутнинг бошига тушган маломатдан бехабармисан?

Мансур меш ётган жойида бир тебраниб олди:

— Ҳа, Бургутта қийин бўлди-ёв! — деди Ветеранга қарамай. — Тунов куни Московдан келган прокурорлар тинтуб қилди қўрасини! Шу ишга аралашмай деб, жалиниб-жалварсам-да, гувоҳ бўласан, деб қўйишмай олиб чиқишиди. Сенга ёлғон худога чин, биродар, сира кўнглим тортмағон эди бу ишга, аммо «йўқ», деб бўладима бу прокурорларга?.. Гапнинг пўсткаласи... анча

пул чиқди! Пул ҳам майли, олтин чиқди куёвингди қўрасидан!

Ветеран юраги орқасига тортиб:

— Олтин! — деб хитоб қилганини ўзи ҳам билмай қолди. — Олтин қаёқдан келади уларга?

— Олтинки, бояги... оқинчоқ-тақинчоқларни айтаман! — деди Мансур меш. — Қизингта-да ҳайронман. Ақлли жувон! Қайдан ўч бўлди бу чиркин зеби-зийнатлара! Сирға-пирға деганди бирлаб ол, санаб ол! Бир тўрва чиқса-я? Камида бир кило келади! Боз устига бир халта пул! Хўп, барака топкур, шунча пул, шунча тилло жигибсан, отхона-потхонага жашир! Жерга кўм! Тилла буюмлар сандикдан, пуллар кўрпа орасидан чиқса бўлама?

«Бир тўрва олтин»ни эшитиб, ўз қулоқлариға ишонмаган Ветеран, коса тагида ним коса борлигини англади-ю бирдан портлади:

— Ҳалодирки, сандикда сақлаган! Гувоҳ, бўлган одам... ёлғон гапирасан! Ўзинг сирға-пирға дейсан-у, тагин уялмайин олтин дейсан! Олтин эмас, Бибисора билан марҳум қайнонасидан қолган узук-жузук бу!

Мансур мешнинг жир босган қовоқлари тагида симбодай милтираган қисиқ кўзлари ярқ этиб очилди-ю, филнинг оёқларидай йўғон, калта оёқларини хонтахта тагига узатиб, аранг қаддини ростлаб ўтирди.

— Сен... Норбўтайип! Менга ўшқирма! — деди у гўдакнинг бошидай сарғиш тук босган қорамтири муштини тутиб. — Тўғри сўз туфишқанинга ёқмайди! Мен сенгаям, анов шогирднинг, вилоят қўмитасининг биринчи котибигаям бултур кўклам айтғонман: бекорга қиляпсанлар бу ишни деганман! Суюн бургут, бургут бўлмоқ тугул шер бўлса-да, эплаёлмайди бу ишти, деғонман! Ёшлиқ қиласи деғонман! Йўқ, гапимга кирмадинглар! Мансур қариса-да, ўрнини бергиси келмаяпти деб ўйладинглар ҳамманг! Мана, не бўлди энди? Охиривой бўлдима, йўқма?

Ветеран безгак туттандай қалтирай бошлади.

— Нафасингни совуқ қилма, Мансурвой. Пок йигит, ҳалол йигит куёвим Суюн бургут!

— Пок жигит, ҳалол жигит! — Нафаси етмай ҳансиради Мансур меш. — «Алвости сой»да қўра жониб, жетти юз қўй ўлди! Укуматдан яшириб, ёпғилиқ қозон ёпғилиқ қилиб жуборди — бу ҳалол куёвинг! Пора

бериб, мени жиқитиб, директор бўлди бу ҳалол жигитинг!

— Кимга пора беради?

— Ҳа, билмеймин де? Ҳеч нарсани билмеймин де, айёр болшебик? — Мансур меш, қат-қат бақбақаларини силкитиб, ёқимсиз кулди-да:

— Кимга бўларди? — деб хириллади. — Уни директор қилған ким? Ким бўлса, шунга берди порани! Эллик минг пора бериб директор бўлғон бул ҳалол куёвинг! Маълумот бор прокурорларда. Ҳамма маълумот! Ўшал порахўр шогирдинг ҳам қамалади ҳали!

Ветеран дабдурустдан гап тополмай довдираф қолди. Миясини эса афсус-надоматта тўла аламли ўйлар шафқатсиз пармалади: «Ҳа, нега қари фирибгарнинг гапларидан дарғазаб бўласан? Нега дағ-дағ титрайсан? Илоннинг ёғини ялаган бу ифвоғарни лавозимларга кўтарғанлардан бири ўзинг эмасмисан? Вилоятда котиблик қилганингда қўллаб-куватлаб, катта йўл очиб бермаганмидинг бу туллакка?»

У хонтахтадаги бир пиёла яхнани симириб, ўпкасини тўлдириб нафас олди-да:

— Ҳа, кўп хизмат қилибсан прокурорларга! — деди фифони чиқиб. — Биламан, Бургут шўрлик ўрнингни оптика, устидан юмалоқ хат ёзиб, ифво уюштириш билан оворасан. Аммо билиб қўй, Мансур, ал қасосул минал-ҳақ! Тұхматнинг умри қисқа. Кимки, бировга чоҳ кавласа ўзи йиқилар, деган донолар. Қайтар дунё дейдилар буни!

— Бу нақлди билар экансан, сен ҳам тұхмат қилма, эски йўлдошингта! «Маржонтов»ди қирқ йил тебратиб, наинки бир қўйи, ҳатто қўзисини жеган эмас Мансур! Мен сенга нима жомонлик қылдимки, менга маломат тошини отасан, Норбўтайип?

«Йўқ, гап топиб бўлмайди фисқи-фужурда устаси фаранг қирриққа! Ёпирай, наҳот даври-даврон мана шунақа оғзи қон бўриларга қолган бўлса! Қирқ йил халқнинг нонини яримта қилган, унинг ҳисобига бўрдоқидай семирган бу юлгичлар ҳануз отда бўлса-ю, элнинг энг ҳалол, энг адолатли ўғлонлари тұхмат балосига дучор бўлиб юрса? Майли, нима бўлгандаям унинг бу мешқорин қашқир билан баҳслашиб ўтириши ақлдан эмас!»

Ветеран хаёллари ағдар-тўнтар, ўрнидан турди:

— Бас, гап тамом, — деди у, юрагидаги фуул билан олишиб. — Мен ҳаммасига тушундим!

— Нимага тушундинг? — ёттан жойида ўдағайлади Мансур меш.

— Шунга тушундимки, күёвим шўрликка бўлаётган барча ифво, барча тухмат, барча фириб ишларнинг бошида сен турибсан! Шуни тушундим!.. Аммо-лекин ёдингда бўлсин, Мансурбек! Сен шохида юрсанг, мен баргида юрадиганларданман! Сендай оғзи қон қашқирлар билан курашишга кучи етади Норбўтаевнинг! Билиб қўй, ҳақиқат қарор топмагунча олишаман сен билан. — Ветеран шундай деди-да, худди саксонга бориб қолган қария эмас, навқирон йигитдай ерни гурс-гурс босиб, катта кўча томон йўналди.

— Менга қара, ҳой қариб қўйилмаган болшебик!— қичқирди Мансур меш. — Тўхта, яхши маслаҳатим бор!

У болдиридай йўғон, калта қўлларини хонтахтага тираб ўрнидан турмоқчи бўлди. Бироқ хонтахтанинг бир ёғи «чарс» этиб синди-ю, дастурхондаги чойнакпиёла, мева-чева тўла тақсимчалар гиламга ағдарилди...

Ветеран, кўзига ҳеч нарса кўринмай, асфальт йўлда қоқиниб, гўё чўқقا кўмилган қумондай қайнаб, хаёлан ҳамон Мансур меш билан олишар эди. Ногаҳон хаёлига: «Маржоной билан Лочин қайтдимикин, йўқмикин?» деган фикр келиб, юраги увишиб кетди-ю, шу ҳолатда ҳовлига кириб борди.

Йўқ, отхона айвонида «Қалдирғоч» кўринмасди. Ветеран деразадан ичкарига қаради: йифидан тўхтаган Момо ҳовлида иягини тиззасига қўйиб, мунғайиб ўтирибди. Ветеран унинг олдига киришга журъят этолмай, юраги безиллаб, «гуп» этиб сўрига чўқди.

IX

Ўша куни Маржоной билан Лочин одатдагидан сал кечроқ йўлга чиқсан эдилар. «Қалдирғоч», гарчи йўрга бўлмаса-да, ҳеч бир отнинг юришига ўхшамайдиган, кишини қийнамайдиган, майда қадам юриши бор эди. Жонивор шу юришига тушиб олса, ўзини гўё енгил машинада ўтиргандай сезарди одам. Лочин эгарга ўтириб, онасини орқасига, қалин кўрпача устига ўтқазиб,

йўлга чиққанди. «Қалдирғоч» одатдагидай майдада қадамга тушиб, гўё «Жигули»дай енгил учиб кетди-ю, улар соат ўн бирларга қолмай, шаҳарга етиб борищди. «Қалдирғоч»ни кўчада қолдириб бўлмас, Лочин уни кўча тутул, ўз ҳовлиларига ҳам ишонмас эди. Яхшиям, устоз «қўрбоши» шаҳарга кираверишдаги чоғроқ бир ҳовлида турар, Лочин ҳар сафар «Қалдирғоч»ни унинг ҳовлисида қолдириб кетар, устоз уйда бўлса, отта ўзи қарапди.

Марказдан келган терговчилар шаҳар ўргасидаги уч қаватли районом биносидан жой олишган, бино олдидағи майдон ҳар куни одамга тўлиб кетарди. Аксарияти хотин-халаж, мункайиб қолган чол-кампирлардан иборат бу оломон районом ёки районжроқўмга келган илтимосчилар эмас, ҳибсга олинган кишиларнинг хотин бола-чақаси, ота-оналари эди.

Терговчилар келгач, бино атрофи темир панжара билан ўралиб, рухсатнома берадиган қоровулхона ўрнатиди. Арзга келганлар аввал шу хонадан ё Шарановский, ё унинг ёрдамчисига телефон қилишар, фақат у рухсат берсагина пропуск ёзилиб, уларнинг ҳузурига кириш мумкин эди. Шу сабабдан ичкарига камдан-кам одам кира олар, кирганилар ҳам аксар ҳолларда йиглаб чиқишар, худди районом биносини ёв босадигандай, итузумнинг уруғидан ҳам кўпайиб кетган милиционерлар эса, йигилган оломонни ҳайдашгани ҳайдашган эди. Оқибатда, котиблар ва ижроқўм раҳбарларига ҳам ичкарига кириш қийинлашган, шикоятчиларнинг куни эса навбат кутиш ва милиционерларнинг ҳақоратларини эшлиши билан ўтиб кетарди!

Маржоной ҳам ўғли билан бу ерга учинчи келиши, аммо бир мартағина телефонда Шарановскийнинг ёрдамчиси билан гаплашиб, рад жавобини олганини айтмаса, ҳали ҳеч кимнинг қабулига киролмади. Бугун эса, қасдига олиб, Шарановский вилоятта кетган, у қайтиб келадими, йўқми, келса қабул қиласдими, йўқми, буни ҳеч ким билмас, чунки Шарановскийнинг йўқлиги сабаб, милиционерлар ичкарига пашшани ҳам қўйишмасди.

Маржоной билан Лочин районом биноси рўпарасидаги чоғроқ боққа ўтиб, бўш скамейкалардан бирига ўтиришди. Кўпдан бери сурорилмаган боғ ярим ташландик бир чакалакзорни эслатар, хиёбонлар қовжи-

раган хазон, йиртилган газета, тижимланган қоғоз (эҳтимол инобатта олинмаган шикоятлардир) парчала-рига тўлиб кетган эди. Ҳали саратон кирмасдан туриб сўлинқираган, япроқлари тўкила бошлаган дараҳтлар майдонда хомуш ўтирган ғамгин одамларга гўё ҳам-дардлик билдираётгандай мунгайиб қолган эди.

Маржоной, худди момога ўхшаб, қўллари билан иягини ушлаганича, хаёлга толганди. Лочин ойиси-нинг бир ҳафтадаёқ сўлиб, бир тутам бўлиб қолган юзига, киртайиб ичига ботиб кетган кўзларига зимдан тикиларкан, юраги игна санчигандай безиллаб, қўли-даги катта тутунни оёқ остига қўйди. Бу тутунда отаси яхши кўрадиган бир меш қимиз, бир тогора норин ва беш-олтита нон, нон орасига хамирни ийлаш пайтида солинган хат бор. Улар ҳар куни тутундаги емишларни янгилашиб келишар, аммо Суюн бургутга беролмай қайта олиб кетишар, Суюн бургут шу ердами ёки уни вилоятта олиб кетишганми — шу жўнгина саволлари-га ҳам жавоб олишолмас эди.

Лочин ойисининг нимжонгина елкасидан аста қучди:

— Нима қиласиз, энажон? Прокурорларни кутамизми ё бўлмаса...

Маржоной мунгли кўзларини бир нуқтадан узмасдан:

— Сени билмадим,— деди ранжиб.— Мен бугун ҳеч қаёққа кетмайман. Агар келмаса, шу ерда тунайман!

— Энажон! — Лочин онасининг елкасини қаттиқроқ қучиб, у юзи-бу юзидан чўллп-чўлл ўпди. — Сал ўзингизни тутинг. Сабр қилинг. Ахир отам айттанлар: энангни сенга, сени худога топширдим, деганлар...

Маржоной кўзига ёш олди.

— Сен-чи? Ўзинг-чи? Лочин деса лочин эдинг? Бир ҳафтада соянг қолди. Отанг менга айтган, жон болам. «Ўғлимни сенга, сени худога топширдим», деган...

Лочин Суюн бургутнинг қошларидаи қалин қошларини чимириб, урушқоқ хўроздай ҳурпайди.

— Мен учун ташвиш чекманг, эна! Мен нима қилишни ўзим биламан! Мен ҳали кўрсатиб қўяман бу зўравонларга!..

Маржоной, гўё ўғли ҳозир бора солиб тўполон қилаяпгандай, қўлларига тирмаши.

— Жон болам! Уришмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан...

— Падарига лаънат бунаقا арбобларни!..

Отаси қамалган куни айтган сўзлари! Ўша оқшом, кечқурун уйдан чиқиши: «Совриндор ёшларнинг йиғини бор, мени кутманглар», деб кетган Лочин бир маҳал аллақандай ҳадиксираб кириб келди-да, дабдурустдан отасини сўради. Үнгача тинтуб тугаб, Суюн бургутни олиб кетишганди! Бўлмаса нима бўларди — буни Маржоной хаёлига ҳам келтира олмасди. Лочин уйга кириб, остин-устин хоналарни, меҳмонхонада юз тубан ётганча унсиз йифлаётган онасини кўрди-ю:

— Қачон? Қачон опкетишиди отамни? — деб бақирди.

— Ҳозир... ҳозиргина...

Лочин шартта бурилиб, ташқарига отилди. Маржоной оёқлари чалишиб, орқасидан чиққанида Лочин «Қалдирғоч»ни эгарламоқда эди.

Маржоной жон ҳолатда ўғлига тармашди:

— Қаёққа? Нима қилмоқчисан!

— Ҳозир қувиб етаман у абллаҳларни! Қутқараман, отамни.

— Жон болам...

— Қўйиб юборинг, эна! Отамни қаматиб, қандай бош кўтариб юраман бу юртда! — Лочин онасининг қучоғидан чиқиб оёғини узангига қўйди. Маржоной яна дод солиб, унинг бўйнига осилди. «Қалдирғоч» ер депсиниб, кишинаб юборди.

Яхшиям, бу тўс-тўполоннинг устига Лочиннинг дўйстлари келиб қолишиди юлиниб-ёлвориб, уни бу нијатидан қайтаришиди.

Ўша кеча ёшлар алламаҳалгача ўзаро баҳслашиб ҳар хил режалар тузишиди. Биттаси радио орқали «Маржонтов» аҳолисига мурожаат қилиб, элни оёққа турғизиш керак, деса, биттаси эртагаёқ совхоз ёшларини йиғиб, Суюн бургут ётган ҳибсхонага бостириб бориш керак, дейишиди. Кейин Маржонойдан Қуръон топиб беришини сўрашди. Уйда авлоддан-авлодга ўтиб келаётган кўк мовутга ўралган катта Китобни ўпид, қасам ичишиди. Токи Суюн бургут ҳибсдан чиқмагунча улар Лочинни ёлғиз қолдиришмайди, ҳатто Лочин ўқишига бормаса, улар ҳам боришмайди.

Маржоной қайси бир китобда, қайси бир алломанинг: «Хом сут эмган банда бошига мусибат тушгандагина худони эслайди, ундан паноҳ тилайди!» деган доно сўзларини ўқиганди.

У ёшларнинг Китобни ўпиб, қасамёд қилганларини кузатиб ўтиаркан, дам меҳри товланиб, қайтакайта кўзига ёш олди, дам ўзи ҳам Куръонни ўпиб, уларни дуо қилди.

Салим қалтириқ билан Кумушбиби худди кексалардай: «Сабр қил, Лочин. Сабр таги сариқ олтин деганлар, адолат эгилади, бироқ синмайди!» — деган нақлни такрорлай-такрорлай хайрлашишди. Олгиной эса кетмади. «Ижозат берсангиз, бирга бўлай, опажон», дея ёлбора-ёлбора Маржонойнинг ёнида қолди...

Ўша кечада Лочиннинг хонасида чироқ ўчмади. Лочин шифтта тикилганча тонг оттирди. Саҳарга яқин дўстлари келишди. Шовқин-сурон кўтаришиб, идорага кетишидди-ю, сал ўтмай тарвузлари қўлтиқларидан тушиб қайтишидди. Уларни радиоузелга киритиш у ёқда турсин, ҳатто бўсағага ҳам йўлатишманти. Кечагина Суюн бургутнинг соясига салом бериб, икки букилиб турадиган идора ходимлари ёшларни итдай қопишиб, ичкарига киритишимабди.

Шу-шу, мана уч-тўрт кундирки, Лочин оғзига ушоқ ҳам олмади. Тўрт кундаёқ бурунги Лочиннинг соясига айланди, лунжалари ичига ботиб, кўзлари киртайиб, фақат устихони қолди...

Хозир ҳам Маржоной бир нуқтага тикилиб, хурпайиб ўтирган ўғлига зимдан тикиларкан: «Йўқ, — деди кўнгли бузилиб, — отаси суд-пуд бўлиб кесилиб кетса, мен чидасам чидарман, бу чидолмайди».

Ростдан ҳам Лочин билан Бургут ота-бала эмас, бамисоли икки тенгдош, ажралмас икки қадрдан эди!..

Она-бала, ҳар бири ўз ўйи, ўз дарди билан бўлиб, анча жим қолишидди. Тўсатдан Лочин қўлидаги тугунни Маржонойнинг олдига суриб, шахт билан ўрнидан турди.

— Эна... сиз ўтириб туринг, энажон, — деди ёлворинқираб. — Мен бир жойга бориб келаман. Ётиб қолгунча отиб қол, дегандек бир одамга учрашиб келаман. Мабодо тутилиб қолсам, ҳавотир олманг.

Маржоной ўғлига ҳадиксираб қаради.

— Қанақа одам? Нега тутилиб қоласан?

— Мабодо деяпман-да, энажон! Бир амалдор одам. Тез қайтишга ҳаракат қиласан. — Лочин хиёл чайналди. — Бир гаплашай-чи, нима маслаҳат бераркин?

— Майли, болам. Ишқилиб, кеч қолма. Усиз ҳам юрагим така-пуга...

— Илтимос, шунақа деманг, энажон! — Лочин ойисининг у юзи, бу юзидан ўлди-да, хазон тўшалган хиёбондан боғ ичкарисига кириб кетди. У оёқостида қовжираган япроқлар, юмалаб ёттан шишалар, қофоз парчаларини тепиб, аста одимлаб бораркан, хаёлидаги аламли ўйлар ҳаяжон аралаш аллақандай түғён билан алмашди.

Ана, боғ ортида унча дабдабали бўлмаса ҳам, яқиндагина таъмирдан чиққан, эшик ва деразалари ҳаворанг, деворлари эса нозик пуштиранг бўёққа бўялган бир қаватли бино кўринди. Лочиннинг ўткир нигоҳи қўш қаватли эшикнинг икки томонидаги ойнаванд қутиларга бири рус, бири ўзбек тилида битилган сўзларни аниқ илғади: «Район комсомол қўмитаси».

Бу ёзувларга кўзи тушиши билан Лочин юрагидаги түғён гулу аралаш шубҳа билан алмашди. У ҳозир тўғри қиляптими, йўқми? Очиқ чеҳра билан кутиб оладими, ё жон ширин, идора ходимларига ўхшаб терс муомала қиласими? Борди-ю, яхши қарши олиб, тунов кунгидай яна бир хилват жойга бошлиса нима қиласи Лочин? Олтинойнинг кўзларига қандай қарайди?

Бошлирига бу мусибат тушибдики, Олтиной энасининг битта-ю битта суюнчиғи бўлиб қолди. Маржоной йифласа йифлади, кулса кулади. Худди улар хонадонига келин бўлиб тушгандай, унсизгина одимлаб, унсизгина хизмат қиласи. Мана бугун она-бола бўёққа кетганларида уйларини қўриқлаб қолди, шу топда кўзи тўрт, йўлларига тикилиб ўтирипти...

Лочин отаси қамалган кечаси Олтинойнинг айтган сўзлари, унинг болаларча соддалик билан: «Агар ўша куни ораларингда ҳеч нима, ҳеч нима бўлмаган бўлса... майли!» дея, ийманибигина ўпич бергани эсига тушди, тушди-ю, гўё қўлларида қиз қўлларининг иссиқ, тафти, унинг хипчиндай ингичка итоаткор вужуди, думбул шафттолидай майин, юм-юмалоқ қўкраклари кўксига теккандай бўлди-да, эти жимирлаб, қадами беихтиёр секинлашди.

Йўқ, шу мавридда Лочинни Клараҳоннинг хузурига висол орзуси судраб кетяпгани йўқ-ку ахир? Уни бу бинога судраб кетаётган бирдан-бир куч — отасининг тақдири. Шундоқ, экан, ҳозир бу истак, бу кучга бўйсунмоқ Лочин учун ҳам фарз, ҳам қарз эмасми, ахир?

Рост, умрида аёл зотига яқинлашмаган Лочинни ларзага соглан ўша сирли оқшомдан кейин улар кўришгани йўқ. Лочинни «қадирғочим», «тойчоққинам» деб эркалаган, уни тоабад унутмаслигини айтиб, тез-тез учрашиб туришга ваъда берган Клараҳон ўшандан бери на қорасини кўрсатади, на телефон қиласди, сувга чўккан тощдай йўқ бўлди-кетди, ҳатто радиочилар билан учрашувга ҳам бормади. Наҳот аёл зоти шунаقا бебурд бўлса, кеча айттан гапларини, берган ваъдаларини бугун унутса?

Унутган бўлса унуттандир! Қайтанга яхши, эсидан чиқсан бўлса. Олтинойнинг тирноғига ҳам арзимайди айғирсираб юрган бу манжалақи! Ҳозир висол лаззатлари кўнглига сифармиди Лочиннинг? Фақат ўша кечада елимдай ёпишган, қулогига энтикиб шивирлаган жонон яхши маслаҳатини аямас лоақал? Анов бераҳм олчоқ терговчилар москвалик бўлса, Клараҳон ҳам Москов тарбиясини кўриб келган. Қуш тилини қуш билади, дегандек бир нарсани билар бу ҳам!.. Жилла қурса тергов қандай кетаётганини, отамнинг ҳол-аҳволи қандай, бирон гапи борми унинг — сўрабсуриштириб берар ахир? Лочин шунга ҳам шукр қиласди, ўла-ўлгунча миннатдор бўларди ундан. Мабодо бу ишлар қўлидан келмаса, асакаси кетармиди Лочиннинг? Ётиб қолгунча отиб қол, деган кексалар.

Комсомол биноси олдида одам уёқда турсин, пашша ҳам кўринмасди. Аммо ичкарида... куппа-кундузи чироқ ёниб турган тор, гира-шира йўлакларида тогни урса талқон қиласидан хушбичим йигитлар бир хонадан иккинчи хонага кириб изгиб юришар, ёпиқ эшиклар орқасида телефонлар бетиним жиринглар, машинкалар тақир-туқир қиласа, хуллас, бир қарашда улкан бир маҳкамага ўхшаб кетарди.

Лочин биринчи котибнинг қабулхонаси олдида юраги беихтиёр пўкиллаб бир лаҳза иккиланиб туриб қолди, сўнг, ўз журъатсизлигидан жаҳли чиқиб, эшикни шартта очди. У эшикни очганида рўпарасидағи кўк

мовут ёпинган катта стол ортида ўтирган, майин мала сочларини чиройли турмаклаб олган, хушқад, хушбичим қиз кафтдеккина кўзгусига қараб, лабини бўяётган экан, нигоҳини кўзгудан узиб, ёвқарашиб қилди.

— Нега тақиллатиб кирмайсан? Қачон бу халқ... қачон сенлар маданиятга ўрганасанлар? — деди сенсираб, кейин Лочиннинг қадди-қомати, шиддатли чехраси, эгнидаги спортча кийими ёқди чори:

— Нега лаллайиб турибсиз? Эшикни очдингизми, киринг-да! — деди сал юмшаб. — Ким керак сизга? Агар Клара Курбоновна керак бўлса, бугун қабул қилолмайдилар. Жуда-жуда бандлар у киши.

Лочин столга етмай ўрта йўлда тўхтаркан, рўпара-даги қора чарм қопланган икки тавақали эшикка кўзи тушди. Эшикка «ўртоқ К. К. Камалова» деб ёзилган эди.

— Клар... Клара Курбоновна доим банд бўлсалар керак. Аммо сиздан жуда илтимос: менинг келганимни айтсангиз.

Котиба кўм-кўк кўзларини салгина сузуб, кулимсиради:

— Келганингизни айтишим учун... кимлигингизни билишим керакми, йўқми?

Лочин негадир қизариб кетди.

— Кечирасиз... Тойчоқов Тойчоқ. Тойчоқов келдилар дейсиз.

— Тойчоқ... Тойчоқович? — котиба қизнинг билинчлилар-билинмас сепкилли юзига табассум югурди:

— Жуда ғалати экан исму шарифларинг, — деди у ва лип этиб ўрнидан туриб, қора чарм қопланган сирли эшикка томон йўналаркан, «Тойчоқ... Тойчоқ Тойчоқович!» —деб яна бир кулди у.

Эшик бир зум очилиб ёпилганда Лочин тагига қирмизи гилам тўшалган, деразаларига оғир кўк дарпардалар осилган хонанинг тўрида ўтирган Клараҳонни кўриб қолди. У рўпарасидаги барваста бир йигит билан баравар хаҳолаб кулишарди. Эшикка тескари ўтирган йигитнинг юзи кўринмас, лекин Клараҳон... Клараҳон аввалгидан ҳам очилиб-сочилиб кетгандай туюлди-ю юрагида рашкка ўхшаш бир нарса гимирлади.

Котиба кирганида Клараҳон ял этиб қаради, қарди-ю қабулхонада қозиқдай қаққайиб турган Лочинга кўзи тушиб, теграсига кўк бўёқ суртилган кўзлари

бир зум катта очилди. У ёғи нима бўлди, Лочин кўролмай қолди, эшик ёпилди. Лекин кўп ўтмади. Котиба қиз ичкарига қандай тез кирган бўлса, шундай тез қайтиб чиқди. Бироқ кираётганда Лочинга аллақандай сирли жилмайиб, тикилиб-тикилиб қўйган котиба, Кларахоннинг хонасидан қути ўчинқираб чиқди-да:

— Йўқ, қабул қилолмайдилар сизни! — деди кўрслик билан.

Лочин нима дейишини билмай:

— Нега? — деб сўради.

Қиз энди унга ўқрайиб қаради.

— Нега эмиш! Райком котиби сизга ҳисобот беринши керакми? Вақтим йўқ, дедилар, эртага конференция. Доклад тайёрлаши керак. Гап тамом!

— Хўп! — Лочин ҳам қути ўчиб, жағ пайлари туртиб чиқди. — Ахир сиз тушунтириб айтдингизми... Тойчоқ... ўртоқ Тойчоқов келди, деб айтдингизми у кишига?

— Марҳамат қилиб, бақирмай гапиринг! Бу ер сизга от бозори эмас! — пиchinг қилди котиба. — Ҳаммасини айтдим. Тойчоқ ҳам дедим, Тойчоқов ҳам дедим! Вақтлари йўқ! Гап тамом, йигитча!..

Лочиннинг миясида «Отам қамалганини эшиштан!» деган фикр яшиндай ярқ этди. Ҳа, балони билади бу қанжик! Қамоққа олинган жиноятчининг ўғли билан учрашишдан қўрқаяптилар! Қандай замонга келдик? Қандай эл бўлди бу? Одам боласининг дардига қулоқ соладиган бир раҳбар топилмас! Газеталар ўттиз еттинчи йилни ёзишгани-ёзишган, қоралагани-қоралаган бўлса-ю, бугун юртимизда ундан бешбаттар адодатсизликлар бўляпгани билан ҳеч кимнинг иши бўлмаса?».

Лочин юрагида фужрон ўйнаган бу исёнкор фикрлардан кўз олди қоронfilaшиб, қоқиниб ташқарига чиқди.

У ҳозир энаси билан учрашади. Лекин учрашганда унга нима дейди? Мунгли кўзларига қандай қарайди? Лочин шуни ўйлаб, юраги яна зирқираб оғриди. Мана, ўша хиёбон, ана, энаси ўтирган скамейка. Лекин энаси кўринмас, скамейка бўм-бўш. Лочиннинг хаёлидан: «Энажоним... энажонимни ҳам олиб кетишган бўлса-я» деган фикр ўтди-ю, Маржоной ўтирган жойга шилқ этиб туши.

Маржоной ўз ўйи, ўз ғами билан овора, жойида кимир этмай ўтирганди. Лочин келишидан атиги ўн дақиқа олдин: «Ассалому алайкум, Маржоной опа», деган овозни эшитиб, хаёл оғушидан чиқди.

Тепасида... милиционер деса милиционер эмас, ҳарбий деса, ҳарбий эмас, лекин эгнида погонли кўкимтирил либос, бошида кўкимтири фуражка, ёши элликлардан ошиб қолган бир одам турарди. Маржоной уни қаердадир кўрган, лекин ҳарчанд уринмасин, қаерда кўрганини эслай олмас эди.

— Сиз мени танимадингиз чофи? — деди формали одам. — Мен... Умрзоқов бўламан. Маржонтовда сизнинг нон-тузингиздан кўп баҳраманд бўлганман.

«Ҳа, ҳа... нобуд бўлган беш юз қўй жанжалида борган эди бу одам! Район прокурори эди-ёв!».

Маржоной гўё қалбига нур қуйилгандаи енгил нафас олди.

«Эрим шўрлик айтган эди, инсофли одам, яхши одам деб!..»

— Йўқ, нега танимай, танидим, Умрзоқов aka! — деди Маржоной энтикиб.

Умрзоқов гўё Маржоной олдида гуноҳкордай, нигоҳини Маржонойнинг илтижоли нигоҳидан олиб қочаркан:

— Аттанг, аттанг, — деб қўйди. — Чамаси, эрингиз масаласида юрганга ўхшайсиз.

— Ҳа, билар экансиз, — деди Маржоной.

— Биламан. Ноҳақ қамалди эрингиз! Ҳалол одам Суюн бургут! Туҳмат бўляпти унга!

Маржонойнинг кўзларида умид учқунлари милтиради.

— Раҳмат сизга! — деди энтикиб. — Бундан чиқди, эримга ҳеч нарса бўлмайди! Чиқади у, демоқчисизда?

Умрзоқов ҳамон унинг юзига қарашга журъат этолмай ғудранди:

— Афсуски, мен сизга таскин беролмайман. Унинг иши анов... Шарановский бошлиқ марказдан келган терговчилар қўлида! — Умрзоқов хомуш хўрсинди. — Э-э, нимасини айтай, синглим, эрингиз у ёқда турсин, бизларнинг ҳам аҳволимиз оғир. Гўё биз шу маҳалга-ча райондаги ҳамма жиноятларни яшириб келган эмишмиз!

— Вой тавба, — деди Маржоной ёқасини ушлаб.—
Наҳотки сизларга ҳам ишонишмаса?

— Начора! — Умрзоқов елкасини қисди.

Маржонойнинг дилида ярқ этиб ёнган шам «лип» этиб ўчди-қолди. У лаблари аламли пирпираб:

— Бундан чиқди... туҳмат қурбони бўп кетаверар эканлар-да? — деб сўради.

Умрзоқов қалин қошларини силади:

— Ҳарқалай, жуда унчаликка бормас. Халқимиизда ҳақиқат эгилса — эгилади, аммо синмайди, деган гап бор-ку! Адолат ва ҳақиқат тантана қиласи охир пиравардида, — деди, сўнг:

— Сиз Шарановскийни кутяпсизми? — деб сўради.

— Нима қилай? Дардимга қулоқ соладиган бир мусулмон бўлмаса...

— Шарановский вилоятта кетган! — Умрзоқов пешонасини ишқаб, бир дақиқа иккиланиб тургач: — Қани юринг-чи, борайлик-чи ўша ёқса! — деди. — Ўша бўлмаса, муовини бордир? Балки муовин қабул қиласи? — У шундай деб, Маржонойнинг тутунини кўтариб олди. Маржоной, зимистон дилида яна умид шами мильтира, итоаткорлик билан унинг кетидан эргашди.

Умрзоқов билан Маржоной хиёбондан чиқиб раёнком биноси олдидағи сувсиз фонтанга яқинлашаркан, атрофда тут ва қайрағоч соясида, бўш скамайкаларда ўтирган аёл-эркак, чол-кампир, ҳаммаси, худди хуркитилган бир гала қушдай «турр» этиб кўтарилидилар-у, уларни қуршаб олишиди. Савол деганингиз ҳар ёқдан ёмғирдай ёғилди:

— Бизнинг арзимизга қулоқ соладиган бир мўмин борми, йўқми?

— Менинг улим звеновой! Урлиқ* қилган раис қолиб, уни қамашди! Гуноҳи не улимнинг?

— Менинг инимни қамашгани етмагандек, кеча ёш келинимни-да, қамашди! Келинимнинг айби не?

— Менинг отам қамалганига уч ой бўлди! Сўровсиз ётири! Бунга жавоб берадиган укумат қайда?

— Қонунди айт, қонунди! Қонун биз пукорога жазилиб, укуматта жазилмағанма, қонун?

Умрзоқов қўлини кўтариб, ғала-ғовурни аранг босди:

* Урлиқ — ўғрилик демоқчи.

— Ўртоқлар. Гапимга қулоқ солинглар, ўртоқлар!

— Тиш-ш...

— Жим!

— Эшитайлик, биродарлар!..

— Ўртоқлар! Сизларнинг ишларингиз, яъни қамалган қариндош-уругларингизнинг тергов ишлари бизнинг кўлимида эмас. Уларни марказдан келган маҳсус терговчилар гуруҳи текширяпти!

У гапини тутатмаган ҳам эдики, майдонни яна ғовурғувур тутди.

Маржоной қўллари чўқморга айланган эркаклар, серажин юзлари ёш билан ювилган кампир-чоллар, болачаларни кўтариб олиб, тинмаёттган ёш-ёш келинчакларни кўрганида ўз дарди дунёси ҳам эсидан чиқиб, кўшилиб йиглади. Уларни қуршаган ҳалقا тобора торайиб борар, бироқ Маржоной разабдан жунбушга келган бу оломондан на ранжир, на чў chir, аксинча, улар қаттиқроқ ҳайқиришларини истарди. Ажабо: эри қамалгандан бери Маржонойнинг дили вулқон бўлиб қайнаган, лекин ҳали тилига чиқмаган дардларни мана шу оломон айтмоқда эди. Тўсатдан, бошига катта ўдана ўраган новча, қоқсуяқ бир аёл икки қўлини баравар кўтариб:

— Московдан келган бўлса... уйимизни бориб кўрсинг! — деб қичқирди. — Порахўрсан деб қамаган улимнинг уйида гилам тугул, намат-та йўқ! Болалари яланг-оёқ юрипти. Уч маҳал овқати — арпа гўжа! Ўғри бўлса, ўз бола-чақасини шу аҳволга солиб қўяма?..

— Менинг келиним ўзини пичоқлаб касалхонада ётипти! Улим билан чимилдиққа кирганига бир йил ҳам бўлмади!.. Улим раис эмас, бошлиқ эмас, тракторчиidan чиқдан бригадир! Порани ким беради унга?

Юзлари чуваккина, мункиллаб, икки букилиб қолган қоқсуяқ бир чол оппоқ соқолини селкиллатиб, бутун вужуди қалтираб гапирди:

— Умрим пахтазорда ўтди! Болам-да, боламнинг болалари-да, — баримизнинг умримиз пахтазорда ўтди. Қорнимиз нонга тўймади. Айт, бошлиқ; укуматта не ёмонлик қылдик биз?

Маржоной сillasи қуриб, оёғида аранг туради. Шу пайтгача у дунёнинг ҳамма дарду ҳасрати ёлғиз менинг бошимда, деб ўйларди. Энди билса ундан бешбаттар хўрланганлар, оёқости қилинганлар сон-саноқ-

сиз экан! Бир зум унга шундай туюлдики, гүё бутун эл, еру кўк, бутун «Маржонтов» фарёд чекарди.

— Ўртоқлар! Жон биродарлар! — ёлворди Умрзоқов. — Йўл беринглар! Агар Шарановский келган бўлса — айтамиз! Дардларингни етказамиз уларга!

— Чиқсин бу ёққа шул Шараноп!

— Арзимизни эшиитсин!

— Ҳақиқат қилсан!

Бу шовқин-суронни эшитиб, ёрдамга келган учтўртта милиционерлар қайнаб турган оломонни орқага суриб, Умрзоқов билан Маржонойга йўл очиб беришди, кейин қўл ушлаганича ҳамон ҳайқираётган, йиғлаб-сиқтаётган оломонни куч билан орқага итаришиб, майдондан чиқаришди. Кимдир: «Қонунсизлик, зўравонлик бу!» — деб хитоб қилган эди, милиционерлардан бири:

— Юм оғзингни! — деб ўшқирди. — Яна бир оғиз ҳукуматта қарши гапирсанг... қонунни кўрсатиб қўямиз сенга! Қамоқни соғинган бўлсанг, опкириб тиқамиз ертўлага!

Биринчи қаватта кирган жойдаги кийим ечиладиган хонада кўкраклари оқинчоқ-такинчоқларга тўла бир мўйсафиդ ўтиради. Умрзоқов ундан Шарановский келган-келмаганини сўраган эди, мўйсафиждид:

— Шарановскийми, Барановскийми, мен танимасам буларни! — деб пўнгиллади. — Ҳаммани ҳайдаб чиқариб, хўжайин бўлиб олишди бу бебошлар! Кундуз оғнаб ётишади, майшат қилишади. Кечалари тонг оттунча сўроқ қилишади! Ўзингиз кириб билинг — йўқлаган одамингиз шу ердами, йўқми?

Умрзоқов мармар полда сирпана-сирпана узун йўлақда фойиб бўлди-да, сал ўтмай қайтиб чиқди.

— Шарановский келманти. Лекин унинг ёрдамчилари ўzlари қидиришяпти экан сизни. Шу йўлақдан борасиз, чап қўлда ўн саккизинчи хона! — деди Умрзоқов ва овозини пасайтириб шивирлади: — Ўзингизни дадил тутинг! Дўқ-пўписа қилишса... бўш келманг! Эрингиз пок инсон, ҳақиқат сиз томонда, синглим!

Маржоной (унга бир нима бўлди-ёв) боя одамларнинг арзи додига қўшилиб йиғлаган бўлса, энди Умрзоқовнинг илиқ сўzlари-ю берган далласидан кўнгли бузилиб, тор йўлак бўйлаб ўн саккизинчи хонани қидириб кетди.

Икки томонда аскардай саф тортган қатор эшик-лардан одамлар бири кириб, бири чиқар, энди уйқудан турган кўзлари қизарган, қовоқлари шишган бу одамлар елкаларида сочиқ, қаёққадир шошилишарди. Баъзилар Маржонойга бепарво нигоҳ ташлар, баъзилари, аксинча: «Хўроз қичқирмасдан бу хотин нима қилиб юрибди бу ерда?» дегандек ўқрайиб қарашарди.

— «Э, худойим! — деди Маржоной ичида. — Биттасининг юзида фаришта, кўзларида хайрихоҳлик бўлмаса-я!»

Мана, ўн саккизинчи хона!

Маржоной, юраги гурс-гурс уриб, эшик олдида тўхтади, негадир рўмоли тагидан туртиб чиқсан сочларини, кўйлагининг устидан кийган жемперини тузатган бўлди-да, эшикни аста тақиллатди. Ичкаридан:

— Марҳамат, киринг, кираверинг! — деган овоз эшитилди.

Сатҳи катта бўлмаса ҳам, шинамгина чорбурчак хонанинг тўрида, чамаси, ташқаридан кўринмасин учун қоқ ярмигача оқ бўёқقا бўялган баланд дераза олдида стол тўла оқ, қора, қўк, қизил папкаларга кўмилиб... тунов куни тинтувга борган Миржалолов ўтиради:

Маржоной кириши билан ўнг қўлдаги эшик очишиб, тунқора хонадан елкасида сочиқ, сепкилллик кўйлакчан бир одам чиқди. У пойгакда довдираб турган Маржонойга тикилиб қаради-да, тўрда ўтирган Миржалоловга юzlаниб:

«Шуми?» — дея имо қилди. Чамаси, сепкилли юзидан аллақандай соддароқ, раҳмидироқ кўринган бу одам катталардан бўлса керак, Миржалолов аллақандай пи-тирлаб ўрнидан турди-да, «шу» — деди. Кўйлакчакчан одам ўтирадиган стул қидириб, ён-верига аланглади. Буни кўрган Миржалолов:

— Ўртоқ... ўртоқ Доронин! — деди талмовсираб. — Мени кечирасиз... Махсус топшириқ, бор. Хўжайнинг махсус топшириги...

— Ҳмм... махсус топшириқлар ҳам жуда кўпайиб кетди-да! — Доронин шундай деб пўнғиллади-да, худди аламини полдан олаётгандай, зарб билан одимлаб, ташқарига чиқиб кетди. Сепкил юзи, кўриниши, айтган сўзларидан аллақандай яхшиликнинг нафасини сезган Маржоной уни илинж билан кузатиб қолди, бир

ўйи, ҳатто «Ўртоқ Доронин!» дея илтижо қилмоқчи ҳам бўлди, бироқ шу пайт Миржалоловнинг кутилмаганда мулоийим, юмшоқ овози эшигили:

— Келинг, синглим! Келинг, келинг, марҳамат, ўтиринг!

Маржоной силласи қуриб, Миржалолов кўрсатган курсига шилқ этиб ўтирикаркан: «Э, Худо! Ўзинг инсоф бер бу туллакка!» — деди ичида.

Тунов куни кечаси тинтувга борганида қовоги булат, бир оғиз илиқ сўз айтмаган Миржалоловнинг бугунги юмшоқ муомаласида кишининг дилига фулгула соладиган сирли бир шарпа бор эди. Бундан ҳайратта тушган Маржоной юраги алғов-далғов, у кўрсатган стулга ийманибгина ўтириди. Терговчи гапирмоқчи бўлиб, бир неча марта томоқ қирди, лекин, чамаси, сўзни нимадан бошлишни билмай чайналди. Ниҳоят, Маржонойнинг кўзига қарамай:

— Ҳойнаҳой, эрингизнинг иши билан келгандирсиз, синглим? — деди ҳамон ўша ғайритабии мөхри-бонлик билан.

Маржоной ҳаяжондан қулт этиб ютинди.

— Бошқа нима дардим бўларди, ақажон?

Миржалолов «ҳим» деди-да, ўрнидан туриб, хонани яна бир айланиб чиқди.

— Мен сизнинг қўйнингизни пуч ёнғоқда тўлдирмоқчи эмасман, — унинг лабларидағи табассум аста сўнди.— Эрингизнинг иши оғир, жуда оғир, синглим!..

Маржонойнинг дилида йилт этган илинж совуқ ҳадик билан алмашди.

— Эримнинг гуноҳи нима ўзи? — деди Маржоной бўғзига келган фарёдни аранг ичига ютиб.

— Наҳот, эрингиз сизга ҳеч нима демаган бўлса?

— Айтган... — Маржоной шундай деди-ю, лабини тишлади: «Нима деган? Нима деб вадирайпсан?»

— Хўш, нима деганди?

— Эрим... Суюн акам, яратган эгамнинг олдида ҳам, бошқасининг олдида ҳам тариқча гуноҳим йўқ менинг, деган эдилар.

— Бундан чиқди... биз бегуноқ фариштани қамабмиз-да?

— Сизлар тухмат... Сизлар айтяпган эмишсизларки, гўё эрим вилоят котибига пора бериб директор бўлганмиш. Фирт ёлғон-ку бу?

Миржалолов юришдан тўхтади.

— Нега «гёё» бўлар экан? — Унинг овозидаги мулойимлик совуқ таҳди билан алмашди. — Гёё эмас, катта пора берган эрингиз!

— Тұхмат! — Маржоной ўрнидан қандай туриб кетганини билмай қолди.

— Ўтилинг! — буюрди Миржалолов. — Сиз шуни билиб қўйингки, — деди у салмоқлаб, — эрингиз бу жиноятини, яъни директор бўлиш учун катта пора берганини аллақачон бўйнига олди! Афсуски, Шарановский йўқ, бўлмаса... ҳозир унинг пора берганини тан олиб чеккан имзосини кўрсатардим сизга!

Маржоной:

— Бўхтон! — деб бақирмоқчи бўлди, назарида, шундай деб бақирди ҳам, лекин овози чикмади. Кимдан-дир эшиштан ваҳимали гаплар миясини бурғидай пармалади. «Калтаклашар эмиш! Ўғрилар, киссанурлар, қиморбозларнинг орасига ташлаб урдирармиш булар! Минг хил қийноқларга солиб, «икрор» қилдиармиш! Наҳот унинг эрини ҳам, кимсан Суюн бургутни ҳам шу кўйларга солиб, дўзах азоблари билан «икрор» қилдиришган бўлса?»

Аёлнинг кучи нимага етади? Икки кўзига етади! Маржоной, аъзойи-бадани зирқираб, яна бўғилиб-бўғилиб йиглашга тутинди. Йиги аралаш овлоқдан, жуда овлоқдан Миржалоловнинг хиёл юмшаган, гёё Маржонойнинг кўз ёшларидан ийган овози қулоғига чалинди:

— Бу йиги-сигининг фойдаси йўқ, сингилжон! Ундан кўра эрингизнинг қисматини енгиллаштириш йўлларини ўйлайлик. Ўн беш йил беришадиган бўлса ўн йилга, ўн йилни беш йилга, уч йилга келтириш чораларини қидирайлик, жон синглим...

Маржоной йигидан таққа тўхтади. Хаёлидан: «Бул одам нима деяпти? Ўн беш йил бўлса ўн йилга, ўн йилни беш йилга келтирайлик», дегани нимаси? Қандай келтиради? Бегуноҳ одамни қандай қилиб ўн беш йилга қаматади? Бу қандай кўргулик, яратган эгам?»

Бу саволлар миясидан қуюн тезлигига чарх уриб ўтдию, қандни кўриб авралган ёш боладай, умид билан Миржалоловга қаради. Миржалолов қаршисида оёқларини керип турар, юзидағи қаҳр аломати яна

илгариғи шафқат ва ҳамдардлик билан алмашғанды. У нимадир демоқчи бўлиб оғиз жуфтлади. Лекин Маржоной ўзини тишишга сабри етмай:

— Ахир... қайси гуноҳлари учун эрим шўрликни ўн беш йилга кесасизлар? — деб тавалло қилди. — Бегуноҳ у, акажон, ҳаммаси тухмат! Бегуноҳ у!

Миржалолов асабий кулди.

— Жуда қизиқсизлар-да, сиз аёллар! Эҳтимол, ўша вилоят котиби эрингизни йўлдан ургандир, чалғитган-дир? Агар билгингиз келса... у ҳам эрингиздан пора олганига иқрор бўлди. Эрта-индин у ҳам қамалади!..

Маржоной, безгак туттандай дир-дир титраб, бир сиқим бўлиб букчайиб қолди.

— Яна айтаман, синглим, ҳозир бу гаплардан фойда йўқ. Ҳозир эрингизнинг бошига тушган савдони енгиллаштириш йўлларини ахтарайлик. Энди кўп нарса сизга боғлиқ, синглим!

«Менга боғлиқ? Нима қилишим керак? Қўлимдан нима келади менинг?» — Маржонойнинг мияси ғовлаб кетди. У харчанд уринмасин, рўпарасида қоққан қозикдай қаққайиб турган бу одамнинг дам қаҳр тулпорига миниб, дам эгардан тушиб гапираётган гапларини ҳеч илғаб ололмасди. Мақсади нима унинг? У нимагадир шама қиляпти! Лекин унинг шамасида... байробига адолат учун кураш шиори ёзилган бу ташкилот мақсадига батамом зид мудҳиш бир нарса бор эдики, Маржоной буни ўйлашга ҳам қўрқарди. Нихоят у:

— Акажон! — деб ёлборди. — Гапингиз... мақсадингизга тушунолмаяпман. Очиқроқ айтинг, акажон!..

— Айтсан... — Миржалолов яна чайнади, пешонасини силаб, нимагадир тунқора хона эшигига бир қараб олди. — Аммо гап ўртамиизда қолсин. Оғзингиздан чиққудей бўлса тухмат деб баҳоланади. Тухмат учун эса... жавобгарликка тортиласиз.

Маржоной шоша-пиша бош иргади:

— Ҳа, ҳа, тушундим, акажон, тушундим...

— Тушунсангиз... бир оз пул керак! Эрингизнинг ишини тўғрилаш учун керак бу пул!

Маржоной юрагидаги ҳайрат ва саросимани аранг босиб, Миржалоловнинг ўзига ўхшаб:

— Қанча? — деди шивирлаб.

— Ха, шу... — Миржалолов дудугланиб, пешонаси-ни ишқади. — Сизнинг муалима эканингизни ино-батга олиб... кўп эмас... эллик минг бўлса етади!

Маржоной қичкириб юборганини ўзи ҳам билмай қолди. Миржалолов қути ўчиб яна бояги эшикка қа-ради.

— Нега бақирасиз? Айтдим-ку, оғзингиздан чиқ-масин бу гап деб!

— Эллик минг! — деди Маржоной гўё унинг сўзи-ни эшитмагандай.— Ахир қаёқдан оламиз мунча пулни?

— Агар эрингизнинг тақдирига қайфурсангиз — топасиз! Кўрада қўйларинг бор...

— Бор эди. Юзта қўйимиз бор эди. Анов ёнғинда ўлган қўйларнинг ўрнини тўлдираман деб.

Миржалолов бетоқат қўл силтаб:

— Қариндош-уругларинг бордир ахир? — деб сў-ради.

— Бор. Бироқ эллик минг?..

— Анов отларинг-чи? — Маржонойнинг гапини бўлди Миржалолов. — «Волга»га алмашиб олган отла-ринг! «Қалдирғоч» дейсизларми уни?

— Қалдирғоч, — деди Маржоной бўшашиб.

— Сотсаларинг унга камида йигирма минг бери-шади!

— Қалдирғоч... — деди Маржоной мунғайиб. — Ўғлим шўрлик нима қиласди? Жонидан ҳам яхши кўра-ди уни ўғлим!

— Жонидан ҳам яхши кўрармиш! — пичинг қилди Миржалолов. — Чамаси сизга эр, ўғлингизга ота эмас, мол-дунё керак экан! Турмуш ўртоғингизнинг қисма-тидан кўра мол-дунё баланд тураг экан сизлар учун!

Маржоной жон ҳолатда:

— Йўқ, йўқ, унақа деманг, акажон! — деб илтижо қилди. — Бойликни ўйлаёттаним йўқ мен ўлгур... Шунчаки...

— Нима шунчаки?

— Шунчаки, — Маржоной оғзи қуриб тамшанди — Сизлар... бегуноҳ бир одамни оқлаш учун пора олиш-ларингиз...

Миржалолов дағ-дағ титраб:

— Йўқол! — деб ўшқирди. — Яхшиликка ёмонлик!

Мен сендай тошбагир хотинни умримда биринчи кўри-шим, чиқ, кабинетдан!

Маржоной энг сўнгти умиди чил-чил синаёттанини сезиб яна «акажон»лашга тушган эди, йўлақда гурс-турс оёқ товушлари эшитилди-ю эшик шитоб билан очилиб, хонага... Шарановский билан прокурорлик либосида яна бир барваста одам кириб келишди... Шарановский бир Маржонойга, бир Миржалоловга савол назари билан қаради-да, полни ларzon-ларzon қилиб, тунқора хона томон юрди. Маржоной апилтапил ўрнидан турди.

— Ўртоқ Шарановский!..

Шарановский қайрилиб ҳам қарамади. У жингалак соч бошини баланд кўтарганча викор билан юриб, тунқора хонага кириб кетди. Миржалолов қаҳр билан Маржонойга қаради.

— Бор, — у қўлинини бигиз қилиб ташқари эшикни кўрсатди. — Чиқ бу ердан? Чиқасанми ё милицияга топширайми?

Маржоной қуйилиб келган кўз ёшидан ҳеч нарсанни кўрмай, сармаст одамдай гандираклаб хонадан чиқди.

X

«Маржонтов» туманида тергов ишларига бошчилик қилаётган Вячеслав Шарановский вилоят марказидан ниҳоятда кўтаринки руҳда, боши осмон бўлиб қайтди. Бунинг бир сабаби жумҳурият миқёсидаги тергов ишларини бошқараётган генерал кеча, вилоят марказида ўтказилган махфий кенгаща Шарановский ва унинг қўл остидаги терговчилар қўллаётган услуб, яъни бирор жиноятчини ҳибсга олишдан олдин унинг жиноятларини исбот қилувчи фактларга суюниш эмас, балки аввал ҳибсга олиб, кейин тергов давомида гуноҳни бўйнига қўйиш услугига юқори баҳо берди, бу услугни адлия фанига қўшилган улкан янгилик деб эълон қилди.

Терговчи ва прокурорлар орасида «генерал» деб ном чиқарган ва алоҳида ваколатларга эга бўлган бу одам гарчи «важоҳатидан ит ҳуркийдиган»лардан бўлмаса ҳам «ҳақиқат учун жонини ҳам аямайдиган, ҳеч нарса ва ҳеч кимдан кўрқмайдиган, қайтмас ва музaffer курашчи»лардан эди. Мана бир неча йилдирки, у ўзи шу услугга суюниб, бутун жумҳуриятни

зир титратар, одамларнинг айтишича, вилоят каттала-ри у ёқда турсин, балки жумҳурият раҳбарлари ҳам ундан чўчишар, бу элда аллақачон унинг айтгани-айтган, дегани-деган, хуллас, оғзидан чиқсан сўз қонунга айланган эди. Бошда бу ерга келиб иш бошлаганида ўзини камтаргина тутган, «Волга» ва «Жигули»ларда юрган бу одам, кейинги йилларда бронетранспортёр ва ҳатто танкларда юришни одат қилганди.

У кеча ҳам вилоят марказига бронетранспортёрда келди. Элда тобора авж олиб бораётган қама-қамалардан юраклари безиллаб қолган ҳалойиқ вилоят кўчалиридан тариллаб ўтган бу баҳайбат машинани кўрганида сичқоннинг ини минг танга бўлиб, ўзларини дуч келган тешикка уришди. Ватан уруши ҳақидаги кино бўлганда ўзларини томдан ташлайдиган болакайлар эса, «Фаройиб жонивор» кетидан югуришиб, айюҳаннос со-лишди, бири уни «танк» деса, бири бронетранспортёр дея баҳслашиб, муштлашишгacha боришли.

Махфий кенгаш область партия қўмитасининг кичик залида ўтди. Эшиклар тақа-тақ ёпилди. Раҳбарлардан биронтаси ҳам таклиф қилинмади, тўтириғи, ўнларча мотоцикллар қуршовида кириб келган бронетранспортёрни кўрганларида улар ўзлари, чамаси, ин-инларига кириб кетишли.

Эгнига ўзига ярашган кулранг костюми ичидан ўқ ўтмас қалқон кийиб олган генерал катта, сермазмун нутқ сўзлади. У жумҳуриядага авж олган порахўрлик, пахта соҳасида йўл қўйилган кўзбўямачилиқ, қисқаси, чуқур илдиз отган салбий ҳодисалар ва бу ҳодисаларга қарши кураш йўллари ҳақида батафсил маъзуза қилди.

— Албатта, — деди генерал ўтирганларга синов-чан тикилиб, — биз ўз ишимизни қонун асосида олиб боришимиз даркор. Қонун — ўз номи билан қонун! Лекин биз курашаётган бу юртда давлат киссасига қўл солиб, ватанимизга миллион-миллион зарар етказган юлғичлар, мудҳиш мафияга айланган қаллоблар ва кўзбўямачилар ўз қабих мақсадлари йўлида ҳар қадамда қонунни бузишаётган бўлса-чи? Умуман қонун деган нарса бус-бутун ёдларидан чиқиб, унга туфлаётган бўлсалар-чи? Ва шу йўл билан давлатимиз ва ҳалқимизнинг миллион-миллион пулларини ўмаризшиб, мисли кўрилмаган бойлик орттиришган, шоҳона

ҳаёт кечираётган бўлсалар-чи? Биз бу ҳолда нима қилишимиз керак? Хиёнат йўлига кирган мансабдор-нинг қилмишлари ҳақида етарли фактларга эга эмасмиз, яъни, қонун бузилиши мумкин, дея қўл қовуштириб ўтираверамизми ё бирор қатъий йўл-йўриқ, қидирамизми?

Генерал шундай деб, залда йифилганларга синовчан тикилди. Шунда ҳар жой-ҳар жойдан:

— Йўқ, биз эски йўл билан ўғирлик ва кўзбўяма-чиликка чек қўёлмаймиз,— деган хитоблар эшитилди.

— Бизнинг бўшанглигимиз ва журъатсизлигимизни кўриб, қаллоблар ҳаддидан ошиб кетяпти!

— Қонуннинг ҳар бир сатрига риоя қиласиз десак, давлатнинг яна миллион-миллион пуллари ўша қаллоблар чўнтағига кетади!..

Генерал мамнун бош иргади.

— Масалан, — деди у ғовур-ғувур босилгач, — сиз билан биз кўриб турибмизки, жуда кўп хўжалик раҳбарлари, партия ва совет ходимлари, айниқса, савдо ташкилотларидағи қаллоблар... нари борса икки юзикки юз эллик сўм маош олганлари ҳолда шундай яшайдиларки, бундай ҳаёт инқилобдан аввалги бойла-ру беклар у ёқда турсин, ҳатто унча-мунча ҳокимлар-нинг тушига кирган эмас! Ўзи бек, ўзи хон дейсиз! Уйлари уй эмас, дабдабали қаср! Ўзлари қолиб, фарзандлари ҳам «Жигули»-ю, «Волга»ларда юришади...

Ён-веридан яна боягида жўр хитоблар янгради:

— Фарзандлари деб қўяқоласизми, невара, эвараларигача «Волга» минишади.

Мажлис шу ерга келганда Вячеслав Шарановский ортиқ чидаб туролмай ўрнидан туриб кетди.

Генерал унга аллакандай илик, оталарча меҳр билан тикилиб:

— Ҳа, Вячеслав? — деб сўради. — Бир нарса демоқчимисан?

— Демоқчиман! — Шарановский севикли устозининг алоҳида эътибор берганидан болаларча қувониб кетди. — Мен бу кенгашда айтилган барча гапларга тўлиқ қўшиламан. Марказий газеталарда тўғри эътибор қилинаётганидек, бу ўзи шунаقا... ичидан чирий бошлаган юрт экан. Баъзиларнинг уйига кирсангиз... битта намати йўқ! Аммо чопонини тинтисангиз пахтаси орасидан юз минг чиқади!

Орқадан кимнингдир журъатсизгина ожиз овози эшитилди:

— Жудаям унчалик эмас, ўртоқ Шарановский!

Шарановский овоз келган томонга кескин бурилиб қаради. Кичкина залнинг энг охирида беш-олтита маҳаллий элат вакиллари кўзга ташланар, улар энг орқада аллақандай қисиниб, гёё шерлар даврасига тушиб қолган қуёнлардай қимтиниб ўтиришар, олазарак кўзларида гуноҳкорларча ифода шундоқ акс этиб турарди. Шарановский узунчоқ чиройли юзига қон қуийлди.

— Мен ўз кўзим билан кўрган нарсаларим ҳақида гапиряпман! Сўзимда ҳеч бир муболага йўқ. Керак бўлса жавоб бераман! — У буюк ҳақиқатни кашф этгаңдек, викор билан ўрнига ўтирди.

Шарановскийнинг дарғазаб бўлиши бежиз эмас, ҳозир нима деган бўлса — бунинг ҳаммасини у чукур эътиқодига суюниб гапирганди.

Вячеслав Шарановский бу ерга келишдан аввал Россиянинг энг шимолий вилоятларида ишларди. У генерал билан ўша ерда танишган. Гарчи у маҳалда генерал ҳали бунақа довруқ қозонмаган, аммо қаттиққўл, деб ном чиқара бошлаган, Шарановский эса ҳақиқий прокурор шундай бўлиши керак, деган эътиқодда эди. Шу боисдан генералнинг эътиборига сазовор бўлиб, вилоят прокуратурасига таклиф қилинганди.

Шундан бери генерал уни кўз остига олиб қўйган, ҳатто марказга кўтарилиб довруқ қозонганидан кейин ҳам эсидан чиқармаган эди. Эсидан чиқармаган эканки, икки юз кишидан иборат терговчилар гуруҳини тузиб, бу жумхуриятта десант ташлаганида, Вячеслав Шарановскийни ҳам ўз қўшинига таклиф этди, ҳозир текширув кетаётган райондаги терговчилар гурухига раҳбар қилиб тайинлади.

Шарановский шаҳаргача келиб, ундаги райком, ижроқўм, универмаг, ресторон ва техникум биноларини, асфалт кўчаларни кўриптики, аламли бир ўй кеча-ю кундуз унга ором бермайди: «Нега булар бундай талтайиб кетишган? Нега буларда ҳамма нарса бор? Нега бизда йўқ? Нега бизнинг аҳволимиз бунча хароб? Бунинг акси бўлиши керак-ку аслида?»

Кейинчалик, Миржалолов билан яқинлашиб, шанба ва дам олиш кунлари колхоз ва совхозларга бориб майшат қилишга одатлангандан кейин, Шарановский-

нинг миясини бетиним пармалаган бу аламли ўйлар бешбаттар авж олди.

Одатда бу ўтиришлар энг катта, энг бадавлат хўжаликларнинг энг хилват, энг гўзал жойларида, серсоя боғларида, ховуз бўйларига қурилган шоҳона шийпонларда ўтарди. Бу ўтиришларда хўжалик раҳбарлари, бош ҳисобчи, бош агромномлар ёш болалардай чопқиллашиб хизмат қилишар, олий нав шароблар дарёдай оқар, дастурхонга бўрдоқи гўштидан пиширилган оқ шўрва, қулинг ўргилсан палов ва жигар кабоблар тортиларди. Аввал бошда бу шоҳона ўтиришлар ҳам Шарановскийнинг кўзига ёмон кўриниб юрди, аммо сал ўтмай кўника бошлиди, фақат зиёфатлар эмас, зиёфат орқасидан кийдириладиган зарбоф тўнлар, қимматбаҳо совға-саломларга ҳам ўрганиб кетди. Лекин энг баҳаво, энг кўркам боғларда майшат қилган пайтларида ҳам унинг хаёлидан ўша аламли ўй, юрагига бигиздай қадалувчи ўша савол кўтарилилмас эди: «Нега булар бунчалик ошиб-тошиб кеттган? Нега бизникиларнинг аҳволи бунчалик хароб?»

Рост, гулгун ўтиришлар бўладиган бу кўркам боғларга етгунча Шарановский тушган машина ўнларча кўримсиз қишлоқлар, қийшайиб қолган, тиргак қуйилиб, аранг турган ғарип кулбалар, қингир-қийшиқ тор кўчалардан ўтарди. У жазирама иссиқда кетмон чоппаёттан қариялар, кетмонларининг оғирлигидан икки букилган қиз-жувионлар, бўйи гўза бўйига етар-етмас ногирон болаларни ҳам кўрар, лекин улар эсида қолмас, «даҳшатли меҳнат-ку бу» деган фикр хаёлига ҳам кириб чиқмас эди.

Кечак ҳам унинг эсига ўша «сарсон бош»лар тушди, салқин ҳовузлар, дарё бўлиб оққан коньяқ ва жигар кабоблар хаёлида жонланди-ю, ўйлаган ўйларини мардона айта олгандан мамнун бўлиб, жойига ўтирди.

Вячеслав Шарановскийнинг оташин нутқидан кейин залда ғала-ғовур кўтарилилган эди, генерал беписанд, бетоқат қўл силтаб, уни босди.

— Биз бу ерда шўрлик чўпон-чўлиқ, қашшоқ дех-қонлар ҳакида гапираётганимиз йўқ, — деди у «генерал» деган номига муносаб бир қатъият билан. — Демоқчиманки, баъзан вазиятта қараб иш юритмоқ лозим. Ҳадеб ҳадиксираб қонунга қарайверсак анов... катта қашқирларни қопқонга қандай туширамиз?

Генерал шундай деб, қаттиққўлликнинг энг яхши намунаси сифатида Вячеслав Шарановский гуруҳи тутган йўлни яна бир қўллаб кетди.

— На чора? — деди генерал, овози хиёл маъюс тортиб. — Албатта, бирор фуқарони жавобгарликка тортишдан аввал унинг жиноятларини фош этувчи фактлар тўплаш лозим. Бу, биз адолат посбонлари учун оддий ҳалқа, албатта. Лекин баъзан шундай вазиятта дуч келасизки, жиноятчини дарҳол қамоққа олиб, гуноҳларини тергов давомида исботлашга тўғри келади. Мана, масалан, Вячеслав Шарановский. У бу услугга суюниб жуда катта натижага эришдики, унинг бу тажрибасидан кенг фойдаланмоқ зарур!..

Бутун бир жумҳуриятни ларзага солаёттан машҳур генералнинг мақтоворидан қанот ёзмай бўладими? Вячеслав Шарановский ўз маконига шу қанотда учиб келди-ю, Миржалоловнинг довдираб-дудуғланиб берган «рапорти»га қулоқ ҳам солмади.

— Кейин... кейин гаплашамиз бу гапларни! — деди у мастона жилмайиб. — Ҳозир ҳамма ходимларни йиғинг. Мажлис эмас, зиёфат ташкил қилинг! Гап бор.

— Ресторангами? — деди Миржалолов енгил тортиб.

— Йўқ. Ресторан директорининг ўзини чақириб, топшириқ беринг. Шу бинода... биринчи котибининг хонасига дастурхон ёёсин! Айтиб қўйинг: дастурхон жойида бўлсин! Омборида яшириб қўйган нимаики яхши нарса бўлса — ҳаммасини чиқарсин! Конъяklärар... фақат арман конъякларидан бўлсин!

Миржалолов аскарчасига ғоз туриб, қўлларини кўксига қўйди:

— Бугун жаа... кайфингиз чоғ. Яхши гап бўлганми дейман, Вячеслав Александрович?

— Бўлганда қандоқ! Ювадиган гап! Яхши йигитсан-у, аммо мана шу... қўлларингни кўкракларингта қўйиб гаплашиш одатларингни қачон қўяссанлар? Қуллик давридан қолган одат бу!

— Хўп, хўп. Бу гапингизни инобатта оламиз. Вячеслав Александрович!

— Боринг! Буйруқни бажаринг!

Бир соат ҳам ўтмадики, район партия қўмитаси биринчи котибининг танобий хонаси чинакам зиёфатхонага айланди. Шундоқ райком биқинидаги ресторан

ходимлари турнақатор бўлишиб, оёқлари ерга тегмай хизмат қилишди: тоғора-тоғора гўшт, сомса, арман конъякларини қўлдан-қўлга бериб ташишди, столларни гуллар билан безатишиди.

Соат саккизда ҳаммаси бир хил кўқимтири либос, оҳори тўкилмаган оқ кўйлак кийиб, гулдор галстукларни тақиб олган, қора туфлилари сақичдай ялтираган адолат посбонлари — Шарановский группасида улар йигирмадан ошарди — биринчи котиб қабулхонасида жамулжам бўлишди. Куни кеча вилоят марказида бўлиб ўтган махфий кенгаш ва бу кенгашда Шарановский бошлиқ терговчилар гуруҳига бериленг юксак баҳо аллақачон етиб келган, устига-устак, ичкарида уларни ажойиб зиёфат кутарди. Шу боисдан қабулхонада кўтаринки рух ҳоким, ҳамманинг лабида кулги, кўзлари мамнун порларди.

Шарановский қабулхонага роппа-роса соат саккизда кириб келди. У ёлғиз эмас, ёнида ўзидаи хушқад, хушсурат ёрдамчиси, Галя деган кўхликкина ёш котибаси ва Миржалолов бор эди. Ҳамманинг оғзи қулоғида, фақат Миржалолов нимадандир безовталаниб, ичкарига мўралаб кўйди.

Оҳори тўкилмаган оқ кўйлак устидан янги кулранг костюм-шим кийган (у кийимда ҳам севимли генералига тақлид қиласарди) чехрасида камтарин табассум, ҳозири нозир бўлганларнинг шодон олқишилари остида рўпарасидаги қўш тавақали эшикни ланг очди, очди-ю, дастурхондан мамнун бўлиб, ёнидаги Миржалоловга ўтирилиб қаради:

— Молодец, Миржалолов! Ишончимни оқлабсан бу сафар. — Шарановский бошқарган йигирмадан ортиқ адолат посбонлари орасида руслардан ташқари беш-олтита кавказликлар, яҳудийлар, бир нечта ўзбек ва ҳатто битта бошқирд ҳам бор эди. Руслар вазмин ва салобатли, ўзбеклар аллақандай тортинчоқ, журъатсиз, кавказликлар эса аксинча бу ернинг асл хўжаинлари идеқ манман, сергап, сершовқин, сервиқор эдилар...

Президиум столининг ўртасидан жой олган Шарановский ўрнидан турди, туриши билан кулги ва ҳазил-мутойибалар аста-секин тинди.

Шарановский, аввалимбор, бу камтарин ўлтиришда ҳозир бўлганларга адолат йўлига ўзини бағишлаган

довюорак генералнинг оташин саломини етказди. Қар-саклар билан қарши олинган бу хушхабардан сўнг Шарановский бирдан жиҳдийлашиб кенгаш тўғрисида батафсил ахборот берди. Кенгашда унинг қўл остида ишләётган терговчилар гурӯҳига, хусусан, улар қўлла-ётган услубга, яъни жиноятчиларни қўлга олишдан аввал фактлар тўплаш билан бир қаторда, шубҳали қаллобларни аввал ҳибс қилиб, кейин тергов давомида қўлмишларига иқрор қилдириш услубига юксак баҳо берилганини алоҳида уқдириб ўтди. Шарановский бу ҳақда қувончини ичига яшира олмай, мамнуният билан гапиаркан, ўнг томондан жимгина ерга тикилиб ўтирган муовини Михаил Доронинга бир неча бор ғолибона қараб қўйди. Ёш бўлса ҳам жуда қайсар Михаил Доронин бу масалада Шарановский тутган йўлга кўпдан бери қатъий эътиroz билдириб келарди.

Гарчи кўзи ерда бўлса ҳам, Шарановскийнинг ғолибона қарашларини сезиб ўтирган Михаил Доронин асабий йўталиб қўйди. Унинг рангиар юзи лоларанг тус олди. Ёш, қайсар, ўзига ишонган одам, бошқа вазиятда эҳтимол, бу масалада ўз фикрини дангал айтар ёки ораларидағи нифоққа лампамой қўймаслик учун, шартта туриб зиёфатдан чиқиб кетарди. Ҳозир эса... биринчидан, жанжалнинг ўрни эмас, иккинчидан, тўғрисини айтганда, ўзи ҳам генералдан пича ҳадиксиради.

Зиёфат бошланди. Биринчи қадаҳ албатта, совет тергов соҳасида янги саҳифа очган, жамиятда илдиз отган мудхиш ҳодисаларга қақшатқич зарба бераётган, ҳар хил қаллоблар, юлғичлар, корчалонлар, чириб-бижгиб кеттан порахўрларнинг пайини қирқаётган адолат посбони — генерал учун кўтарилди. Иккинчи қадаҳни эса буюк устоз ишини жорий этишда ҳаммага намуна кўрсатаётган Вячеслав Шарановскийнинг мұваффақиятлари учун ичилди. Кейин бу ишда чинакам жонбозлик кўрсатаётган терговчилар учун, нихоят, қилаётган хизматлари унча кўзга ташланмасада, ўз камтарин меҳнатлари билан умумий ишга катта ҳисса қўшаётган котибалар, хуш муомалалари, ширин лутфлари, ҳусн-жамоллари билан уларнинг оғир, хатарли ҳаётларини безаб келаётган гўзал қиз-жуvonлар шаънига алёрлар айтилди. Қадаҳларда кўпирган шароблар ва шаънларига айтилган алёрлардан яйраб-

яшнаб кетган қиз-жувонлар, биринчи бўлиб даврага чиқишиди ва эркакларни рақсга таклиф қилишиди. Рақсни, ёш ва энг чиройли котиба Галъхон бошлаб берди. У полни тешиб юборгудек депсинганича, ёқимтой нозу карашма билан қилпиллаб бориб, Шарановскийни даврага тортди...

Шундан кейин нима бўлди, Шарановскийнинг ёдида йўқ ҳисоб, Галя уни ўз хонасига бошладими, ё Шарановский ўзи уни ётоғига таклиф қилдими, мутлақо эсида йўқ. Чамаси унинг хонасига боришган бўлса керак, чунки эрталаб уйғонса... ўз ётоғида ётарди. Афтидан тепада бошланган зиёфат унинг хонасида давом этган: Шарановский ёттан диван ёнидаги хонтахтада чала-чулпа ейилган бир товоқ қовурдок, ярим-ялчи ичилган бир-икки шиша конъяқ, лаган-лаган мева-чева, очилган ва очилмаган «Боржоми», «Есен туки», «Тошкент» сувлари солинган шишалар аскардай саф тортган.

Боши тарс ёрилиб кетаётган Шарановский лоҳасликдан қутулиш умидида бир пиёла конъякни нафас олмай сипқорди-да, газагига тоқати бўлмай, яна бoshини ёстиққа ташлади.

Конъяқ томогини ёндириб ўтди, салдан кейин гўё томирларига сехрли малҳам қўйилгандаи, мияси равшанлашиб, кўнгил озишлари тўхтади.

Шарановский ёстиги тагидан кўл соатини олди: войбў, соат ўн иккидан ошиби!..

У ўрнидан туриб, энди кийина бошлаган эди, эшик очилиб, кеча рақсга тушавериб, ҳолдан тойдирган ёш котибаси Галя кирди ва салом бериб, қиқирлаб кулди:

— Айик, бўп кетинг-э, Вячеслав Александрович. Одам деган ҳам шунаقا ухлайдими?

Шарановский шўхлиги тутиб Галъянинг бўлиқ думбасини шапатилади:

— Кечаси сен билан олишавериб ҳолдан тойган-дирманки, қотиб қопман.

Ўйинқароқ Галя қаҳ-қаҳ отиб кулди...

— Кошкийди олишган бўлсангиз? Ётогингизга кирмасдан туриб, учуб қолдингиз-ку, ўртоқ прокурор!

Шарановский қулочини кенг очди:

— Ке бўлмаса бу хатони тузатайлик!

— Жиннилик қилманг! Одамлар кутяпти сизни. —

Галя шундай деб, деразага тутилган дарпарданинг по-

пукли боғичини тортди: дарпарда «шар» этиб очилди. Осмондан қуиилган бир тоғора нур хонани чароғон қилиб, Шарановскийнинг кўзларини қамаштириб юборди.

Аёллардай жони қаттиқ жонзот йўқ экан! Балоям урмапти бу ўйинқароқ шўх қизга! Гўё бир қултум ҳам шароб ичмаган, гўё рақсга тушавериб Шарановскийни ҳолдан тойдирмаган! Кечагидан ҳам очилиб, қилпиллаб турибди. Унинг нафас олишлари, бўялган кўзларини сал сузив эркаланиб туришлари Шарановскийнинг ҳирсини қўзғади-ю, котибасининг «одамлар кутяпти» деган сўзлари эсига тушиб, энсаси қотди:

- Одамлар кутяпти дедингми? Қанақа одамлар?
- Кечирасиз. Одамлар эмас, битта одам!
- Бугун қабул куни эмас-ку?.. Бу одамга ким рухсат берди киришга?
- Муовинингиз... Доронин!
- Доронин?

Шарановский муовинининг номини эшитиши билан беихтиёр афт-башараси бужмайиб кетди. Шарановский гуруҳига яқиндагина қўшилган бу ёш, аммо ўлгудек қайсар терговчи, биринчи кунданоқ унинг иш услугига қатъий эътиroz билдира бошлади. Айниқса, анов «Маржонтов» совхозининг директорини қамашда кўп қаршилик кўрсатди. Шунинг учун ҳам кечаги зиёфатда Шарановский генералнинг гапларини жўрттага такрор-такрор қайтарди, такрорлар экан, Доронининг кўзларидан кўзини узмади. Лекин шундай қилса ҳам ўзига бино қўйган бу олифта бўш келмади (у прокуратурадан эмас, ҳаммани назорат қилувчи нозик ташкилотдан келган, акс ҳолда Шарановский уни аллақачон ҳайдаб юборган бўларди), Шарановский нутқини тутатар-тутатмасданоқ зиёфатни намойишкорона тарқ этди.

Шарановский буни эслади-ю энсаси қотиб:

— Доронин рухсат берган бўлса, ўзи қабул қилсин у одамни! — деди тутақиб. Галя пешонасига шалоладай қуиилган тилларанг соchlарини назокат билан орқасига ташлади.

— У одам кўнмаяпти! Доронин билан эмас, фақат сиз билан гаплашармиш, Вячеслав Александрович!

Шарановскийнинг лабларидағи табассум аста сўнди, гўё бу гапларга котибаси айбдордай, қовофини уйди.

— Қанақа одам эканки, прокуратурага бўйсунмайдиган?

— Қаҳрамон! — деди Галя. — Ҳаммаёғи орден-медал! Костюмининг этагигача оқинчоқ-тақинчоқ!

— Биламиз унақа қаҳрамонларни! Ўғрилик ҳи-собига юлдуз тақсан кўзбўямачилардан биридирда! Хўп! Нима масалада кепти? Суриштириб билдила-рингми?

— Билдик. Ҳалиги... «Маржонтов» совхозининг директори бор-ку — Сувонқулов! Ўшанинг иши бўйича...

«Дорониннинг иши! Жўрттага қиляпти бу ишларни! Аблаҳ!» — Асабий одимлаб дераза олдига борди, вужудини чулғаб олган титроқ билан олишиб, бино олдидаги кенг, аммо қаровсиз майдонга, сувсиз, ўлик фонтанга тикилиб турди. Ҳар кунгидек, майдон олонгonga тўляпти. Яна ҳар кунги йиғи-сифи, арз-дод бошланяпти. Кўлларида тўрва, елкаларига хуржун осиб олган бу ипринди-сипринди одамлар доим унинг жинини қўзғар эди! Ҳозир ҳам шундай бўлди-ю, Шарановский шартта орқасига қайтиб диванга чўқди.

Сўнти бир йил давомида у шахсан тергов қилаётган, ўзи қўзғаган йигирмадан ортиқ ишнинг ичида энг оғири, энг асаббузари мана шу... Суюн Сувонқуловнинг иши бўлди. Тўгрисини айтганда, бошда Суюн Сувонқулов устидан тушган бир-иккита юмaloқ ҳатлар, ёнгинда қолган қўйлар ҳақидаги гаплар уни кўп ҳам қизиқтиргмаган эди. У кўпроқ устози генерал йўлидан бориб, осилгандан кейин катта дорга осилиш пайдида эди, чунки, шундагина довруқ чиқаришига амин эди. Шу ниятда у бу ерга келиши биланоқ вилоят катталари, хусусан биринчи котиб Жамол Нажмиддинов ҳақида маълумот тўплай бошлаган эди. Бахти бор экан, ниятини худо ўзи қўллади. Усиз ҳам атрофида гап айланиб қолган Суюн бургут ҳақида: «У директор бўлиш учун Нажмиддиновга катта пора берган!» деган устма-уст хат тушди-ю Шарановский муовинининг: «Бу гапларни аввал секин текшириб кўрайлик», деган галига қарамасдан Сувонқуловни шартта қамади. Нажмиддиновни эса, ҳибсга олишга журъат этмади-ю, аммо зимдан иш қўзғади...

Ростини айтганда, Шарановский Суюн Сувонқуловни (одамлар уни «бургут» дейишар экан, унга қол-

са «шер» дейишмайди!) бир-икки кунда шундоқ синдираман, синдиromoқ тутул оёғим тагида эмаклаб юрадиган қиласман, деб ўйлаган эди! Аммо бир қарашда вазмингина, ёввошгина кўринган бу йигит ўзбекнинг эшишагидан ҳам қайсар чиқди!

Шарановский уни минг кўйга солиб кўрди. Биринчи кунлари бир маҳаллар молхона бўлган кана тўла ертўлада ушлаб, кунига бир коса сув, битта арпа нон билан боқтириди. Авраб ҳам кўрди, пўписа қилиб ҳам. Лекин синдиromoқ у ёқда турсин, ҳозирча бир оғиз гап ололмади! Доронин, чамаси, бунга хурсанд! Йўқ, Доронин нима демасин, Шарановский уни синдиради! Керак бўлса, ҳозиргидан бешбаттар кўйларга солади, керак бўлса, отасини ҳам пичоқлашдан қайтмайдиган киссавурлар, қиморбозлар, каллакесарлар орасига ташлайди. Кеча у Миржалоловга Бургутнинг хотинини чақириб, эллик минг сўрашни топшириди.

Шарановский кимни қоп деса, қопадиган, бос деса босадиган бу эшакмия Миржалолов, унинг нияти пул эмас, батамом бошқа нарса эканини ўйлаб ҳам ўтирамай енг шимарив ишга киришиб кетди.

Ҳақиқатан, Шарановский учун эллик минг сўм — пул ҳам эмас! Қизиқ халқ бўлар экан бу ўзбеклар. Булар ҳаммаси ўғри деса хафа бўлишади-ю... Шарановский қайси колхоз, қайси совхоз, қайси жойга бормасин, киссаси пулга тўлиб қайтади. Ким, қачон чўнтағига солди бу пулни — ўзиям билмай қолади. Шу боисдан у сўнгти пайтларда меҳмонга дипломат кўтариб борадиган бўлди. Дипломати борища бўш бўлади-ю, қайтиб келиб очса... даста-даста пул! Ҳозир йифилган пули миллионга яқинлашиб қолди, ярмини генералга бергандаям... ўзига ярим миллион қолади! Ярим миллион турганда эллик минг пул бўлтими? Пул эмас, сариқ чақа! Шарановскийнинг нияти батамом бошқа! Мақсади, Бургутнинг хотини кўнса, пул, яъни пора бераётганда шартта босиш! Керак бўлса, анов эшакмия Миржалоловни ҳам қўшиб, пора олаётган қўлларини шартта кишанлаш. Ана унда Нажмиддинов устидан қўзғалган иш ҳам жадаллашади. Ахир Москов терговчиларига эллик минг сўм таклиф қилган Суюн бургут Нажмиддиновга миллион сўм берган бўлиши мумкиниди?! Мумкин! Бу эса Шарановскийнинг обрўсими Иттифоқ миқёсига олиб чиқар эди.

Агар Шарановскийнинг бу нияти иш бермаса — охирги чора қолади. Шарановский яхши билади: қамоққа олинган маҳбуслар орасида шундай қайсарлари борки, улар ҳар қандай тазиикқа бардош бера-дилар, аммо битта нарсага — хотинларининг қамалишига дош беролмайдилар! Ҳатто Сувонкуловга ўхшаган энг қайсарлари ҳам ўша куниёқ гуноҳларини тан олиб, терговчилар истаган ҳужжатта қўл қўйиб бери-шади.

Миржалоловнинг айтишича, Бургутнинг хотини гапига кирмапти! Жуда соз! Эр-хотин ўзларидан кўришсин. Шарановский охиргиchorани кўришга мажбур бўлади!

Шарановский кеча зиёфатдан кейин Миржалоловнинг таъзирини бериб, она сутини оғзидан келтириди. Аммо ўзиям асаби бузилиб, уст-устига ичди. Учиб қолишининг боиси ҳам шунда. Чунки... биринчи йўл, ҳарқалай, бехатарроқ, осонроқ йўл эди! Аммо... тўхта! Эҳтимол бу чолнинг келиши бежиз эмасдир! Эҳтимол кеча Бургутнинг хотини қайтиб боргач, қариндош-уруглари маслаҳатлашиб, Миржалоловнинг шартини қабул қилишгандир. Эҳтимол шуни айттани келгандир бу мўйсафида! Эҳтимол у Доронин билан эмас, Шарановскийнинг ўзи билан юзма-юз гаплашмоқчи бўлаёттани ҳам шундандир. Акс ҳолда... дардини Доронинга айтиб қўя қолмасмиди?..

Шарановский ногоҳон миясида ярқ этган бу фикрдан кўнгли сув ичгандай ёришиб, ўрнидан туриб кетди-ю Гаянинг елкасига шалоладай қуийлган соchlарини тўзгитиб, эркалади:

— Жа ширин забон бўп кетдинг-да, сен пучук! Таслим қилдинг яхши гап билан. Бор, айт қаҳрамонингта! Ҳозир чиқади де, мени!

XI

Ветеран Маржонойни қанчалик яхши кўришини энди билди. Шаҳардан кеч қайттан Маржоной дам кўзига ёш олиб, дам бўғзига келган фарёд билан олишиб, гапириб берганида, чол ҳам ўзини тутолмади. Маржоной билан Бибисорага тасалли беришга мадори етмай узоқ вақт гунг бўлиб қолди. Лекин Маржоной сал ўпкасини босиб, Бургутни озод қилиш учун эллик

минг пора сўраганларини айттанида Ветеран бирдан хушёр тортди:

— Нима-нима? Эллик минг пора? Ким айтди буни?
Ўша, Москвадан келган прокурорларми?

— Йўқ, ўзимизни ўзбек. Шарановскийнинг ёрдамчиси. Улар бирга келиб тинтув қилишганди уйимизни!

— Оқ, қарға, қора қарға — бари бир қарға, — деди Бибисора момо.

— Шошма, момо, шошма! Ислами шарифи нима, пора сўраган бу корчалонни биласанми?

— Ислими билмайман-у, фамилияси Миржалолов.

Ветеран, кителининг ён чўнтагидан муқоваси сарфайиб кетган қалин дафтарчасини олиб, қалтироқ қўллари билан алланималарни ёзаркан:

— Кучинг фақат икки кўзингта еттанидан фойда йўқ, болам! — деб Маржонойни койиди. — Ветеран бобонг ўлгани йўқ ҳали. Бобонг тирик экан, тагига етади бу қинғир ишларнинг! Асло бўшашма, қизгинам!

Маржоной алам билан тебранди:

— Улар тан олишармиди пора сўраганларини, бобожон?

— Тан олишадими, йўқми, у ёғини бобонгта қўйиб бер, болам! — Ветеран шундай деб ўрнидан туриб, меҳмонхонага ўтди, ўзини диванга ташлаб узоқ хаёлга толди. Маржонойнинг айтгани, куёви Бургутни ҳибсдан чиқариш учун эллик минг сўради, деган гапи, ҳарчанд уринмасин, сира ақдига сирмасди. Бу мудҳиши гапни бу ердаги эски қаллоблар айтишса ҳам майли, ветеран бунга ажабланмас эди, аммо Москвадан пора-хўрликка қарши курашиб, ҳақиқат ўрнатамиз деб келган адолат посбонларининг бундай шарт қўйишлари... йўқ. Ветеран ҳамма нарсага тоқат қилса қилади-ку, бундай фириб, бундай малъунликка тоқат қиломайди!

Ветеран котиблик давридан қолган катта чарм папкасини очди. Папка тўла жангир-жуңгир орден-мездад эди! Ветеран, гарчи янги костюми бўлса ҳам, урушдан қолган, рангини ажратиб бўлмайдиган эски кителини олиб, ҳаммасини битта-битта тақиб чиқди. Энг юқорисига Олтин юлдузни — бу юлдузни у Днепр дарёсини кечиб ўтишда кўрсатган қаҳрамонлиги учун олганди — қадади, унинг тагига қўш Ленин ордени,

битта жанговар Қизил Байроқ ва битта Мехнат Қизил Байроқ орденларини, уларнинг остига Биринчи ва Иккинчи даражали Улуғ Ватан уруши, Қизил Юлдуз орденлари ва ўн чоғли ҳар хил медалларни қадади, эринмай, шошмай, ихлос билан битта-битта қадаб чиқди. Ҳар бир орден, ҳар бир медални қадаркан, уларни олишда кўрсатган жанговар ишлари, салкам қирқ йил тинчлик замонида қилган хизматлари эсига тушиб, гоҳ аллақандай жўшқин эсдаликлардан дили равшан тортиб, гоҳ нимагадир хўрлиги келиб, ўксиб олди. Кимдан ҳам яширади? Сўнгти йилларда кўплар, айниқса, ёшлар орден, медалларни тақиб олган кексаларни кўрса бурунларини жийирадиган, ошкора масхара қиласидиган бўлишди. Агар кексалар дўкон-пўкондан бирор нарса олмоқчи бўлса, гарчи ҳаммаёқда «инвалидлар ва Ватан уруши иштирокчилари навбатсиз олишади» деб ёзиб қўйилган бўлса ҳам, уларни навбатсиз қўйишмайдиган, ҳатто «Ватан уруши иштирокчилари аллақачон у дунёда юригти, сен ҳалиям бу дунёда ивирсиб юрибсанми», дея ҳақорат қилиш одатини чиқаришган эди. Шу боисдан Ветеран бирор дўконда навбат турган одамларни кўрса, гарчи у ерда текинга олтин улашилаётган бўлса-да, ёнига йўламайдиган бўлди. На чора, давр ўзгарди, Ветеранга ўхшаган минглаб қариялар мана шунаقا шафқатсиз, меҳрмурувватсиз бир замонга қолишиди.

Ветеран кейинги пайтларда бундай гаплардан кўп ҳам ранжимайдиган бўлиб, уларга кўникиб ҳам қолганди. Бирор мактаб-пактабга чақириб қолишса, орден-медалларни кўриб, лол қоладиган чурвақаларга ўзи билганича яхши гапларни айтар, гул-пул беришса, уларни опкелиб, Бибисора момога берар, чақиришмаса... унга ҳам ранжимас, шўрлик момо олдига нима қўйса шуни еб, бирда ёсса, бирда узоқ муддат эсидан чиқиб кетадиган «кундалиги»ни биттан бўлиб, ўзини овутиб тинчгина юради. Аммо энди... йўқ, эндиликда бу ноҳақликларга тоқат қилиб бўлмайди. Пичоқ суюкка бориб тақалди. Воажабо: ахир тўрт йил урушда этик билан сув кечиб, қаҳратон қиши кунлари белбордан қор кечиб жанг қилганларида, душман ўқидан вужуди илма-тешик бўлиб, жон олиб, жон берган маврийларда, бир кун келиб мана шу аҳволга тушаман деб ўйлаганмиди? Юртнинг битта гутуртига, қўраси-

нинг битта қўзисига кўз олайтиргаган куёвим ноҳақ қамалиб, кексаликда топган меҳрибон, оқ, кўнгил, соддадил ҳалолимнинг фарёдини эшитаман. Суюкли қизим ва неварамнинг изтиробларига гувоҳ бўламан, деган ўй хаёлига кириб чиққанмиди? Салкам саксон йил умр кўрган бўлса, унинг олтмиш йили шу Шўро ҳукуматининг хизматида ўтди! Аммо мана, қариган чоғида, кўзидан нури, белидан қуввати кетган бир маҳалда, қилган шунча хизматлари эвазига қайтган яхшилик шу бўлдими? Келиб-келиб энди, инқилоб бўлганига етмиш йил ўтгандан кейин, Шўро ҳукумати ўзига қулдай хизмат қилган садоқати зоҳир бир фарзандининг гапи, кафолати, далилларини инобатта олмаса? Унинг гапи қолиб, порахўрликни фош қилиш ниятида Марказдан келган ўша устаси фаранг порахўрларга инонса бу ҳукумат? Бу аҳволда келгусида кимга таяниб, кимга суяниди бу раҳбарлар?

Йўқ, Ветеран бундай ёвуз ишларга лоқайд қараб туролмайди. У нопоклик, ноҳалолликка қарши ҳамиша курашиб келган, энди ҳам курашади.

Ветеран шу тўхтамга келди-да, барвақтроқ туриш азмида эртароқ ётди. Лекин қани энди кўзига ўйку келса-чи? Миасини бурғидай пармалаган бу ноҳуш, беҳаловат ўйлар чангалидан қани қуттила олса-чи.

У гоҳ эртага прокурорларга айтадиган гапларини ўйлар, хаёлан улар билан баҳсга тушар, гоҳ, аксинча, жумҳуриятда бошланган ва тобора авж олиб бораётган қама-қамаларни, ҳозиргина қизи Маржонойдан эшитган мудҳиш гапларни эслар, шунда юрагида вулқондай қайнаган исёнкор туйғулар аллақандай шубҳа ва ишончсизлик билан алмашарди. Бу ҳақда ўйларкан, негадир марҳум раҳбар эсига қайта-қайта тушарди...

Йўқ, Ветеран баъзиларга ўхшаб, марҳум хўжайини ҳеч қачон фаришта деб ҳисоблаган эмас.

У марҳумдан кўп яхшиклар ҳам кўрган, қаҳрига учраган даврлари ҳам бўлган. Катта хизматларини ҳам тан олади. Аммо хатоларини ҳам билади. Айниқса, пахтачилик соҳасида олиб борган сиёсатини, гарчи ошкора айтолмаган бўлса ҳам, ҳеч қачон дилдан кўллаб-қувватлаган эмас. Мана, ахийри бошига етган нарса ҳам шу пахта бўлди бу катта одамнинг!

Майли! Ўлган одамни ёмонламоқ — гуноҳи азим! Фақат калтабин одамларгина тош отади марҳумларга!

Ветеран эса... ораларидан қанчадан-қанча яхши-ёмон гаплар ўтган бўлмасин, марҳумнинг вафотидан кейин, сал ўтмай, унинг жасадини қабридан чиқариб ташлаш ҳақидаги фармонни ўқиб, титраб кетди! Уни ҳаммадан кўп ларзага соглан нарса шу бўлдики, инсон деган номга номуносиб бу ишга собиқ хўжайнинг энг яқин шогирдлари ташаббускор бўлишиди! Ўлсам ишимни давом этиришади, юзимни ерга қаратишмайди, деган, инонган сафдошлари қўли билан қилинди бу иш!

Ветераннинг назарида, Сталин ўлгандан кейин унинг бошига мағзава тўкиш нақадар тубанлик бўлса, марҳумнинг гўрини жойидан кўчириш ҳам, худди шундай виждонга хилоф иш бўлди. Шу боисдан у жаҳл устида раҳматликнинг жойини эгаллаган шогирдлари ва «садоқати зоҳир» дўстларига бир-иккита аччиқ хат ёзди. У хатларига жавоб ололмади, аммо «саломларини» одамлар унга етказишиди. Бу саломлардан қўрқулик эди! Мана ҳозир ҳам Ветеран қоронфи уй — меҳмонхонада шифтга тикилиб, ўз ёғига ўзи қовурилиб ётаркан, бошига тушган бу кўргулик билан ўша мактублари орасида мудҳиш бир алоқа бордек туюлиб, бир лаҳза юраги увишиб кетди.

...Ветеран кирганда Вячеслав Шарановский бир қутоқ чиройли гулдаста қўйилган (Галя ҳар куни эрталаб гулларни янгилаб турарди) катта ёзув столи атрофида қўлини орқасига қилиб, асабий айланиб юради.

Маржонойнинг кечаги гапларидан кейин Ветераннинг тасаввурида Шарановский важоҳатидан от ҳуркитгулик, юзидан заҳар томиб турган бир жамлод бўлиб туюлган эди. Йўқ, унинг рўпарасида чехраси тиник, қалинmall соchlарини силлиқ тараган, эгнига оҳори тўкилмаган оқ кўйлак кийиб, бўйнига гулдор қизил галстук тақиб олган, новчагина, бўй-басти келишган бир одам, тўғрироғи, хушбичим бир йигит турарди!..

Юришда давом ётаркан, Шарановский Ветеранга ер остидан бир қараб қўйди-да, беғазаб, бироқ совукроқ товушда:

— Хўш, хизмат? — деб сўради.

Унинг совук овози ҳам, ўғринча қарашлари ҳам хушсурат чехраси, келишган бўй-бастига мос тушмас эди.

«Прокурор прокурорлигига борар экан-да!» — Ветеран ҳаяжонини босиб, аста йўталиб олди.

— Агар ижозат этсалар... ўтирсам...

— Марҳамат! — деди Шарановский юришдан тўхтамай. — Агар арзга эмас, дўстона сухбатга келган бўлсангиз — ўтиринг, — киноя қилди у.

Унинг нозик, аммо ҳақоратомуз кинояси, бот-бот ўғринча тикилиб қарашлари, хонани бетиним айланышлари Ветераннинг юрагидаги ғалаёнга ғалаён кўшди.

У оёқлари дармонсизланиб, эшиқдан кирган жойдаги стулга гурс этиб ўзини ташлади, ташлаганда кителининг кўкрагидан этагигача қадалган орден-медаллари бир-бирига тегиб, хонани жаранг-журунг овозга тўлдирди. Шарановскийнинг лабларида яна бояги масхараомуз табассум пайдо бўлди-ю «лип» этиб сўнди.

— Хўш, қулоғим сизда, оқсоқол!

Ветеран ғазабдан дик-дик сакрай бошлаган қўлларини тиззаларига босди. У кўп ийллик ҳаёт тажрибасидан жаҳл келса ақл қочишини яхши билар, агар ҳозир юрагини ларзага солаётган ғазабни жиловлай олмаса ишни бузиб қўйишини сезиб, вужудини қамраб олган исён билан олишар эди.

— Мен, — деди у, ниҳоят, — мен куёвим, яъни ўғлим Суюн бургут... Сувонқулов масаласида келдим.

Шарановский юришдан тўхтади. Унинг қалин сарғиши қошлари асабий чимирилди:

— Сувонқуловнинг иши терговда. Ҳозир жиҳдий тергов кетяпти. Тергов тугамагунча бир нарса дейиш кийин, оқсоқол!

— Ҳар қалай мен, Сувонқуловнинг отасиман! — деди Ветеран. У гапининг калавасини йўқотиб қўйимасликка уриниб шошар, шошганидан дудугланар, ўтирган жойида каловланар эди. — Биз ўзбеклар куёвни ўғил ўрнида қўрамиз. Бизда куёвни пайғамбар сийлаган, деган гап бор, ўртоқ Шарановский. Демоқчиманки, мен, ота сифатида, ўғлимга қўйилган айбларни билишга ҳаққим борми, йўқми?

— Тергов тугамагунча ҳаққингиз йўқ! — Шартта кесди Шарановский. — Лекин ёшингиз ҳурмати... айтишим мумкин. Ўғлингиз Сувонқулов — пораҳўр! Ҳам пора олган, ҳам пора берган. Порани халқдан, фуқародан олган, пулни катталарга, жумладан вилоят котибига берган!

— Фирт тухмат бу! — Ветеранни қалтироқ босдию, овози дўриллаб кетганини ўзи ҳам билмай қолди.

Шарановский беписад кулди.

— Тухматми, йўқми — буни тергов кўрсатади! Аммо... ёшингиз бир жойга борган одам... ёшингизга ярашмайдиган иш қиляпсиз. Ўзингизни гўлликка соляпсиз! Гўё куёвингизнинг кирдикорларини билмайсиз! Нима ишлар қилганидан, кимдан қанча пора олиб, кимга қанча пора берганидан бехабарсиз! Туя кўрдингизми, йўқ! Бия кўрдингизми — йўқ! Аммо... мени афв этасиз, оқсоқол! Сиздай ёши улуғ одам эмас, ёш боланинг гали-ку бу! Виждонли одамнинг сўзи эмас-ку бу, оқсоқол!

— Нима, нима дединг? — Ветеран ёшига зид бир чаққонлик билан сапчиб турди? — Мен виждонсиз?.. Мен... бизлар... Совет ҳукумати учун курашганда... сен... сен мишики ҳали онангнинг қурсоғида ҳам йўқ, эдинг!

Шарановский Ветеранга қараб бир қадам ташлади-ю, оёқларини кериб тўхтади. Унинг юпқа қонсиз лаблари пирпираб уча бошлади:

— Сиз!.. Ўз вазифамни ўтаётган бир вазиятда ҳақорат қиляпсиз мени... бунинг учун жавоб берасиз!

— Аввал сен жавоб берасан, кейин мен! — Ветеран ҳаво етмай тамшанди-ю, гап тополмай талмовсирай бошлади.

Ё алҳазар! Кечаси ўйлаб қўйган ҳамма аламли ўйлари, айтмоқчи бўлган ҳамма аччиқ гаплари эсидан чиқди! Ҳаммаси! У худди ноҳақ қамчи еган отдай ҳамон дирдир титрар, титраганда орден-медаллари бир-бирига тегиб, жаранг-журунг қиласди!.. Ҳа, хотирига келди кечаси ўйлаган ўйлари!

— Яхши! Мен жавоб беришга тайёрман! Аммо сен ҳам жавоб берасан! Ҳақиқат қилгани келиб, ҳақиқатни топтаяпсанлар сенлар! Ўйлайсанларки, билганимизни қиласмиз, оёқости қиласмиз бу юртни деб! Қайтар дунё бу! Ҳали жавоб берасанлар бу қилмишларинг учун! — Ветеран эсига тушган гапларни қайта унутиб қўйишдан қўрқиб, тили курмалаб бўлса ҳам давом этди. — Сен... Сенлар бу элга порахўрликка қарши курашгани келгансанлар-у, ўзларинг порахўрлик билан машғулсанлар. Асл порахўр сенлар! Сен!

Шарановский оёғи куйган товуқдай жойида питирлаб қолди. У мияси айниганды бу чолдан ҳар нарсанни кутса ҳам, бу гапни кутмаган эди.

— Сен... бўхтончи чол! — деди у, қонсиз, рангпар юзи бўғриқиб. — Нима деяпганингни биласанми ўзи? Бу гапинг, бу тухматларинг учун ҳозир обориб севимли куёвинг ёнига тиқиб қўйишимга ақлинг етадими-йўқми, эсини еган чол! Хўш, кимдан пора олибман мен? Гувоҳинг борми? Исбот қила оласанми бу бўхтонларингни?

— Исботим йўқ! Аммо биламан!

— Шунаقا де? Исбот йўғ-у, аммо биладилар! — Шарановский енгил тортиб жойига бориб ўтирди. Унинг бўғриққан юзига табассум югурди. — Менга қара бобой? — Тўсатдан сенсираб заҳарханда қилди у. — Сен бу темир-терсакларингни кўп жаранг-журунг қиласерма! Уларни тақиб келиб қўрқитмоқчи бўляпсанми бизларни? Сен бу сийқаси чиқдан ўйинчоқларингни қанақа қилиб олганингни билмайди деб ўйлайсанми бизни?

«Тўхта, тўхта? Нима деяпти, бу аблаш? Ўйинчоқ? Тақинчоқ? Қанақа қилиб олганингни билмайди деяпсанми бу ўйинчоқларни? Ҳа, сенга ўхшаб ҳаром йўллар билан олганман у «ўйинчоқлар»ни! Нопок йўллар билан эришганман бу иззат-эътиборларга!..

Иззат-эътибор? Нима деб валдираяпсан, мияси айниганды қоқбош? Олтмиш йил бу хукуматга хизмат қилиб, тариқча ҳурмат-эҳтиромга сазовор бўлганингда мана шу... нопок порахўр олдида ҳор бўп ўтирамидинг ҳозир?»

Ветеран томоги ғип бўғилганича, улкан опшоқ бoshини қўйироқ эгди.

— Сизга рухсат, оқсоқол, — деди Шарановский сал юмшаб. — Бир-иккита гувоҳларни чақириб бояги бўхтон гапларингизни протокол қилдирмагунимча жўнаб қолинг!

Ветеран яна дир-дир титрай бошлади:

— Жуда соз. Ёздир ўша протоколларингни! Сен учун Ленин... Ветеран «орден» сўзи эсидан чиқиб, яна дудуғланди. — Сен учун бу юлдуз, бу орден-медаллар темир-терсак бўлдими ҳали? Ўйинчоқ бўлдими?

Шарановский лабларидағи беписанд киноя шўх, ўйноқи табассум билан алмашди.

— Менга қаранг, бобой? Наҳот сиздай кўпни кўрган одам... Бу сафсаталарнинг даври ўтганини билмасангиз? Қўйинг бу алмисоқдан қолган писандаларингизни! Кўриб турибмиз, билиб турибмиз, ҳамма нарсани. Кимки кўзбўямачилик, ўғрилик билан қўлга тушмасин, ҳаммасининг кўкраги мана шунаقا темир-терсакка тўла! Хўш, сизнингча қайси хизматлари учун олган бу тақир-туқирларни!

— Ҳаммани тенг қилма!

— Тилимни қичитманг! Ҳамма бир гўр бу элда! Бўлдими? Менинг бошқа гапим йўқ сизга. Кабинетни бўшатиб қўйинг, оқсоқол!

Ветеран қимир этмади! У ҳамон титрар, ҳамон юраги бигиз суқилгандек безиллаб оғриди.

«Аблах! Бутун бир элни ўгрига чиқаришга, ҳақорат қилишга ким ҳуқуқ берди сенга? — деб бақиргиси келар, лекин тили фулдираб, овози чиқмас эди. Хўрланган, таҳқирланган бир ҳолда хаёлида яна ўша ўй, ўша аламли ўйлар фужрон уради.

Йўқ, бу таҳқир, бу хўрлик бу адолатсизликлар бежиз эмас! Ёшлиғида қилган адолатсизликлари учун қайтияпти бу хўрлик, бу адолатсизлик?.. Аммо элнинг айби нима? Қайси гуноҳлари учун бу кўйларга тушди бу эл? Пахта деган балои азим туфайли қулга айлангани етмасмиди бу эл!.. Қани энди унинг ёшлиқдаги кучи? Елкасида пулемёт, Элба дарёсини биринчи бўлиб сузиб ўтгандаги йигитлик шиддати бўлсаю рўпарасида қаққайиб турган бу бетакаллуф, сурбет маҳлуқни тилка-пора қилиб ташласа!.. Йўқ, у куч, у шиддат қайда энди? Ёшлиқдаги бор кучинг, бор иродангни шўролар ҳукумати учун, энг ҳақгўй, энг адолатли жамият қураман, деб исроф этгансан! Юрак қўрингни шабадада совурилган буғдойдай совуриб тамом қилгансану, хор бўлиб ўтирибсан мана! Ҳа, меҳр-шафқат нималигини билмаган бу жаллод билан олишишга қурбинг етмайди энди!

Дарҳақиқат, қайтар дунё экан бу дунё! Ҳар ким экканини ўrar, деб бежиз айтмаган экан донолар! Мана, сен ҳам экканингни ўрдинг! Умидларинг ушалди! Интилган ҳақиқатингта эрищдинг мана! Нимани кутяпсан тағин! Тур ўрнингдан, қоқбош!»

Ветеран, юрагини кемирган маҳзун ўйларидан гапиришга ҳам мажоли йўқ, ўрнидан аранг турди. Шу

пайт кимдир эшикни шахт билан очиб ичкарига кирди. Бу — Дмитрий Доронин эди. Ҳали замон у билан одамга ўхшаб гаплашган бу йигитни кўрганида Ветеран қайта ўтиргиси кеди жойига, бироқ тўсатдан ўпкаси тўлди-ю, пиқиллаб йиғлаб юборишидан қўрқиб, гандираклаганича хонадан чиқди.

Доронин чолга йўл берди-да, ер остидан Шарановскийга қаради. Шарановский мийигида бир кулиб қўйди.

— Намунча урушқоқ буқага ўхшаб, ўдағайлаб турибсан?.. Ке, ўтири!

— Урушқоқ буқа менми ё сенми? — деди Доронин. — Бутун бинони бошингта кўтармасдан секинроқ гапирсанг ҳам бўлади-ку! Эшигтан одамдан уял!

— Бақирган мияси айниган бу чолми ё менми? — деди Шарановский.

— Ҳарқалай, ёши бир жойга борган мўйсафида экан. Жилла курса ёши ҳурмати.

— Сен аввал ёши бир жойга борган бу қоқбошнинг гапларини бир эшигтан эди! Илон пўст ташлайди унинг гапларига!

Доронин жавоб бериш ўрнига қўлидаги қора папкани Шарановскийнинг ёзув столига тап этиб қўйди. Сўнг унинг юзига қарамасдан:

— Танишиб чиқдим бу иш билан, — деди секин.

Шарановский аллақандай тоқатсизлик билан:

— Хўш? — деб сўради.

— Мен сенинг бу ишингга бошдаёқ қўшилмаган эдим, ҳозир ҳам қўшилмайман! Олдиндан айтиб қўяй: Сувонқуловга қўйилаёттан айблар асоссиз!

— Шунақами? — деди Шарановский қути учиб. — Айби йўқ, де! Агар ўзи икрор бўлса-чи?

Бу сафар Доронин ҳам заҳарханда қилди:

— Гўё мен одамларни қандай икрор қилдирияпганингни билмайман!

Шарановскийнинг кўзлари чақчайиб кетди.

— Сен эса... гўё менинг иш услубимни кимсан... генерал ёқлаёттанини билмайсан!

Доронин кўзларини Шарановскийнинг пирпирай бошлаган лабларидан узиб:

— Мен... — деди секин. — Мен Сувонқулов билан гаплашдим.

Шарановский гўё даҳшатли бир воқеа содир бўл-
гандек, бир дақиқа бақрайиб қолди, сўнг:

— Мендан берухсат... ким сенга рухсат берди у
билан гаплашишга?

— Ахир иш билан танишиб чиқишини топширдингми
менга, ё топширмадингми? Топширган бўлсанг, у билан
гаплашишга ҳам ҳаққим бор эди, — деди Доронин ва
Шарановский гапини бўлишга уринаёттанини кўриб;

— Мени кечирасан! — деб шартта сўзини кесди.—
Бу папқада менинг аризам ҳам бор.

— Қанақа ариза?

— Сен билан ишлашни истамайман. Ижозат бер-
санг — шу бутун жўнаб кетаман.

Шарановский бир ўйида: «Бор, боравер, тўрт то-
монинг қибла!» деб бақиргиси келди-ю, ўзини аранг
босиб жойига бориб ўтирди, дир-дир титраган қўлла-
ри билан Дорониннинг аризасини олди-да, унга узоқ
тиклиб қолди.

Йўқ, Шарановскийнинг калондимоғ, ўзини адолат-
парвар ва инсонпарвар қилиб кўрсатишига уриниб
юрган бу ёш терговчидан қўрқадиган жойи йўқ! Агар
Доронин ўзини ҳақпарвар қилиб кўрсатмоқчи бўлса,
Шарановский бу юртда илдиз оттан мудҳиш жиноят-
ларга чек қўйишга бел боғлаган.

Эҳтимол у бу олижаноб мақсад йўлида, баъзи-
баъзида қонундан жиндай чекинаётган бўлса — чеки-
наётгандир? Аммо нияти жиноятнинг пайини қирқиши
унинг! Зотан Шарановский бу нарсани яхши сезиб
турибди ҳозир: ё у ҳам устозига ўҳшаб, гоҳида қонун-
дан жиндай чекиниб бўлса-да, бу ўғрилар, юлғичлар,
қаллобларни қийратиб, генерал каби мамлакатта донг
чиқаради, ёки Доронинга ўҳшаган сохта ҳақиқатпар-
вар йўлини тутади-ю, бир умр ипринди терговчи бўлиб
ўтиб кетади! Бундай омад умрида бир марта кулиб
боқади кишига! Орқасида генералдай суюнчиғи бор
экан, нимадан қўрқади у! Кетаман деса... нега ундан
нарига бормайди. Тўрт томони қибла!

Шарановский шу тўхтамга келди-да, ўрнидан тур-
ди. Аммо Дорониннинг гапларидан афсус чеккан бўлиб,
уф торtdи.

— Ўйин қилиб нима қиласан, Дима? — деди. —
Сени бўшатиш ё бўшатмаслик менинг ихтиёrimда эмас,
бу — генералнинг вазифасига киради.

— Қўрқма, мен генералингта бориб арз қилиб юрадиганлардан эмасман. Сен имзо чекиб беравер! Шунинг ўзи кифоя менга!

«Қани, арз қилиб кўр-чи генералга!» — ичида кулади Шарановский:

— Майли, ихтиёр ўзингда!

— Хайр, кўришгунча.

Шарановскийдан садо чиқмади.

XII

Лочиннинг бошига иш тушиб, ўқишга бориш-бормасликлари чўзилиб кетгач, Олтиной ота-онасининг олдига бориб келишга аҳд қилди.

У эрталаб кийим-кечаклари, укаларига олган совфа-саломларини йиғишириди, уларни серчўнтақ серзанжир чарм халтасига битта-битта жойлади.

Мактабда ҳамма қизлар ҳавас қиласидиган бу бежирим чарм халтачани ўқишни битирувчилар оқшомида унга Лочин ҳадя қилган, Лочинга эса уни машхур Ветеран бобоси инъом этган. Шу боисданми, бошқами, ҳар сафар Олтиной бу тасмали серчўнтақ халтачани қўлига оларкан, гўё Лочин уни қайта ҳадя қилаётгандай, юраги беихтиёр жизиллаб кетади. Бу сафар бу туйфуга аллақандай нотинч безовта ўйлар қўшилиб, кўнглига ғашлик тушдию, тоққа ем-пем опкетаётган машина бўлса, шу бугуноқ жўнашга аҳд қилди. Бунинг учун идорага бориши керак, идорага борса, бола баҳона деганларидек, спортзалга ҳам ўтади. Шояд Лочинни, жилла курса Кумуш билан Салим қилтириқни кўрса, Лочин билан бир оғизгина гаплашса!

Олтиной Лочинларниги борганида у билан гаплашишга ҳарчанд уринмасин, бунга журъат этолмади, бирламчи — юраги ўйнайверади, ўйнайверади, иккиламчи — Маржоной опадан тортинади.

Лочин дадаси қамалганидан бери спортзалга қадам босмай қўйган, у ҳар куни онаси билан шаҳарга қатнайди. Бир-икки кун муқаддам Тошкентдан Ветеран бобоси келган. Бутун вилоятта донг тараттган бу одам келиши биланоқ совхозда: «Мана энди ҳақиқат қарор топади, шўролар ҳукумати учун жон бериб, жон олган бу одамнинг айтгани-айтган, дегани-деган, у ҳақиқат қилмагунча қўймайди!» — деган миш-мishлар тарқади. Шояд бу миш-мishлар рўёбга чиқса!..

Устига-устак, бугун Олтинойнинг ўнг кўзи учяпти, бетиним учяпти. Яхшиликка бу! Худо хоҳласа, шу бугун Лочинни кўради. Балки Лочиннинг ўзи ҳам уни кўриб ёрилар, тунов кунги шоирлар келган оқшомдагидай юрак дардарини тўкиб солар? Шунда Олтиной ҳам кўнглини очади. Лочиннинг изтиробларини кўриб, ундан ҳам кўпроқ эзилиб кетаёттанини айтади. Йўқ, ўз изтиробларини айтиб, Лочиннинг дилини баттар оғритмайди, фақат тасалли беради, таскину тасалли! Ана, тоғда дадаси ҳам ташвишда. «Агар Суюн бургут ёнгиндан нобуд бўлган қўйлар учун қамалган бўлса, биз терговчиларга тушиб борайлик», бу ишда у эмас, биз гуноҳкормиз, қамашса бизни қамашсин, уволига қолмайлик унинг», деб салом устига салом йўллаяпти. Олтиной бу саломларни эшитиб, дам ичида дадасини ифтихор қилса, дам «отам қамалса энам нима қиласи, укаларим нима бўлади?» деган ваҳимадан оёқ-қўллагригача музлаб кетади. Майли, нима бўлгандаям Олтиной Лочинни кўрмай тоқقا кетолмайди кетмайди!.. Ахир ўша оқшом Лочин айтган сўзлар қулоқлари остида ҳануз янграб турган бўлса, лабларида лабларининг ҳарорати, уни қучган, соchlарини, пешонасини силаган метин қўлларининг тафти ҳамон вужудини ловуллатаётган бўлса-ю, уни кўрмай қандай кетади? Ўша кечак Лочин айтди, кўр ҳассасини бир марта йўқотади, деди. «Мен сени йўқотишимга оз қолди, лекин энди ҳеч қачон йўқотмайман, Олтиним, бебаҳо жавоҳирим менинг!..» — деди иссиқ лаблари билан қулоқларини ловуллатиб.

Олтиной бу эсдаликлардан энтикиб, пишираб учаетган кўзларини силай-силай бувасиникидан чиққан эди, кўчада эшик очилиб, Кумушбиби кирди.

Калта қирқилган соchlари тўзғиган, юзи бўғриқсан, узоқдан чопиб келган бўлса керак ҳансираф нафас оларди. У Олтинойни бир чеккага етаклаб, ён-верига қарай-қарай сирли шивирлашга ўтди. Кумушбибининг айтишича, Лочиннинг Ветеран бобоси ҳам Суюн бургутнинг жонига ора киролматти. Қайтага иш аксига юриб, яна бир хавф туғилибди. Лочин жонидан ортиқ кўрадиган Қалдирғочни ҳукумат ҳисобига тортиб олиш хавфи пайдо бўпти!

Кечаси улар маслаҳатлашиб, ҳар эҳтимолга қарши Қалдирғочни совхоз марказидан анча йироқдаги Са-

лим қилтириқнинг дадаси ишлайдиган қорамол фермасига олиб бориб яшириб кўйишибди. Аммо мол фермаси яқин, у ерда сир сақлаш қийин, қолаверса, Мансур меш кўпдан бери Қалдирғочга кўз тикиб юрган эмиш. Шуни ўйлай-ўйлай улар охира Қалдирғочни ёмон кўзлардан йироқроқ, чўпон-чўлиқдан бошқа ҳеч кимнинг оёғи етмайдиган пинҳоний жойларга яширмаса бўлмайди, деган фикрга келишибди. Бу иш ёлғиз Дарвеш дудуқдан бошқа (Кумушбиби уни Дарвеш бувамлар деб айтди) одамнинг қўлидан келмайди дейишибди-да, Кумушбибини Олтинойга юборишибди. Чунки салдан кейин қорамол фермасидан тоқقا туз ортилган машина кетаркан. Агар Олтиной хўп деса, шу машинада бориб, отасидан маслаҳат сўраб келиши керак. Агар отаси рози бўлса шу бугуноқ Қалдирғочни обориб, яшириб қайтишга аҳд қилишибди...

Олтиной Кумушбибидан ортиқча ҳеч нарсани сўраб-суриштириб ўтирамади, кўйлаги устидан тuya жунидан ўзи тўқиган жемперини кийиб, бошига илдик тивит рўмolini ташлади, бувисига «ҳавотир олманг, кечроқ қайтаман», деди-да, сумкасини елкасига ташлаганча Кумушбибига эргашди. Кўчага чиқишса, Ветеран бобосининг эски «Волга»си кутиб турибди. Рулда Лочин, ёнида Салим қилтириқ.

— Қани, кўп имиллайвермасдан тезроқ чиқақолинглар, жононлар, — деди Салим қилтириқ. — Вақт зиқ!

Лочин лом-мим демай, машинани ҳайдаб кетди. Сал ўтмай қишлоқ орқада қолиб, кафтдай дала бошланди. Офтоб эндинина чиққан, оламни аллақандай ҳарир оқиш туман чулғаган, туман орасидан олдиндаги қир бағрига жойлашган молхона қўрғони элас-элас кўзга чалинарди.

Қўрғон дарвозаси олдида сувсиз ҳовуз, ҳовуз бўйида икки туп мажнунтол сув соясидан сарғайган соchlарини ёзиб, ҳазин эгилиб турарди.

Лочин машинани ҳовуз бўйида тўхтатди. Салим қилтириқ эшикни шарақлатиб очди-да, машинадан сакраб тушди. Унинг кетидан Кумушбиби (чамаси Лочин билан Олтинойни ёлғиз қолдириш ниятида) тушиб, баробар қўрғон томон югуриб кетишли. Лекин Олтиной Лочиннинг ёнида ёлғиз ўтиришдан ийманиб, машинадан чиқди. Кетма-кет Лочин ҳам тушди. У ер остидан Олтинойга қараб-қараб қўйди-да, ногаҳон овози дарз кетиб:

— Олтин! Олтиной!.. — деб чақириди.

Бамисоли ёш келинчаклардай рўмолини кўзига тушириб, бош эгиб турган Олтиной аллақандай қўрқиб-гина унга қаради, қаради-ю яна кўнгли вайрон бўлиб, дарҳол кўзини олиб қочди. Йўқ, бу илгариги, бирда ўта шўх, ўйинқароқ, ҳазилкаш, бирда унча-мунчани писанд қилмайдиган, суюкли Қалдирғочидан ҳам мағрур, қайсар Лочин эмас, кўзларига мунг чўккан, қаноти қайрилган бир қуш эди.

— Тунов қунги гапларим эсингдами, Олтин? — деди Лочин паст, бўғиқ овозда. — Эсингда бўлса... нега ўзингни четта олиб юрибсан? Ё ҳануз кечирмадингми мени?

Ҳа, Олтиной янглишмаган эди, бу сўзлар қаноти синган, юрагини ўқ тешиб ўтган йигитнинг сўзлари бу! Қоқинган, сурилган тулпорнинг нидоси бу! Йўқ, Олтиной уни бу ҳолатда кўргандан ўзи ўқ егани яхши. Ўзи қоқиниб, ўзи йиқилгани минг марта яхши бундан!

— Қўйинг, Лочин ака, — Олтиной кўз ёшлари билан олишиб, қулт-қулт ютинди. — Билиб қўйинг, мен... сиз нима қилманг, нима деманг... мен ҳеч қачон, ҳеч қачон сизни тарк этмайман! Сиз омон бўлсангиз, сизни кўриб юрсам... узоқдан бўлса ҳам кўриб юрсам бўлди, шунгаям шукр қиласман. Бошқа ҳеч нарса, ҳеч нарса керак эмас менга...

— Олтиним! — Лочин қизнинг пешонасига тушган опроқ тивит рўмолини кўтарди, унинг нам киприклирига, катта-катта қуралай кўзларига тикилдию қорамтири қирмизи юзларидан, пир-пир учган лабларидан ўпди. Олтиноянинг нозик баданидан вужудига худди тўлқин янглиғ қаттиқ титроқ ўтди-ю, кўпдан буён йиғилиб қолган сассиз фарёд юрагини бир силкитди.

— Сиздан ёлғизгина илтимосим бор, Лочин ака...

— Айт, Олтиним! Тила-тилагингни!

— Истагим, тилагим шуки, бунақа... бунақа бўлманг, Лочин ака! — аранг дея олди Олтиной.

— Қанақа бўупман?..

— Худди.. қаноти қайрилган қушга ўхшайсиз. Қоқинган тулпорга ўхшайсиз! Қўйинг, сиз йиқилгунча мен йиқилай! Сиз қоқинган куни ўлди деяверинг Олтиноини! Ўлди деяверинг!..

Ёпирай, бу ўша Лочин яқин-яқинларгача назарига илмай, ичида унинг севгисидан гоҳ кулиб юрган уятчангина, тортиңчоққина Олтинойми бу ё кўпни кўрган, кўпни билган доно қизми? Нима бўлмасин, Лочиннинг қучогида ёниб, титраб турган бу маъсума қушчанинг юраги Лочиннинг юрагидан, суяги суягидан, эти этидан яралган! Лочиннинг кўзига туштан чўп гўё унинг қуралай кўзларига тушади, товонига кирган тикон унинг товонига киргандай вужуди зирқирайди бу қизалоқнинг.

Лочин юрагига қўйилиб келган чексиз меҳрдан кўнгли бузилиб, Олтинойнинг юzlаридан қайта-қайта ўпди. У ҳозир қизни сира қучогидан чиқаргиси келмас, назарида, ундан бир дақиқа ажралса ёмон бир кори ҳол рўй берадигандек туюларди.

— Аттанг, — деб уф тортид у. — Бу қуриб кеттур қирчани «Волга» «Алвости сой»дан ўтолмайди-да. Бўлмаса тоққа шу машинада бориб келақолсак бўларди.

Олтиной Лочиннинг қўлларини аста ёзиб, қучогидан чиқди.

— Асти Қалдирғочга мингашиб кетаберсак ҳам бўларди, — деди у. — Отам нима ҳам дердилар? Бизга қилган шунча яхшиликларингиз эвазига битта отингизни асраб бермасак нима деган одам бўламиш? Асраб беради. «Алвости сой»нинг тўқайзорига қўйиб юборса, одам боласи тополмайди!

— «Алвости сой»да қашқир кўп.

Олтиной секин кулди.

— «Қалдирғоч» ўзини қашқирга олдириб қўймас?

Лочин нафас етмай, томогини силади:

— Ана, келгинди қашқирлар юртни талаётир. Юртнинг қўлидан нима келди?..

Олтиной қошиқдеккина кафтини Лочиннинг оғир кафтига қўйиб:

— Кўп куйинаверманг! — деб ёлворди. — Ҳаммаси яхши бўп кетади ҳали. Сўзимга инонинг, Лочин ака, яхши бўп кетади ҳаммаси!

Шу пайт қўрғонда мотор гувиллади-ю дарвоза очилиб, ўқирганча кўк қашқа* чиқиб келди. Машина вағиллаганча «Волга»нинг рўпарасига келиб тўхтади, кабина эшиги очилиб, аввал Салим қилтириқ билан Ку-

* Кўк қашқа — самосвал.

мушбиби сакраб тушишди, уларнинг кетидан эгнига қалин фуфайка, бошига эски қоракўл телпак кийган паканагина, аммо миқти шофёр йигит тушид.

Олтиной ёш бўлса ҳам қорин сола бошлаган бу юм-юмалоқ йигитни кўрганда юзи ловуллаб кетди. Тоғда чўпонларга хизмат қилиб юриб, отасига ёқиб қолган бу йигит, бултур ёзда Олтиной тўққизинчи синфи ни битириб, энди таътилга чиқсан маҳалда унга совчи юборган, ота-онаси ҳам йигитта рўйхушлик билдиришиб, Олтинойни кўп қийнашган эди.

Шофёр Лочинни ёқтиirmай, ёвқараш қилди-да:

— Кабинага бир одам оламан, бошқа жўқ! — деб тўнғиллади.

— Ўзиям бир одам боради, — деди Салим қилтирик. — Кабинага чик, Олтиной.

Олтиной баҳона қидириб, талмовсиради:

— Йўқ, йўқ, кабинада бошим айланади, юқорига чиқа қоламан.

— Вой, нима деяпсан, дугонажон,— гапга аралашди Кумушбиби.— Тоғда қорбобо бўлиб яхлаб қоласан!..

Шофёр йигит оппоқ тишларини кўрсатиб кулади:

— Балоям урмайди! Қатиннинг жони қирқта, деганлар, синглим. Қани, чик, борадиган бўлсанг! Юкнинг устида эски кўрпа, қоп-қанор бор. Ўраниб оласан!..

... Очиқ машина устида совуқ шамол гувиллар, «кўк қашқа» тезлашгани сайин шабада кучайиб бораради. Олтиной, пакана шофёр айтсин-айтмасин, устига қоп-қанор ёпинди, кейинроқ эса, ўғит ҳиди келган эски кўрпа тагига кириб олди. Яхшиям, сал ўтмай, эрталабки туман тарқаб, осмонда офтоб кўринди, офтоб кўриниши билан овлоқда Маржонтовнинг худди салладор мўйсафидни эслатувчи оппоқ, улуғвор чўққилари ярқиради. Чўққилар устида паға-паға оқ булатлар сузид юрарди. Олтинойнинг назарида кўхна Маржонтов булатларни хушламай: «боринглар, менинг салламга ёпишавермай, даф бўлинглар! Мен, қари чол, офтобга муҳтожман, офтобга!» дея уларни ҳайдар, паға-паға оқ булатлар эса гўё унинг қаҳрли ҳукмига итоат қилгиси келмагандай, қайта-қайта айланар эди.

Олтиной бу манзарани ҳайрат билан кузатиб бораракан, тўсатдан Суюн бургут қамаладиган куни эрхотин айтган ўлан ёдига тушиб, яна кўзига ёш қалқиди:

*«Маржонтов, Маржонтов,
Айланайин, Маржонтов,
Үргилайин, Маржонтов,
Эл бошига мусибат,
Келганига хусумат,
Қалқон бўлган, Маржонтов!
Фарзандларнинг бошига
Иш тушганда шер бўлиб,
Наъра тортиган Маржонтов,
Ёв келди-ку қошинга?
Ўлонларнинг бошига
Нечун сукут сақлайсан,
Бугун нечук мудрайсан?»*

Олтинойга баъзан шундай туюладики, у туғилмасдан олдиноқ Маржонтовни кўрган, туғилмасдан турибоқ «Маржонтов» ҳақида ўлан қулоғига қуйилгану тоабад вужуд-вужудига сингиб кетган.

Олтиной нари борса уч-тўрт ёшлар чоғида отаси узун қиши кечаларида улкан ўчоқ атрофига бири биридан митти, урушқоқ, кир-чир жўжахўроздарини йифарди-да, бобосидан қолган эски дўмбирасини олиб, ўлан айтишни яхши қўрарди. Бу ўланларни эшиттанида Олтиной ийиб кетиб, дадасининг пинжига кириб оларди-да, лаблари пичирлаб, уларни ёдлар эди. Ҳануз эсида: ўша ўланларда ҳам одамлар Маржонтовга му рожаат қилиб, ундан паноҳ сўрашар, яхшиларни қанотига олиб, ёмонларнинг додини беришини илтижо қилишарди. Ҳамон аҳвол ўша-ўша! Ҳамон ёмонлар отда, яхшилар доғда! «Ҳой, Маржонтов, нечук бу адодатсизликка чидаб, дамингни ичингта ютиб ётибсан? Нечук сукут сақлайсан? Айланайин, боботогим?»

Олтиной бўғилиб кетаётгандай бўлиб, устига ёпинган эски кўрпани отиб юборди...

Машина тобора ўрлаб, тобора ўнгта бурилмоқда, оқ саллали «Маржонтов» чапда қолмоқда эди. Олтиной болалигидан билади: Маржонтов этагида, унинг серсув сойлари, кўм-кўк яйловларида кўпроқ йилки ва қора мол боқиласди, ушоқ мол, қўй-эчкилар эса Маржонтовнинг ўнг қанотидаги беҳисоб адирлар, серўт, сергиёҳ сайҳонликлар, янтоқзор далаларда боқиласди. Ҳар баҳор бу қир ва адирларни атри нозик доривор гиёҳлар, илдизлари ер қаърига кетадиган янтоқлар,

ёвшанлар қоплайди, қир оралиғида эса сердон, сермагиз шувоқлар ўсади, шувоқзорга баҳорда бир шүнғиган қўзи кузда қўй бўлиб, думбасини аранг кўтариб чиқади. Ёзга бориб, ҳамма гиёҳлар қуриб-қовжираб қолганда беҳудуд сайҳонликлардаги янтоқлар белбокқа келиб гарқ пишади, шунда унинг танасига йифилган шарбат вужудига сифмай, чарс-чарс ёрилади-ю кўз илғамас янтоқзорлар гўё оппоқ нишолдага ўхшаш оқ кўпикка чўмилади.

Янтоқ пишгач, унга туялар қўйиб юборилади. Бир ҳафта ўтмасданоқ бу туялар ўркачлари диркиллаб, янтоқ шарбатидан маст бўлади-ю, бутун Маржонтов маст-аласт туяларнинг ҳайқириғидан ларзага келади...

Олтиной кичкиналигида анов янтоқзорга уч-тўртта оқ ўтов тикилиб, уларга энг ёш, энг озода, қўл-оёғи чакқон қиз-келинчаклар кўчиб келишарди. Улар орасида Олтинойнинг энаси ҳам бўларди. Бу махсус тўрт ўтовнинг ихтиёрига ўн-ўн бешта энг сара оқ туялар ажратилар, уларни соғадиган хотинлар ҳам, худди дўхтири хотинларга ўхшаб оқ либос кийишар, туяларни соғишидан аввал қўллари ва чепакларни ўн марта-дан ювишар эди!..

Олтиной кейин билса: бу ерда соғиладиган қимрон махсус идишларга солиниб, Мансур мешнинг ихтиёрига юборилар, Мансур меш эса уларни энг юқори идоралар, вилоят ва ҳатто жумҳурият раҳбарларига жўнатаркан.

Кейинроқ, Олтиной саккизинчи синфни битирганида унга ҳам бир-биридан шўх, бир-биридан ўйноқи иккита оқ тая беришиди, Соғин пайти яқинлашганда ўтовларга «бўх-бўх»лаб ўзлари келадиган бу туялар Олтинойга оқ либос кийган ёш келинчакларни эслатарди.

Олтиной бу туяларнинг сал дағал, йирик маммаларини кафтларига олиб, шиф-шиф соғаркан, хаёлан:

«Буниси Лочинга, буниси қайнатамга, буниси қайнанамга!» — деб қайта-қайта такрорлар, бу ўй, соғаётган қимронини Лочин ичади, деган хаёл дилини илиқ бир нурга тўлдиради.

Айтадиларким, йўловчи йўлнинг биринчи ярмида қолдирган жойларини ўйлармиш, иккинчи ярмида борадиган жойларини. Олтинойнинг хаёли аста-секин бу ерлардан узилиб, ўзи борадиган Кўккўтон яловига кўчди.

Маржонтовнинг кун ботиши томонида «Алвости сой» тепасида жойлашган Кўкқўтон энг кўркам, энг сергиёҳ яйловлардан бири, чексиз-чегарасиз бу сайҳонликларда явшан, шувоқ, кийик ўти ўсади, пастдаги «Алвости сой» ўзанларида эса қамишлар ёзда девордай тирагиб қолади. Бу ерда дадаси бошлиқ уч оила ҳар бир қўра қўйни боқиб, қишин-ёзин, шаҳар нима, поезд нима, самолёт нима билмай кун кечиришарди. Айтишларича, отаси Дарвешали ёшлигида елкаси ерга тегмаган полвон, осмонда учиб кетаётган қушни кўзламай урадиган мерган бўлган. Кунлардан бирида отаси тоғдаги арчазорларга қўйган тўрларини айланиб юриб қарайдики, туядай бир жонвор тўр ичида алпанг-талпанг ағанаётган айик буни кўриб, тоғларни ларзага солиб ўкириб юборади-да, тўрни тилка-пора қилиб отасига ташланади.

Отаси қарсиллатиб икки марта ўқ узади-да қочишга тушади. Бир пайт одамдай ҳарсиллаган овозни эшишиб қайрилиб қараса... ўн қадам нарида, чамаси, чап оёғидан ўқ еган айик оқсолана-оқсоқдана қувиб келяпти!

Отаси яна бир марта ўқ узади-ю, жон-жаҳди билан қочади, лекин айик ҳам ўкирганича орқасидан қолмай қуваверади. Отаси қочаверади, айик қуваверади. Ахийри тепада ўтовлар кўрингунча қувиб келади-ю, кўрғондан чиқдан итларни кўргандагина орқасига қайтади. Отаси кўрғондан чиқдан хотин-халаж, бола-чақа, чол-кампирларга: «Ой-ой-ойик! Ққораойийик! Отдим! Ққув-ди!» дейди-ю юзтубан йиқилади. Шу-шу, дудукланиб гапирадиган бўлади. Одамлар эса... Дарвешалининг ёшлиқда донг таратган паҳлавон, машхур мерган бўлганлигини тезда унуга Дарвеш дудук деб ном қўйишади. Майли, бошқалар нима деса деяверсин, Олтиной учун отаси дудук эмас, дунёда энг ширинзабон, энг танти, энг ҳалол инсон!

Қизиқ, ўн йил дудукланиб юрган отаси бултур кузда кўрага ўт кеттанида ҳаммани лол қолдириб, тўсатдан

тили ечилиб кетди-ю бир неча кун туппа-тузук гапириб юрди. Кейин-кейин тергов бошланади-да, яна дудуланиб қолди...

Қиз қалбини нурга тұлдирған болалик эсдаликлари хаёлини тобора узоқларга олиб қочиб, «Күк құттон»-дан «Алвости сой»га күчади... «Алвости сой» деганлари — бир дарё сув шовуллаб ёттан кенг үзан. Үзаннынг тупкариси — одам қадами етмаган чакалакзор, чакалакзор арчазор қирларга, қирлар аллақаңдай ғорларга тулашиб кетади...

Олтиной кичкиналигида бу даралар, қоронғи ғорлар ҳақида ваҳимали гапларни күп эшитарди. Гүё «Алвости сой»нинг тупкарисида одам борса қайтиб чиқолмайдиган чакалакзорлар, кирган киши орқасига йўл тополмайдиган зимистон ғорлар бўлармиш, бу ғорларда сочлари ер супурган алвастилар яшармиш... Улар гүё йифлоқи гўдакларни пойлаб юриб, опқочиб кетармиш...

Олтиной бу алвастилар тушига кириб, чинқираб йифлаб уйғонган пайтларини эслаб бир кулиб қўйди. Ажаб эмас, отаси «Қалдирғоч»ни яширса-ю Лочин билан унга сал берироқдаги хилват жойларга ўтов қуриб берса... Лочин кундуз «Қалдирғоч»ни боқса, овчилик қилиб тоғдан каклик отиб тушса. Олтиной бўлса ҳамир қориб, уни кутиб ўтиrsa. Лочин отиб келган какликларни қозонга солиб, иссиқ кулчатой пишириб берса, кечалари эса, радиони вадаванг қўйиб, ёнма-ён жимгина ётиб, мунгли қўшиқлар (Олтиной негадир ҳазин куй, ғамгин қўшиқларни кўпроқ хуш кўрарди!), ўланлар, лапарлар эшитишса!

Қиз ширин хаёллар сехрида кўзи илинганини билмай қолди. Тўсатдан айиқдай оғир бир нарса устига турс этиб тушгандағина сесканиб кўзини очди. Бу — Қоринбой шофёр эди.

Олтиной кўзини очганини кўриб, Қоринбой телбанияма ишшайди.

— Ҳа, гўзал какликча, ахир қўлимга тушдингми? — У шундай деди-да, чамаси Олтинойда ҳирс уйғотиши истагида кўйлагининг ёқасини шартта йиртиб, офтоб тегмаган оппоқ сийнаси, етилган шафтолидай майин, маъсум қўкракларини ўпишга тутинди.

Олтиной тузоқча тушган беданадай питирлаб:

— Ақажон! Қўйиб юборинг, оғажон! — деб ёлворди.

— Топибсан қўйиб юборадиган аҳмоқни! Шунча хўрлаганларинг, тегмайман деб ноз қилганларинг ет-масмиди? Ҳозир... хотиним бўласан!

Олтиной йиглаб юборди:

— Оғажон! Қўйиб юборинг! Бари бир... тегмайман сизга! — У жонҳолатда Қоринбойнинг қучоғидан чи-қишига уриниб куч билан талпинди.

— Ҳозир кўрамиз, хотин бўласанми-йўқми? — Қоринбой Олтинойга бутун оғирлигини ташлаб, ҳирс билан кўйлагини йиртишга уринди.

Олтиной икки қўллаб унинг кўкрагидан итарди-ю, гимнастикада пишган оёқларини йифиб, бор кучи билан шофёрнинг қорнига тепди.

Қоринбой: «Ҳм! Ўлдирдинг-ку, даюс!» деганича, ёнбошига ағдарилиб тушди. Олтиной мушукдай абжирлик билан сакраб ўрнидан турди-да, ўзини машинадан отди. Машина ёйилиб оқаётган жилғада турган экан, усти-боши шалаббо бўлди.

Олтиной худди Қоринбой орқасидан қувиб келаётгандай, шалоп-шалоп сув кечиб, адир томон чопаркан, орқасидан шофёрнинг аллақандай аянчли аламли овози қулогига чалинди:

— Ҳой, Олтиной! Сўзимга қулоқ сол, шаддод қиз! Анов қамалган директорнинг улига тегаман, деб умид қилма! Ули-да қамалади, хотини-да, қамалади. Менга тегасан!.. Отангта юз бош қўй бераман. Қўлингни со-вук, сувга урдирмай, ўтовимнинг тўрига ўтқазиб қўяман. Қўйруқ бериб, қази-қарта бериб боқаман. Ҳой, тўхта, тентак қиз!..

Овоз ўчди, кетма-кет машина мотори гувиллади. Олтиной қўрқиб кетиб, ўзини ўнг қўлдаги қалин жий-дазорга урди. Жийдазорнинг орқаси қамишзор эди. Олтиной жийдазор билан қамишзордан ўтгунча қўлла-ри, юзлари шилиниб кетди. Хайрият, қамишзор ба-ланд жарликка бориб тақалар, жарлик тепасида бултур ҳашпар йўли билан қурилган янги қўранинг де-ворлари элас-элас кўзга чалинарди.

Ҳа, мана, яхши баҳона ҳам топилди. Нимага бу аҳволга тушдинг? Юзларингни ким тимдалади, ки-йимларинг нега шалаббо, деб сўрашса — жавоб тайёр! Билмасдан мана шу сертикон жийдазорга, жийдазордан қамишзорга кириб қолибман дейди. Шундай бўлди-ку ўзиям!

Олтиной қамишзордан ўтиб, баланд жарликка чикқанида, қўрадан берироқда, улкан тош устида хаёлга чўмиб ўтирган одамга кўзи тушди. Яқинроқ бориб қараса — отаси! Қўлидаги узун таёғи билан ер чизиб ўй ўйлаб ўтирибди. Эҳтимол, Суюн бургутнинг бошига тушган кўргулиқдан эзилиб, ўзини қўйишга жой тополмай, юраги қон бўлиб ўтиргандир?! Шўрлик отаси, тили бир ечилаб, қўрқувдан яна қайта дудугланиб қолган қари отаси!

Олтиной хўрлиги келиб томоги фип бўғилди. Дарвеш дудуқ қизини кўриб, қаловланиб ўрнидан турди.

— Ҳой болам! Не бўлди сенга? Бу аҳволда қайдан келаётиссан?

Олтиной бирдан ўпкаси тўлиб, ўзини отасининг кучоғига отди.

XIII

Хибсга тушишдан аввал Суюн бургут бир кун ҳам қамоққа бардош қила олмасам керак, деб ўйларди. Йўқ, бошга тушганни кўз кўрар, деганлари рост экан! Аввалимбор бошга тушмасин экан, бошга тушгандан кейин дош берар экан, ҳаммасига дош берар экан одам боласи!

Тўғриси, уни қамоқ азоблари эмас, қамалганидан кейин эл орасида тарқалиши муқаррар гаплар кўпроқ эзарди. Бургут билар, у қамалган куниёқ совхозда: «Шамол бўлмаса теракнинг учи қимирламайди, биз сутдай пок деб юрган директоримизнинг ҳам аҳволи шу экан-да, унинг ҳам миси чиқди-ку, оқ ит, қора ит — бари бир ит экан-да!» — деган гап тарқаларди. Суюн бургут буни яхши англарди. Англагани учун ҳам «Гуноҳим нима, қайси ёзуқларим учун қамашди мени?» — деган ўй жисмоний азоблардан ҳам кўпроқ қийнарди уни!

Дастлабки уч кеча-кундуз Суюн бургутни ўз ҳолига ташлаб қўйиши. Умрида қамоқ турсин, қамоқхонанинг ёнидан ҳам ўтмаган одам, уни қамашган жой ҳақиқий хибсхонами, бошқами — бунинг фарқига ҳам боролмади. Бургут хибсхона деб ўйлаган жой — ҳеч қачон одам зотини кўрмаган, тор ва зимистон бир ертўла эди. На нур тушадиган туйнуги, на ҳаво кирадиган тешиги бор, бу «қамоқхонада» титилиб кетган бир парчагина бўйра, чоклари сўклиб, пахтаси чик-

қан увада кўрпа билан оғир чўян қумfonдан бошқа ҳеч вақо йўқ эди. Бу замонавий зиндоннинг фақат битта яхши томони бор — у жуда кенг эди.

Суюн бургут дастлабки дақиқаларда худди ногаҳон икки кўзидан баравар айрилган одамдай, деворларни пайпаслаб, ҳар қадамда бир қоқилиб, ертўлани айланниб чиқди, кейин эса (инсон боласи ҳар нарсага кўникар экан!) ертўланинг у бошидан бу бошига бориб келишга ҳам ўрганди. Шу-шу уч кеча-ю уч кундуз бир зум тўхтамай муттасил юриб чиқди. Ҳатто «Нега қамашди, гуноҳим нима менинг?» деган савол миясига келиши билан ўрнидан сапчиб турди-ю, яна ертўлани айланишга тушганини ўзи ҳам билмай қоларди!.. Фақат тонг чоғи бир дақиқа, икки дақиқа кўзи илиндарди, холос. Шундай пайтларда негадир доим яхши тушлар кўрарди. Бирда Маржоной тандирдан узган иссиқ нонларни шарқираб оқсан сойга ташлаб, тутиб еб юрган онлари, бирда тўй ва маъракаларда эр-хотин ўлан айтиб олқиши олгани, яна бирда эса сурон солиб, аросат даврадан улоқни юлиб чиқсан дамлари тушига киради унинг. Аммо бу тушлар қанчалик ширин бўлса, уйғониб кетган онлари шунчалик аччиқ бўларди. Туғилибдики, Маржонтов бағрида йилқи боқиб, от суриб, не-не айғирларни жиловлаб, ўлан айтиб юрган Суюн бургут шундай пайтларда худди сиртмоққа илинган асов тулпордай ер депсинар, тоқати тоқ бўлиб эшикни тепар, ўзини ерга ташлаб, ертўланинг у бошидан бу бошига ағанар эди.

Нихоят, ҳар бири бир йилга татиган уч кеча-ю уч кундуздан кейин уни илк дафъя терговга чақиришиди.

Тун ярмидан ошган бўлса керак, йироқ-йироқларда хўроллар қичқирап, осмон тўла юлдузлар орасида «темир қозик» ярқираб турар, қоқ пешонасида эса бир ҳовучгина ҳулкар митти тилла сирғалардай жи-мирларди.

Суюн бургут, икки ёнида икки милиционер, катта ҳовлидан ўтиб, рўпарада қоядай қаққайиб турган жимжит бинога яқинлашаркан, иккала милиционерни икки мушт билан ағдариб, девордан сакраб қочсаммикан деган фикр хаёлида чақмоқдай чақнади. «Ёпирай, Маржонтов қай томонда? Ўнг қўлдами, сўл қўлдами? Уни кўрадиган кун ҳам келармикан эй, Яраттан Эгам?»

У ҳозир, бутун вужуди кўпкари пайтидагидай та-ранг тортиб, қаҳри қайнаб турганида, ёнидаги милиционерларни бир уриб йикитишга, сўнг бир ҳатлаб девордан ошиб тушишга қурби етишини биларди. Аммо... бундай қилиб бўлмайди, бундай қилса, жазодан қўрқиб қочган, яъни гуноҳига иқрор бўлган бўлади. У эса... гуноҳи нима унинг?

Мана, рўпарада қора кўлагадай қаққайиб турган қора бинога ҳам етиб келишди.

Уни жимжит, нимқоронги йўлаклардан олиб ўтиб, ёп-ёргуғ, улкан хонага олиб киришди.

Суюн бургут хонага кирди-ю чироқдан беихтиёр кўзи қамашиб, пойгақда тўхтади. Кўзини очганда кўрди: деразаларига қора дарпардалар тутилган, бўм-бўш, шип-шийдам хонанинг тўрида, кўк мовут ёпишган стол орқасида ўша, тинтувга борган ёш, хушсурат, хушбичим прокурор... Шарановский ўтирас, бурчақда эса майин сомонранг сочлари елкасини, юзини қоплаган ёш жувон бошини ёзув машинасига қўйиб мудраб қолганди.

Суюн бургут дабдурустдан нима қилишини билмай, Шарановский томон бир қадам ташлаган эди, у аллақандай ҳадиксираб:

— Яқинлашма! — деб буюрди ва эшик ёнидаги стулга имо қилди. — Ўтир!

Суюн бургут ногаҳон юрагини чангаллаган хўрлик туйфусидан вужудини титроқ босди. Қамалгандан бери ором бермай келаётган, «бу не ҳақорат, бу не хўрлик? деган ўй миясини яна бурғилади, кейин ўзини сал босиб, стулга оғир чўқди. Шарановский аста ўрнидан турди ва қирмизи гиласи тўшалган полни унсиз босиб Суюн бургут томон юрди, бироқ уч-тўрт қадам йироқда тўхтаб, унга узоқ тикилди-да, машинкадан бошини кўтарган ёш жувонга буюрди:

— Ёзишга тайёрлан, Гала!

Жувон, итоаткорлик билан машинкасини тарақлатиб қўйди.

— Хўш, уч кун мириқиб ҳордиқ чиқардинг! «Мехмонхона» ёқдими? Дам олиш яхши ўтдими? — деб пичинг қилди.

Суюн бургутнинг хаёлидан «жуда яхши жой экан, бирга ётсак бўларди», деган гап ўтди. У шундай деб

киноя қилгиси ҳам келди-ю, бу хушқад, аммо сўхтаси совуқ билан пачакилашиб ўтиришни истамади.

— Ҳа, оғизларига талқон солиб олдиларми, гунг бўп қолдилар? — овозини кўтарди Шарановский. — Жагингни оч! Бу уч кун ичида тунов кунги гаплар устида ўйладингми, йўқми?

— Ўйладим, — деди Бургут истар-истамас.

— Хўш?

— Ўшанда нима деган бўлсам — шу! Ҳаммаси тухмат!

— Шунақами? — асабий кулди Шарановский. — Бундан чиқди, меҳмонхона ёқиб қопти-да! Ёқиб қолган бўлса, тоабад қолдирайлик ўша жойда?!

Суюн бургут жавоб бермади. Ертўладан совқотиб, дағ-дағ титраб чиққан одам, тирноқларидан соchlаригача исёнга айланиб, вужудидан гўё ўт чиқа бошлади. Чамаси, буни сезган Шарановский нима дейишини ўйлаб стол атрофини бир неча марта айланиб чиқди. Ниҳоят, Галяга қарамай, «ёз» деб буюрди-да, Бургутта юзланди:

— Мен умримда сен ўзбеклардай қайсар халқни кўрмаганман. Ҳўқиз бўп кетинглар-э!

Суюн бургут кескин бурилиб қаради:

— Агар прокурор бўлмоқ тутул... генерал бўлсанг ҳам ҳақорат қилма, Шарановский!

Шарановский, гўё Бургутнинг гапини эшиитмагандай, аввалги алпозда давом этди.

— Аммо бу қайсарлиқдан зифирча фойда йўқ сенга. Ўзингта жабр қиляпсан, холос. Минг ўжарлик қилма, қилган қиммишларингни инкор этолмайсан. Ҳамма фактлар бор бизда!

— Бор бўлса кўрсатинг!

— Вақти келади — кўрасан!

— Нимани кўраман?

— Шуни кўрасанки... Сен бу ерда қайсарлик қиляпсан, ҳолбуки... ҳомийинг аллақачон тан олди!

Суюн бургут кўзлари чақнаб:

— Қайси ҳомийим? — деб сўради. — Нимани тан олади?

Шарановский яна заҳархандалик билан лабини ҳимарди:

— Ўтири, ўзингни гўлликка солавермай! Мен ўша, сендан уч юз минг пора олиб, совхозга директор қилган вилоят котибини айтяпман!

Суюн бургут ўзини қанчалик босишга уринмасин, ногаҳон «Бўхтон!» деб қичқириб юборганини ўзи ҳам билмай қолди.

— Ҳаммаси тухмат бунинг! Йўқ нарсани қандай тан олади у одам?

Шарановский, аксинча қулимсиради.

— Йўқ эмиш, бор эканки тан олди у одам! — деди кутилмаган босиқдик билан. — Хотиржам бўл, йигит. Ҳаммаси маълум бизга! Порани қаерда бергансан, кимлар кўрган, ҳатто неча сўмликлар бўлган — ҳаммасини миридан-сиригача биламиз! Яна айтаман: иқрор бўлиб қўяқол ҳали ҳам бўлса!

«Ё, Парвардигор! Нима деяпти — раҳм-шафқат деганинг кўчасидан ҳам ўтмаган бу абраҳ? Нима қилмоқчи у? Нияти нима маккорнинг? Пора бермоқ тугул, пора нималигини билмаган бир авом эканинга ўзинг шоҳидсан-ку, Яраттан Эгам». Эл «бир сув балосидан қўрқ, бир ўт балосидан, бир тухмат балосидан», деб бекор айтмаган экан! Аммо, тухматдан нијатлари нима бу жаллодларнинг? Ҳаммани бадном қилиб, ҳибса чиритиб юбориши, ё бошқа ёвуз муддаолари борми?

— Яхши! Бугунги терговни шу билан тутатамиз! Бу ёғини ёзмасанг ҳам бўлади, Галя, — Шарановский юришдан тўхтаб, кўм-кўк кўзларини Бургутга қадади:

— Охирги марта сўраяпман: гапингдан қайтмайсан?

— Қайтмайман!

— Кўрамиз ҳали: қайтасанми, қайтмайсанми? — Шарановский шитоб билан одимлаб бориб, стол чеккасидаги тутмачани босди. Дарҳол мультфильмлардаги кўйирчоқ солдатлардай, оstonада бояги иккита милиция кўринди.

— Маҳбусни ўн олтинчи хонага элтиб қўйинглар!

— Тушунарли, ўртоқ прокурор!

Суюн бургут, икки ёнида икки милиционер, ҳозиргина ўтишгани тор, фира-шира йўлакка чиқди. Чиқиши билан — йўлакнинг нариги бошида, ўзи каби икки милиционер қуршовида унга томон келаётган бир маҳбусга кўзи тушди. Шу заҳотиёқ милиционерлардан бири унга:

— Юзингни деворга бур! — деб ўшқирди ва елкасидан ушлаб уни деворга қаратиб қўйди.

Бир дақиқадан кейин гурс-гурс оёқ товушлари эши-тилиб, маҳбус милиционерлар қуршовида унинг ёнидан ўтиб кетди.

Суюн бургут, гарчи милиционерлар уни деворга тираб туришган бўлсалар-да, маҳбусни кўз қири билан кўриб қолди, кўриб қолди-ю, юраги орқасига тортиб кетди. Азбаройи озиб, эти устихонига ёпишиб, эгнидаги кийими ходага осилгандай осилиб қолган бу одам... ўша, Шарановский айттан, Бургутдан гўё уч юз минг сўм пора олган... собиқ вилоят котиби Нажмидинов эди!

Нажмидинов уни кўрдими, кўрса танидими-йўқми, Суюн бургут буни билолмай қолди: маҳбус милиционерлар қуршовида ёнидан ўтиб, ҳозиргина у чиқсан хонага кириб кетди. Суюн бургут фақат бир нарсани англади: Нажмидинов шунчалик хор, шунчалик но-чор-нотавон эдик, у олмаган нарсасини олдим деганига шубҳа қилимаса ҳам бўларди.

Суюн бургут кўзига ҳеч нарса кўринмай, текис ерда қоқиниб-суқиниб борарди. Бу сафар уни боя нимаси биландир унга қора калхатни эслатган мудҳиш қора бинонинг ўзида олиб қолишибди. Бургут ҳамон тасодифий учрашувдан караҳт, фақат хонага киргандагина, тўғрироғи, ичкарига кириши билан: «Э-э, хуш кептилар, азиз меҳмон!» деган жўр қийқириқлардан ўзига келди.

Катта бўлмаса ҳам, ҳарқалай, икки қаватли иккита темир каравот қўйилган, эски намат тўшалган бу хонани... ажабо, Суюн бургут уч кеча-кундуз ётган ертўла олдида жаннатнинг ўзгинаси деса бўларди!

Ерга тўшалган намат устида бир-биридан забараст уч йигит чордона қуриб, қарта ййнаб ўтиришар, ўртада кир-чир рўмолчада бир даста пул уюлиб ётарди. Йигитлардан бири, белигача ялангоч, киндигидан кўкрагигача бир эмас, бир неча жононлар сурати солинган 30—35 ёшлардаги шопмўйлов одам, моҳирона терилган фиштдай текис, оппоқ тишларини ярқиратиб:

— Муллажирингдан борми, оғайнин? — деб сўради. — Бўлса ўтири. Хурмат-эҳтиром билан аъзо қила-миз даврамизга!

Суюн бургут унинг гапига жавоб бериб улгурмаган ҳам эдики, мўйловнинг ўнг томонида ўтирган, бўйи паканароқ, аммо ўзи йўғон, миқти йигит (бўрсиқнинг

ўзгинаси, хаёлидан ўтди Бургутнинг) тамакидан сарғайиб кеттан чиройли мўйловчасини ғалати қимирилашиб:

— Қизиқсан-а, Левон, — деб кулди. — Уст-бошларига бир қараб қўй, акамларни! Бошидаги бўрки билан оёғидаги хром этигининг ўзи ўн минг туради. Қоийил! Ўтилинг, ака! Қиттай-қиттай қилиб, ўзингизга келиб олинг, акажон! Кейин қўшиласиз даврага!

Суюн бургут яна жавоб беришга улгурмади. Учинчи қиморбоз: қош-кўзлари сурма тортилгандаи қопқора, лабларига қизил бўёқ сурилган, хипчабел нозик йигитча.

Суюн бургутта қараб кўзларини сузди-да, Бўрсиқقا юзланиб:

— Сира қўполлигинг қолмади-қолмади-да, Бўрсиқ! — деб жеркинди. — Яхши мезбон меҳмонни шундай қарши оладими даюс! Аввал бундоқ ҳол-аҳвол сўрайди. Исм-шарифларини, касб-корини, насл-насабини суриштириб, танишади-билишади... Ана ундан кейин муллажирингдан гап очади, Бўрсиқ!

— Оғзингни юм маликаи айёр! — ўшқирди Бўрсиқ. — Нима бало, бир қаращдаёқ ошику бекарор бўп қолдингми бу гўрсўхтага, ҳез?

Маликаи айёр Бўрсиқнинг гапига пинагини ҳам бузмай, Суюн бургутта қараб, бўялган кўзларини сузди:

— Келинг, ёнимга ўтилинг, жоним, бирга олишамиз пулга тўймас бу каллакесарлар билан!

Суюн бургут кутилмаган бу манзиратдан аранг ҳушини йигиб:

— Мени кечиринглар, йигитлар! — деди мулоимлик билан. — Гапимга ишонинглар, ўтиришгаям, туришгаям мадорим йўқ. Жойимни кўрсатсаларинг, бирпаст чўзилиб олсан...

Бўрсиқ Маликаи айёрга қараб ўдағайлади:

— Етим қўзини асрасанг оғзи бурнинг мой бўлур, етим болани асрасанг оғзи бурнинг қон бўлур... Бу нонкўрни меҳмон-меҳмон, деб азизлайвериб бошимизга чиқариб олмайлик тагин. Ҳей, бу ёққа қаранг, акаси! Бу сим каравотларни ё зўр олади, ё зар! — деди у устара билан қиртишланган тақир бошини силаб. — Сиздақа мулла мирқуруқ гадолар эса... ана! — Бўрсиқ эшик ёнидаги каравотнинг тагига ишора қилди. — Ана ўша жойда ётадилар, тўғрими, Левон?

Левон бир-бирига туташиб кетган мўйловсимон қалин қошларини учирив, таҳдид билан пўнгиллади:

— Ҳайронман! Бу хона гадолар эмас, пулдорлар хонаси эканини билишарди-ку, каллаварам прокурорлар! Нега киритишид экан бу ялангоёқни?!

Суюн бургут индамай ўнг қўлдаги икки қаватли темир каравотга ўтди, этигини ечгиси келмай кирчир чойшаб ёпилган кўрпанинг оёқ томонини сал буқлаб қўйди-да, бир сакрашда юқори қаватта чиқиб олди.

Пастдан аввал ҳайратомуз ҳуштак эшитилди, кейин Бўрсиқнинг:

— Ҳо-о, ўйин кўрсатяптилар-ку, акамлар! — деган овози келди. — Ҳой, сурбет! Ҳибсхона хўжайнини Левон шернинг жойи бу! Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урад ҳар боб билан, деганлар-а?

— Майли, қўявер, — деди Левон тантилик билан.— Бирпас дам олсин. Ҳисоб-китобни кейин қилалимиш.

— Қойил! Шер деса дегудек, жа-а, танти йигитсан-а, Левон! — хитоб қилди Маликаи айёр.

— Хўш, қани, банкага урадиган мард борми? — деди Левон, чамаси, Маликаи айёрнинг мақтоворидан ийиб.

— Банкага урадиган мард мана биз бўламиш-да, Левон шер.

— Фирромлик қилма! — хириллади Бўрсиқ. — Банкани уришга яна бир қўл керак.

— Қайта созла, қартани!

Шундан кейин овозлар аллақандай пасайиб, сирли шивир-шивиргага ўтди:

— Пули бор-йўгини билмадим-у, аммо пўстини билан қалғоғи зўр экан, акамларнинг!

— Пўстинига кўз олайтирма! Кўзингни ўйиб оламан!

— Кимга тегсаям, бари бир ўзим ютиб оламан қиморда!

— Кўрамиз!

— Этигини аканг қарағай оламан!

— Майли! Менинг тақир бошимга қундуз телпаги-ям бўлаверади!

— Ажабо, ақлинг етмадими, каллаварам! Лаш-лушкини атайнин бизга қолдиришган!..

— Яна битта қарта берайми ё бас қиласанми?

— Бер!

— Куюсан!

— Куйсам мен куяман, ишинг нима сенинг, ҳез?

«Кимларнинг ичига тушиб қолдим? Қанақа қаш-қирларнинг орасига олиб келиб ташлашди мени? Нима мақсадда бунақа қилишди?»

Суюн бургут шунчалик ҳолдан тойган эдики, бошим ёстиққа тегмасданоқ қотиб қоларман, деб ўйлаган эди, бўлмади. Бир-биридан беҳаловат, бир-биридан совуқ, вахимали ўйлар яна хаёлини занжирбанд этди. «Йўқ, у ҳеч нарсадан тоймайдиган бу каллакесарлардан, қиморга хотинларини ҳам тикишдан тоймайдиган бу шақоллардан қўрқаёттани йўқ. Бир йигитта бир ўлим! Аммо... аммо нега уни бу кўйларга солишяпти? Уни эгиб олишга кўзлари етмагандан кейин бу каллакесарларга рўбарў қилишяптими? Улардан фойдаланиб тақаёттан айблари, ифво-ю бўхтонларига иқрор қилдиришмоқчими?..»

Қаердадир қулогига чалинган эди Бургутнинг: гўё Шарановскийга ўхшаган нопок терговчилар ўжар маҳбусларни — тақилган айбларни бўйнига олмайдиган, изнларига юрмайдиган қайсаларни мана шундай қаллобу қиморбозлар, тукдан онасини ҳам аямайдиган каллакесарлар, умрлари ўғирлигу фаҳшбозлик билан ўтадиган ўттаҳамларнинг орасига ташлармиш. Дунёга келмасдан турибоқ тубанлик ва хунхўрликни касб этган йиртқичлар эса ҳар қандай одамнинг иродасини букиб, бир неча кундаёқ мусичадай қилиб, нохалол терговчиларнинг оёқлари остига ташлармиш!..

Суюн бургут бу мудҳишиш миш-мишларга бирда ишонса, бирда ишонмай юрарди. Мана энди ишонса бўлади. Майли, бошга тушганини кўз кўрар. Йигит кишининг бошига нелар келиб, нелар кетмас, дейдилар. Суюн бургут ҳам бошга тушганини кўрар. Ким билсин, балки одамлар олдида гуноҳкор бўлмаса-да, Парвардигор олдида гуноҳкордир? Эҳтимол, ўзи билмаган ўзи ҳам сезмаган гуноҳлари бордир унинг?..

Ёшлик — бебошлик экан. Ёшлик чоғларида Суюн бургут у дунёни гоҳ ўйлаб, гоҳ ўйламай, Оллоҳ таолога бирда ишонса, бирда ишонмай куфрони неъматта йўл қўйган чоғлари ҳам бўлган эди, мана, энди дилдилдан ишонди! Рости, эски шубҳалар, «қудратли Эгам нечун мени бу кўйларга солди, қайси гуноҳларим учун

бу уқубатларга гирифтөр этди?» деган хаёллар ҳам бот-бот кўнглида ғимирлаб қоларди. Лекин сал ўзига келгач, бу шубҳаларни дарҳол хаёлидан қувиб, яна кўкка тавалло қила бошларди. Шунда ёшлигида марҳум отаси қанча насиҳат қилмасин, ундан намоз ўқишни ўрганмагани эсига тушиб, афсус чекарди. «Агар раҳматли падарининг насиҳатига кирганида ҳозир бу фарзни бажо келтириб, юрагини қаламушдай кемираётган тизгинсиз ғам-андуҳларни бир лаҳзага бўлсада, хаёлидан чиқарармиди? Андуҳ тўла нотинч дили таскину тасалли топмасмиди? — деб ўйлади у. Аммо сал ўтмай афсус-надоматлардан яна исёнкор саволларга кўчганини ўзи ҳам сезмай қоларди. Ахир бу қандай ҳокимиятки, қўл остидаги энг беғубор одамларни, ёмонлик, қаллоблик, тулкилик, шумлик нималигини билмаган, гўдақдай пок фарзандларини бу ҳаромхўр қузгуналар ҳукмига ташлаб қўйса? Ҳалол инсонлар дўзах азобига ташланса-ю, бу адолатсизликдан осмон ағдарилиб ерга тушмас!..

Суюн бургут бу ўйлар гирдобида қанча қоврилмасин, чарчоқ ўз ишини қилди. У ғафлат уйқусига кетган экан, бир маҳал кимдир этигини тортаётганини сезиб, уйғониб кетди. Хона ҳамон кундузгидек ёп-ёруг. Боя ерда қарта ўйнаб ўтирган каллакесарлар Суюн бургут ётган каравотни ўраб олган, шоп мўйлов Левон шер жон-жаҳди билан унинг этигини тортар, Бўрсиқ билан Маликаи айёр кўзлари ёниб, унинг бу ишини кузатиб туришарди.

Суюн бургут бир силтаниб оёғини Левоннинг қўлидан тортиб чиқарди-да, каравотта чўқкалаб олди.

— Нима қиляпсан, оғайнини?

Левон ўз кучига ишонган одамларга хос беписанд совуққонлик билан:

— Этикни еч! — деб маслаҳат берди. — Каминадан бошқага муносиб эмас бунақа этик!

Суюн бургут юрак уришини босишига уриниб:

— Ечмасам-чи? — деб сўради.

— Ечмасанг, иккала оёғингни қўшиб шартта кесиб оламан! — Левон шер шундай деб қўлинини қўйнига тикиди-ю, ярим газ келадиган пичноқ суғуриб олди. — Ким билан ўйнашяпсан, овсар? Еч дедим, еч этикни!

Суюн бургут билакларига чўяндай бир нарса қутилиб келганини сезиб, темир каравот қирраларини

маҳкам чанглаб олди. Вужудини эса қандайдир ўзгача, фақат даврадаги улоқни рақиблари қўлидан узиб чиққан пайтлардагина қувонч аралаш шафқатсиз шиддатли бир туйғу қамраб олди, хаёлидан эса: «Ўлсан шу бугун, шу каллакесарлар қўлида ўлиб қўяқолай!» деган бир фикр қуюндан чарх уриб ўтди-ю бор кучини йиғиб, пичоқ ўқталганича совуқ ишшайиб яқинлашаётган Левоннинг пешонасига тепди.

Тепкиси Левоннинг пешонасига эмас, оғзига тўғри келди чоғи, унинг моҳирона терилган ғиштдай текис тишлари қарслаб кетди-ю яраланган айқдай бўкирганича эшик олдидағи ҳожат учун қўйилган чўян идиш устига йиқилди.

— Хўжайнинни ўлдирдинг-ку, аблах! — хириллади Бўрсиқ. У орқага югуриб ўтиб, «хап сеними?» деганича Бургутнинг бошига бир мушт туширди. Бўрсиқнинг қўли чўяндан оғир эди. Телпаги бошидан учиб кетган Бургут, бир силтаниб, эгнидаги пўстиндан «озод» бўлди-да, сакраб ерга тушди. Икки каллакесар, худди ҳужумга шайланган икки қоплондай, қадларини сал эгиб, рўпарасида муштларини тутиб туришар, иккиси ҳам кўзлари қисилган, вужудлари қалтирас, важоҳатларидан одам кўркқулик эди.

Левон эса ҳамон пойгаҳда бўкириб, кавказча сўкиниб ётарди.

Суюн бургут ҳам қаддини эгиб, олишишга шайланди. Вужудини ларзага соглан бояги ғазаб, тўғрироги, фақат Маржонговда бериладиган улоқларда ёки полвонлар билан беллашган чоғларидагина уйғонадиган бир шиддат юрагини боягидан ҳам жўшқин бир завққа тўлдирган, гўё рўпарасида Бўрсиқ билан Маликаи айёр эмас, Шарановский билан Миржалолов деган анов муттаҳам турар, уларни янчиб ташлашга тайёр эди.

Суюн бургут билар, агар рақибининг бошини ўнг қўлтиғига ола олса, бас, ҳар қандай полвон, полвон у ёқда турсин, туюни ҳам йиқитар эди. Ҳозир шуни эслаб, Бўрсиқнинг бўйнидан олишга шайланди. Бўрсиқ гўё буни сезгандай, Левонга ўхшаб қўйнидан шартта пичоқ сугурди.

— Яқинлашма, даюс! Нақ ичак-чавогингни ағдариб, телпагинг ўрнига салла қиласман! — у шундай деб, тўсатдан ғалати ишвалар қила бошлаган Маликаи айёрга юзланди:

— Оёғидан ол, ҳез, оёғидан!

Бўрсик гапни тугата олмади. Суюн бургут бир тебиб, унинг қўлидаги пичоқни учириб юборди-ю бир ҳамла билан бўйини ўнг қўли билан қисиб олди. Бўрсик, гўё боши сиртмоққа илинган асов тулпордай тапир-тупир қилиб, Суюн бургутни чалиб йиқитишга уриниб кўрди. Лекин Бургут Маржонтовда ўтадиган курашлардагидек, юраги мислсиз бир шавққа, йигитлик фурурига тўлиб, «Ҳаҳ!» деб бақирди-да, ҳамон зўр бериб типирлаётган Бўрсиқни гурсиллатиб ерга афдарди.

Юмалаб бориб каравот тагига кириб кетган Бўрсик аллақандай йигламсираб:

— Бўйнимни уздинг-ку, даюс! — деб хириллади. Унинг нидоси Левоннинг зорли инграшига қўшилиб, хона аччиқ фарёдга тўлди.

Суюн Бургут Бўрсиқ билан олишаман деб Маликаи айёр эсидан чиқсан экан, бир маврид унинг: «Э, қоийил!» деб ҳиринглаб кулганини эшитиб, ялт этиб қаради. Маликаи айёр бурчакка тиқилиб олган, у сурма қўйилган кўзларини сузиб, бўялган лабларини ҳимарип, шодон ишшайиб турарди.

— Қойил! — такрорлади у, кўзини ҳамон ишва билан сузиб, — аммо ўзлари ҳам йигитмисан йигит эканлар-да, — Маликаи айёр қошларини ноз билан учириб, гўё рақсга тушмоқчи бўлгандаи қўлларини ўйнатиб қилпанглади:

— Биз таслим! Шу бугундан бошлаб ҳам қалбан, ҳам жисман шайдойингиз бўлдик, жонидан! Аммо йигитмисан йигит экансиз, укаси ўргилсин!

Суюн бургут ижирғаниб тескари бурилди. Хаёлидан эса, «Нима бало, чиндан ҳам анавинаقا... ҳезларданми бу?» деган фикр ўтди.

Шу пайт, йўлақда гурс-гурс оёқ товушлари, ғалавонур овозлар эшитилиб, занглаб кетган темир эшик ғичирлаб очиуди. Хонага бир йўла икки милиционер кириб келди.

— Ҳўш, нима тўполон бу? Нима қилинняпти бу ерда?

Бўрсиқ бўғилиб-бўғилиб сўқинди. Левон шер инграб ўрнидан турмоқчи бўлди-ю, яна шилқ этиб йиқилди.

Ҳибсхонага биринчи бўлиб кирган кексароқ милиционер, қовоғини уйиб Суюн бургутта қаради:

— Сенинг ишингми, бу, Бургут?

Маликаи айёр битта-битта терилган қошларини ишва билан чимириб кулди:

— Иш эмас, моҳирона ўйин бу! Жаноб миршаб, цирк, театр! Қойилман бу акажонимга! Отнинг калласидек юраги бор экан аммо! Юрагига мафтунман ака-жонимнинг!

— Сен ҳез... сен ҳезалақдан ҳеч ким гап сўраётгани йўқ! — кекса милиционер уни жеркиб ташлаб, Суюн бургуттага юзланди:

— Кап-катта одам, кимсан... Маржонтов совхозининг директори... Нима бало, одам ўлдиргани келдингми бу ерга?

Суюн бургутнинг қалбида ҳамон жўш урган завқ илгариги исёнкор туйғу билан алмашди.

— Бир бўхтон етмовди, иккинчисини бошламоқ-чимисиз? — бўғилиб деди у ва оёқ остида ярқираб ётган иккита пичоқни кўрсатди: — Аввал сўраб-суриштиринг — бу пичоқлар кимники? Ким қамоқхонада ётган каллакесарлар кўлига пичоқ бериб қўйди? Мақсадларинг нима? Бўхтонга учраган ҳалол инсонларни бу колмагандан кейин уларни мана шу ифлос қиморбозлар ёрдамида тиз чўктириши миятларинг? Мени бу қиморбоз киссавурлар орасига ташлашга ким рухсат берди сизларга? Инсоф борми сизларда?

Маликаи айёр ҳайратдан дик-дик сакраб, хушнуд қийқирди:

— Яшанг! Мана шунаقا гап билан ғажиб ташланг бу жаллодларни! Садағангиз бўлай сиздай хўroz йигитнинг! — у беҳаё ҳаракатлар қилиб шундай қилпангладики эшиқда турган ёш милиционер беихтиёр кулиб юборди, мўйсафида эса муштини тушиб, айёрга таҳдид қилди:

— Ертўлани соғиниб қопсан-да, ҳез? Чакагингни тий, аҳмоқ, бўлмаса бир ўзингни зинданга тиқиб қўяман!

— Худо хайрингизни берсин, дўзахга тиқсангиз ҳам шу акажоним билан бирга тиқинг, жон гражданнин милиционер!

Кекса милиционер унга жавоб бермай Суюн бургутга:

— Ўғриси зўр келса, қози муттаҳам бўлур... — деди. — Оғзингдан чиққан гапларни қара! Уят сенга, Бургут, уят. Қани олдимга туш, Суюн!

Суюн бургут ерда ётган пўстинини елкасига ташлаб, қалпоғини бошига қўндириди-да, индамай эшик томон юрди. Йўлакка чиққанида орқадан Маликаи айёрнинг ингичка, зорли овози эшитилди:

— Каминани ҳам опкетинглар. Гўрда бўлсаям шу ақажоним билан бирга ётай, жаноб миршаблар!

XIV

Дунёда мавхумлиқдан ёмон нарса йўқ экан. Маржоной буни мана энди бошини юз эшикка уриб, эри тўғрисида бирордан бир оғиз аниқ, гап эшитолмаганидан кейин билди. Боз устига қишлоқда Суюн бургут «Маржонтов» совхозига бошлиқ бўлиш учун хўжайинларга катта пора берган экан, деган миш-мишлар тарқади. Чамаси бу гапни Мансур мешнинг ўзи ва ҳамон отдан тушса ҳам эгардан тушмай юрган югурдаклари тарқатишиди. Эри Мансур мешнинг ўрнини эгаллагандан кейин Маржоной билан саломлашмайдиган бўлган собиқ директорнинг бу малайлари энди ҳар сафар тўхтатиб салом берадиган одат чиқаришиди, «Бай-бай-бай, ёмон бўпти-да Бургутта!» дея ҳамдардлик билдиришадиган, тасалли берадиган бўлишиди. Аммо улар Маржонойдан кўнгил сўраш учун эмас, билъакс, дилини хуфтон қилиш ниятида шундай қилаётгандари кинояларидану гапларининг сохталикларидан шундоқ, кўриниб туради. Ахир, Суюн бургутнинг қамалганидан улар хурсанд бўлмай, ким хурсанд бўлсин! Бургут ҳибсга олинган куннинг эртасигаёқ, унинг ўрнига келган Мансур мешнинг жияни Суюн бургут ҳайдаб юборган бу югурдакларнинг аксарини аввалги лавозимларига қайтарди, улар яна собиқ директорнинг «шахсий чойхонаси»да елиб-югуриб, дастурхонида пашша бўлиб олишиди.

Шу-шу, Маржонойнинг кўзига олам тор кўриниб, уйдан чиқишига ҳам ийманадиган, гўё эри эл-юрг олдида чиндан ҳам катта гуноҳ қилгандай, одамлардан ҳайиқадиган, ҳеч кимни, ҳатто таниш-билишларни ҳам кўргиси келмайдиган, уларнинг таскину тасаллиларини ҳам эшитишни истамайдиган бўп қолди. Рост, ёмонлар бор жойда яхшилар ҳам бўлар экан. Чин юракдан куйиниб гапирувчилар ҳам оз эмас эди. Лекин, барибири, кўнгил бир синса ёмон экан, гўё дарз кетган

кўзадек, ўрнига келтириши қийин экан уни! Ким билсин, эҳтимол эрининг боши узра айланган қора булутлар тарқаса яна ҳеч нарса кўрмагандай бўп кетар. Аммо ҳозир... бор кучи икки кўзига етадиган, сал нарсагаёқ ўзини тутолмай, ўксийдиган бўп қолди. Яхшиям, момоси билан Ветеран бобоси кеп қолган экан. Бибисора момо, гарчи, қизи билан набирасининг ҳолини кўриб, ич-ичидан эзилса ҳам кўпни кўрган кампир, Маржонойни ёнига ўтқазиб қўйиб, бот-бот койирди. «Сабр қил, болам, сабр таги сариқ олтин» деганлар, ҳаммаси яхши бўп кетади, ҳақиқат эгилса эгилди, бироқ синмайди, ҳали кўрасан, бўтам, бугун қувониб юрган душманларинг юзи шувит бўлади, бугун куйинган дўстларингнинг боши осмонга етади, сабр қил, қизим!» — деб тинимсиз насиҳат қиласди. Лекин бардошли момонинг бу насиҳатлари Маржонойни кўп ҳам овута олмас, билъакс, кўнглидаги ярани баттар тирнар, она-боланинг дардлашуви ҳар сафар кўз ёши билан тугарди, холос. Бу ҳам етмагандай Ветеран бобоси шаҳарга бориб прокурорлар билан учрашиб қайтганидан кейин юраги ёмон бўлиб, тўшакка ётиб қолди...

Авваламбор, бандасининг бошига иш тушмасин экан, иш тушса, бир-бирини судраб келаверар экан!.. Ветеран бува бир ҳафта тоғи нари қараб, тоғи бери қараб дегандай, уларни жуда қаттиқ шоширди. Яхшиям дўхтиrlари жуда тажрибали кекса одам эди, чолнинг бошидан кетмай, бир ҳафта деганда уни «бери қаратиб» берди.

Эри билан бувасининг ташвишлари етмагандек, Лочин ҳам Маржонойни кўп қийнади. Йўқ, у кучи фаяқат икки кўзига етган онасилик, йиғлаб сиктамади. Маржонойга ўхшаб, ўзини ҳар томонга урмади. Ургиси келган тақдирда ҳам, ҳали ёш, қаёқча ҳам борарди, кимга арз қиласди? Бироқ отаси қамалди-ю гунг бўлди-қолди!..

На энаси, на момосига дарди дунёсини айтиб ёрилар, на уларнинг панду насиҳатларига қулоқ соларди! Тўғрироғи, қулоқ соляптими, йўқми, агар қулоқ солаётган бўлса, уларнинг гапларига розими, рози эмасми — ҳеч нарсани билиб бўлмас эди. У бобоси билан момосининг панду насиҳатларини, Маржонойнинг илтижоларини жимгина эшитарди-ю, лом-мим демасдан

ўрнидан туриб кетаверарди. Ўзиям, сал кундаёқ кўзла-ри ичига ботиб, ранги сомондек сарғайиб, оғайниси Салим қилтириқдан бешбаттар озиб кетди! Яхшиям шу оғайниси-ю анов... умрлари узоқ бўлсин, икки қизазлоқ — Олтиной билан Кумушбиби бор экан! Шулар келганда гина Лочинга хиёл жон киради, гунг ҳолатдан чиқиб, гапга қулоқ соладиган бўлади. Улар бирдан Лочиннинг хонасига яшириниб олиб, сирли режалар тузишади, чамаси, юқори ташкилотларга хатлар ёзишади, бирдан қаёққадир гумдан бўлишиб, тонготар қайтишади. Кейинги пайтларда ота ташвишига яна бир ташвиш қўшилди: ҳукумат «Қалдирғоч»ни тортиб олармиш деган гап тарқади-ю тўрталови (илоё Оллоҳ қўллагай уларни!) кеча-ю кундуз бирга бўп қолиши. Гўё ҳукуматнинг қўли етмайдиган жой бордек, «Қалдирғоч»ни қайгадир обориб яшириб келиши, сўнг бу ишларидан ҳам кўнгиллари тўлмай, Олтинойни тоққа, Дарвеш дудуққа юбориши.

«Қалдирғоч» атрофида гап айланиб қолгандан бери Маржоной Миржалоловнинг айтганларини кўп эслай-диган бўлди. Эслали билан ўшанда бу сўхтаси совуқ одамнинг таклифини рад этиб тўғри қилдимми, йўқми, деган ўй кечак-ю кундуз миясидан чиқмай, оромини йўқотди.

Рад этгани ҳам майли, бу гапни Ветеран бувасига айтиб нима қиласиди? Буваси бу гапни эшишиб, қони қайнааб кетди-ю эртасигаёқ шаҳарга отланиб, чамаси, ишни бешбаттар чалкаштириб келди.

Ундан кўра Маржоной ўшанда Миржалоловга: «Майли, оғажон бир ўйлаб кўрай, қариндош-уругларим билан бир маслаҳатлашиб олай, бир-икки кун муҳлат беринг менга, оғажон!» деб қўя қолса бўлмас-миди?!

Бироқ ундей деса... сўраган пулинг кафандигингга буюргай Миржалолов ўн минг, йигирма минг эмас, эллик минг деди-я, уялмай-нетмай. Бу пулни эшиштан одам эси чиқмай бўлармиди? Бироқ, кейин ўйлаб қараса, ҳақиқатан, Миржалолов айтгандай бу ёқда «Қалдирғоч» ҳам бор экан. Уни ўтгиз мингта олишса, қолган йигирма мингини қолган-қутган қўй-пўйларни, сигир-пигирини сотиб, қолаверса, қариндош-уругларидан қарз кўтариб бўлса ҳам, тўпласа бўлар эди-ку! Рост, бу гапни Лочинга қандай айтади? Буни Маржо-

ной ўзи ҳам билмайди! Бироқ наҳот тулпорини отасидан афзал кўрса Лочин? Наҳот тушунмаса? Йўқ, тушунади! Отаси учун битта эмас, мингта «Қалдирюч»-дан ҳам воз кечади ўғли! Ахир отаси бу бўхтонлардан соқит бўлиб, қамоқдан чиқса... бунақа тулпорлардан битта эмас, ўнтасини олиб беради ўғлига! Отаси молдунё у ёқда турсин, жонини ҳам аямайди-ку Лочиндан?

Маржоной ўйлай-ўйлай, ахийри ўғлига кўнглини очишга аҳд қилди. Бироқ ўғлига ёрилиб, унинг розилигини олишдан аввал Миржалоловга учрашмасдан илож йўқ. Ким билсин, бургага тузоқ қўйишига қодир бу одамга инонса бўладими ё унинг айтганлари шунчаки бир илмоқми? Айниқса, Ветеран буваси бориб келгандан кейин... нима гап бўляпти у ёқда? Ўз сўзларида туриптими улар ё айниб қолищдими?

Маржоной кечаси шуларни ўйлаб, мижжа қоқмай тонг оттирди. Эрталаб, ўғлига бувасининг эски «Волга»сида шаҳарга бориб келишини илтимос қилди.

— Аввалимбор, отангдан хабар олайлик, бугун овқат оладиган кун, у-бу бериб келайлик, қолаверса, анов прокурорларга яна бир учрашсам, дейман, ўғлим, — деди Маржоной.

Лочин онасининг гапини ёқтирмай:

— Тунов куни учрашиб, қон бўп чиққанингиз озми? — деди қўрслик билан. — Яна нима гапингиз бор у ифлосларга айтадиган?

— Энди... ётиб қолгунча, отиб қол, дейдилар. Туяга «чўх» деган ҳам мадад, болам.

— Сиздан кейин бувамлар бориб, қай аҳволда қайтдилар? Аранг опқолдик бир ўлимдан. Сабоқ бўлмапти-да, бу? — Лочин шундай деб ўдагайларди-ю, Маржонойнинг лаблари пирпираб уча бошлаганини кўриб, сал юмшади:

— Отамдан хабар оламан десангиз, майли, эна! Бироқ, анов... прокурор-мрокурор деганларингизни қўйинг! Бас! Шунча ҳақоратлаганлари ҳам етар! Кеча Ветеран бувамлар айтдилар, Московга бораман, дедилар, ҳақиқатни ўша ёқдан қидираман, дедилар. Агар рози бўлсангиз мен ҳам бирга бориб келардим, энажон!

Маржоной алам билан бошини сараклатди:

— Московидан ҳам ўргилай! Москов-Москов деймиз-у, ҳамма бало ўша томондан келяпгани билан иши-

миз йўқ! — деди у ва ўғлининг отасиникига жуда-жуда ўҳшаб кетадиган шиддатли, қайсар нигоҳидан нигоҳини олиб қочди:

— Майли, болам, бобонг билан яна бир маслаҳатлашиб кўрайлик. Борсанг бориб келарсан. Ишқилиб, бутун мени шаҳарга обориб келақол, ўғлим.

Лочин ниманидир ўйлаб, пешонасини ишқади.

— Эртага қилсак-чи шу ишни, эна?

— Нега? Бугунги ишни эртага қолдирма, дейди-лар-ку, болажоним.

— Чунки бутун... Олтинойни кутяпмиз. Тоққа кетган. Кеча келиши керак эди, келмади. Биласиз-ку, «Қалдирғоч»ни бу ерда асраб бўлмайди, эна.

Маржоной бошини қуайроқ эгди. У эндиғина, «Қалдирғоч» деганда ўғлининг овози алам аралаш аллақандай чексиз бир меҳр билан янграб кеттанини эшилттанидагина, боя ўйлаган ўйларини унга айтиш қанчалар қийин бўлишини англади, англади-ю: «Отаси-чи? Отасининг қисмати нима бўлади, бу аҳволда?» — деган ўй юрагини ўқдай тешиб ўтди.

«Йўқ, Суюн бургут шу дамда қафас ичида қовурилиб ётганида, Маржоной Москвадан ҳақиқат кутиб, тақдирга тан бериб ўтиrolмайди бу ерда! Майли, «Қалдирғоч»га тегмаса тегмас, ҳовли-жойи бор, бисоти, топган-тутгани бор — барини сотиб бўлса ҳам кутқариб олади, уни!»

— Майли, болам, у ёғи бир гап бўлар,— деди у ёлвориб.— Нима бўлсаям, бориб келақолайлик шу бутун...

Лочин индамай бош ирғади: «Майли...»

Шу пайт дарвоза аста, журъатсизгина тақиллади. Лочин енгилгина одимлаб бориб, дарвозани очди.

Остонада... Олтиной турарди!

Оёғида пошнаси баланд, бежирим этикча, эгнида ентил оқ кўйлак устидан кийилган хипчабел қора барқут нимча, учлари елкасига ташланган оқ шойи рўмолни негадир қошлиригача тушириб олиди!

Ҳар сафар (сўнгти пайтларда, айниқса) Маржоной бу истараси исиққина, уятчан қизни кўрганида, дими ўз-ўзидан гўё шуъла тушгандай ёришиб кетарди. Ҳозир ҳам шундай бўлди-ю:

— Ке, қизим, — деди унга далда бериб. — Келақол бу ёққа!

Лочин эса сохта дағаллик билан;

— Намунча бошингни эгасан? — деди, мийифида кубиб,— намунча яширасан юз-кўзингни? Еч рўмолингни!

Олтиной икки юзи лов ёниб:

— Қўра ёнидаги жийдазордан ўтаётиб... ҳаммаёфими ни тирнаб олдим,— деди болаларча соддалик билан.

— Хайрият, бошинг омон қопти! — кулди Лочин.

Олтиной Маржонойнинг ёнига келиб сўрига омонаттина ўтирди. Унинг айтишича, отаси бугун кечкурун келадиган бўпти, келиб, «Қалдирғоч»ни ўзи олиб кетадиган бўпти. Маржоной билан Лочинга салом айтибди, фақат отаси эмас, тоғдаги барча чўпон-чўлиқ Суюн бургутнинг ғамида куйинаётган эмиш. Керак бўлса борайлик, дейишипти. Суюн бургут бошимизга иш тушганда бизга кўкрагини қалқон қилиб тутган эди, энди биз ҳам бу яхшилигига яхшилик билан жавоб берайлик, дейишипти... «Қалдирғоч»ни бўлса... «Алвасти сой»нинг тупкарисида одам тугул, қашқир боролмайдиган чакалакзорлар бор. Ўша жойларга обориб ўзимиз боқамиз, ўзимиз қараймиз, дейишипти.

Йўқ, яхшиликка ёмонлик деган гаплар ҳам унча тўғри эмас экан. Яхшиликни қилавергани яхши экан одам боласи! Мана, яхши одамлар кўп эканки, Суюн бургутнинг яхшилигини эсларидан чиқаришмапти!..

Маржоной тўсатдан кўзига филт-филт ёш олиб, қизнинг у юзи, бу юзидан ўпди. Олтинойнинг сўзлари, чамаси, Лочинни ҳам тўлқинлантириб юборган эди, бироқ у буни билдиргиси келмай, ўрнидан турди.

— Майли, эна, мен эса машинага қарай. Шаҳарга тушадиган бўлсак... барвақт бориб барвақт қайтайлик! — Лочин шоша-пиша ҳовлидан чиқди, бироқ Маржоной тўрва-халталарини йиғиштириб бўлмасиданоқ, қайтиб кирди.

— Сизни анов.. мешқорин сўраяпган эмиш, — деди у, хушламай. — Бир кеп кетсин, деяпган эмиш.

Маржонойнинг юраги негадир «шув» этди.

— Ким айтди?

— Анов... телба масхарабози кеп кетди. Вақти бўлса ҳозир келақолсин, деяпган эмиш! — Лочин шундай деб, бир фижиниб олди. — Нима қиласиз, бориб кела-сизми ё?..

— Билмасам... — Маржоной каловланди. — Ҳайронман. Нима иши бор экан менда?

— Билмасангиз борманг! — шартта кесди Лочин.

— Ҳайронман. Борсам... бир бало, бормасам... та-
тин бир бало... Шўримиз курсин.

— Бўлмаса ров бориб, ров қайтинг! — деди Лочин.

— Шаҳардан барвақт қайтишимиз керак! Мен ма-
шинани шайлайвераман!..

* * *

Офтоб арқон бўйи кўтарилган, лекин ҳарорати се-
зилмас, Маржонтовдан эсаётган фир-фир шабада да-
рахт шохлари, япроқлари билан ўпишиб ўйнашар, бу
шабада Маржонойнинг юз-кўзларини силаб-сийпаб,
кўнглидаги ғалаёнини хиёл босгандай бўлди.

Мансур меш, дарвозаси ёнбошига қурилган нақ-
шинкор шиййоннинг тўрида, қат-қат кўрпачалар ус-
тида ёнбошлаб ётарди. Қаппайган қорнига енгил оқ
чойшаб ёпиб, пешонасини хўл латта билан боғлаб ол-
ган Мансур меш нимаси биландир шафқатсиз тўлқин
қирроққа отиб юборган улкан балиқни эслатар, ўзиям
ҳаво етмай тез-тез ҳансираф нафас оларди.

Одатдагига хилоф «чойхона»да ивирсиб юрадиган
гумашталар кўринмас, қирмизи гилам тўшалган усти
берк сўрининг пойида унинг севимли қизиқчиси —
Девонаи ростгўй хўжайинига қимиз шопириб ўтиради.

Маржоной кўриниши билан Мансур меш худди
бўрдоқи қўйдай оғир тебранди-да, йўғон оёқларини
хонтахта тагига чўзиб, қўш болишга суяниб ўтиради.
Девонаи ростгўй абжирлик билан сапчиб туриб, унинг
елкасига яна бир болиш қўйиб берди. Гарчи ҳаво ҳали
исимаган бўлса ҳам, Мансур мешнинг жир босган, бўғ-
риққан юмaloқ юзи, сарёф солинган тўрвадай осилган
қат-қат бақбақалари, босвонди қовундай туксиз ялти-
бошини реза-реза тер қоплаган, ўзиям, одатдагига зид,
аллақандай bemажол, ҳорғин, касалманд кўринарди.

— Кел, қизим Маржоной, кел! — Мансур меш шун-
дай деб, Маржонойга хонтахтанинг чеккасидан жой
кўрсатди-да, бошини бурмасдан масхарабозига буюрди:

— Сен, бор, қимизингни ичкарига опкириб шопи-
равер!

Девонаи ростгўй қимиз тўла ёғоч корсонни кўта-
риб, ҳовли томон йўналаркан:

— Ўзлариям жа эркатой бўй кетяптилар-да, — деб
пўнғиллади. — Дам ёш хотинини йўқотган чолдай бир
лаҳза даф бўлсан питирлаб қоласиз, дам...

— Бор, бор! Аскияңгдиям тузи қолмади, девона! — деди Мансур меш. — Сендей қизиқчидан ўзим ҳам тузукман!.. Битта гап билан этигимга тиқиб қўяман сендей масхарабозни!

Девона бошини ликиллатиб, қиқирлаб кулди:

— Бу гапингизда жон бор, хўжайин! Битта эмас, қорни тиламчининг тўрвасидай шалвираб қолган тўртта масхарабоз сиғади бир пой этигингизга!

Девона кетгач, Мансур меш, жир босган қовоқла-ри тагидан аранг кўринган қисиқ, кўзларини юмиб, узоқ ўйга толди, чамаси, бу сукут ҳорғинлиқдан эмас, йўқ, у кўнглидаги қандайдир бир гапни айтолмай қий-налар, чайналар эди.

— Мен биламан, синглим, — деди у ниҳоят чўзи-либ кетган сукутни бузиб. — Сенга қийин бўлди. Бо-шинингта оғир иш тушди. Бошига иш тушган одам ҳам-мадан ҳадиксирайдиган бўлади. Мана, сен ҳам менга ишонмайсан. Ўлайсанки, эринг Суюнжоннинг боши-га тушган савдоларда каминанинг ҳам қўли бор деб, гумон қиласан! Аммо бандаси кўрмаса ҳам, яраттан эгам кўриб турибди: Эрингга, Суюнжонга қасдим йўқ менинг! Ростим: ўшаңда менга билдирамай зимдан иш юриттанидан хиёл ранжиганман, бу рост! Сабаби мен ўзим ҳам уни ўрнимга мўлжаллаб юргандим, қизим...

Мансур меш Маржонойнинг жавобини кутиб, анча жим қолди. Маржонойдан садо чиқмагач, овози дарз кетиб, давом этди:

— Майли, болам, кўриб турибман, менинг гапла-римга инонмайсан...

— Мени кечирасиз, тоғажон,— деди Маржоной.— Шаҳарга тушмоқчи эдим.

— Шунақа де? Яхши гап. Яхши насиҳатларингизни йиғишириб қўйинг-да, ниятингизни айтиб қўяқолинг, ниятингиз эса... демоқчисан-да. Тўғри тушуниппанни сўзингди!

— Йўқ, йўқ, — ёлворди Маржоной. — Сизнинг яхшиликларингизни ҳеч қачон унутмаймиз, тоғажон!

— Агар шу гапинг рост бўлса, — деди Мансур меш овози дўриллаб. — Агар яхши маслаҳатимга инон-саларинг... гапнинг пўсткallasи: «Қалдирғоч»ни сотинг-лар менга!

Бир нуқтага қадалиб ўтирган Маржоной ялт этиб қаради. Мансур меш у қарashi билан худди түя то-

вонларидай улкан, сержун панжаларини хонтахтага тираб, бир тебранди-да, яна ўзини ёстиққа ташлади.

— Худо шоҳид! — деди у, бошини сарак-сарак қилиб. — Ниятим холис менинг! Яхшилик тилайман сенларга, яхшилик. Сабаби, ҳамманинг кўзида чўп бўп турипти бул от! Анов терговчилар ҳам кўзларининг остига опкўйган уни! Эринг Бургут бул отни менга «Волга»сига алмаштириб олған! Турама?* Тура. «Волга» йигирма минг турса, йигирма мингди, ўттиз минг турса, ўттиз мингди санаб бераман сенга! Сен уни эринг йўлига жарат, болам! Эр керакми, от керакми сенларга?

«Нимага шама қиляпти илоннинг ёғини ялаган бу баттол? Тулпорларингта анов терговчилар ҳам кўз тиккан, дегани нима дегани? Миржалолов билан тили бирми бунинг? Сотмасаларинг тортиб олишади демоқчи-ми бу такаббур туллак?»

— Ҳа, оғзингта сўқ солиб олдинг? Қари билганди пари билмас, дейдилар!

— Раҳмат, — деди Маржоной, нима дейишини билмай. — Сизнинг маслаҳатингизга юрар эдим, бироқ... Ўслим жонидан ҳам ортиқ кўради бу отни...

Маржоной бу гапни айтишга айтди-ю, пушаймон бўлиб лабини тишлади. Мансур меш ўрнида бетоқат тебраниб, гёё ҳозиргина Маржонойнинг кўнглидан ўттан ўйларни билгаңдай:

— Отасини-чи? — деб сўради. — Улингта битта от ўз отасидан азиз бўлдима энди? Бул қандай фарзандки, уни дунёга келтирған отадан отни афзал кўрса?

Маржоной каловланиб ўрнидан турди.

— Майли, мен бир ўйлаб кўрай, тоғажон. Ўслим билан, Ветеран бувам билан бир маслаҳатлашиб олай.

Мансур меш:

— Майли, ўйлашсанг ўйлаш! — деди истар-истамас. — Аммо-лекин кимдинг жони оғрийди Бургутта? Сенинг жонинг оғрийди! Сенинг сўзинг керак менга, болам! Аммо шу бутундан қолдирмай жавобини бер!

Маржоной, кўз олди зимистон, худди ёв қувгандаи, ўпкаси томоғига тикилиб бир-биридан ваҳимали ўйлар миясида яраланган қущдай чарх уради: «Бу шум ният нима демоқчи ўзи? Ўйласанг ўйла, аммо шу бугун

* Турама — тўғрими.

жавобини бер дегани нимаси? Жавобини бермасанг ҳукумат барибир тортиб олади, ундан кўра вақт борида сотиб қол, демоқчими? Эринг битта «Волга»га олган бу «Қалдирғоч»ни! Шу гапни анов... турқи со-вук Миржалолов ҳам айтган эди-ку! «Қалдирғоч»ни бу қари тулкига сотса, у ёғини ҳам ўзи тўғриламасми-кин? Миржалоловлар билан ўзи гаплашиб, эрининг мушкулини осон қилиб бермасмикин? Ё бунинг ҳам-маси шунчаки бир ўйинми? Минг зўёр бўлмасин, ос-монга устун эмас-ку бу қари бўри ҳам? Не-не одам-лар хор бўлаётган бу телба-тескари замонда бу шум-таканинг қўлидан нима келади? Бироқ... йўлга юрмай бўлармикин? Унда тўнини тескари кийиб, эрининг ум-рига завол бўлмасмикин? Энди кимга боради? Ким-дан маслаҳат сўрайди? Маслаҳат сўрайдиган битта-ю битта одам — Ветеран бобоси бўлса, у ҳам шаҳарга бориб, покурорларга учрашиб қайтгандан бери тўшак ёзив ётиб олди! Дўхтурлар кўриб, юраги чатоқ, қон босими ошған деб, қўрқитиши. Барибир унга айтма-са бўлмас, бобосига ёрилмаса кимга ёрилади? Бошини қайси деворга уради?

Ветеран буванинг эски «Волга»си дарвоза олдида турар, Лочин кўринмас, шўрлик момо, ер исказудек қуймаланиб, кечаси Маржоной билан бирга тайёrlаб қўйган тутунларни машинанинг юхонасига жойлар эди. Маржоной чопқиллаб бориб, момосининг қўли-даги тутунни олди, уларни ўзи жойлади. Ичкаридан Лочин чиқди. Онасига аллақандай ҳадик билан қараб:

— Ҳа, нима деди мешқорин? — деб сўради.

— Ҳа, шу, — деди ўғлига қарашга юраги дов бер-май. — Отангнинг ишларини сўради.

— Мехрибон бўп қопти-да! — Мийигида кулди Лочин. — Кетдикми?

— Ҳозир, бирров бобонгни кўриб чиқай!

Ветеран бобоси деразалари «Маржонтов»га қара-ган, қишида илиқ, ёзда салқин бўладиган кенг хонада алмисоқдан қолган эски сим каравотда ётарди. Уйга Маржонойдан олдин кирган Бибисора момо қуймала-ниб, чойнақдан совуқ кўк чой қуйиб бермоқда эди. Ветеран Маржонойни кўриб бошини «шилқ» этиб ёстиқча ташлади-да, кўзини юмди. У бор-йўғи уч-тўрт кундаёқ ўзини жуда олдириб қўйган, юзидаги кишини ўзига ром қилувчи шиддатли, ўқтам ифода

болаларча ожиз, ногирон ифода билан алмашган, икки лунжи ичига ботиб, узун бурни совуқ урган турпдай қорайиб, сўррайиб қолганди.

Маржоной беихтиёр юраги «шиф» этиб, каравот олдига бориб чўкка туцди.

— Тузукмисиз, бобожон?

Ветеран кўзини бир очиб, қайта юмди.

— Мени қўябер, болам! Сени анов... илоннинг ёғини ялаган қоринбой чақирган эмиш. Нима деди у қари шоқол?

Маржоной бобосининг ўқ еган қушнинг нигоҳидай хаста нигоҳидан кўзини олиб қочаркан, Мансур мешнинг айттан гапини ҳозир унга айтолмаслигини англади.

— Ҳа, шу... ҳол-аҳвол сўради. Куёвингизнинг ишларини суриштириди.

— Куёвимнинг иши энди шу қари ғаламисга қопти-да? — Ветеран оғир хўрсинди-ю, тўсатдан дағ-дағ титраб: — Йўқ, шўро ҳукумати йўқ, энди! — деб хитоб қилди. — Эсиз бу ҳукуматга бағишланган яrim аср умрим!.. Бу ҳукуматни деб, жонини ҳам, қонини ҳам аямаган одамлар оёқости бўлса-ю, умри бино бўлибдики, уни қаламушдай кемириб келган муттаҳамларга қолса кунимиз? Инсоф нималигини унуган, имон ва диёнат нималигини билмаган шу баттол ҳаромхўрлар ҳал қиласа тақдиримизни. Эсиз умрим, эсиз умрим.

Бобонинг киприксиз юмуқ кўзларидан икки томчи ёш сизиб чиқди.

Бибисора момо пиёласи қўлидан тушиб, чолининг ёнига ўтириди, қоқсуяқ қўллари билан унинг серажин, дўнг пешонасини силади.

— Ҳой, сизга не бўлди, Бетеран? Кечак дўхтири айтмадима, ёмон нарсаларни ўйламай тинч ётинг демадима? Сизга не бўлди, айланайин, Бетеран?

Ветеран кампирнинг титрок кафтини ушлаб, секин силади, аста лабига босди.

— Кечир мени, моможон, сен ҳам кечир, болажоним!

Маржоной ўрнидан аранг туриб, эшиккача зўрга етиб борди-да, юрагининг қаъридан кўтарилиб келаётган фарёд билан олишиб, икки қўли билан оғзини босди.

* * *

Шаҳар ўша-ўша, райком биносини ҳамон уч-тўртта милиционерлар қўриқлаб туришар, қамоқхона дарвозасида ҳам, худди аввалгидаӣ, тутун кўтарган аёллар, чол-кампирлар, болалар тирбанд эди.

Лочин онасини қамоқхона олдида қолдириб, устози билан учрашгани кетди. Маржоной эрлари, фарзандлари, қариндош-уруғлари қамалган аёлларнинг аламли дийдиёларига беихтиёр шоҳид бўлганича уларнинг кўз ёшларини кўрганида ўзи ҳам кўзига филт-филт ёш олиб, навбат кута бошлади. Навбат катта, овқат олаётган туйнукка ҳали узоқ эди, лекин энг ёмони — навбат келган тақдирда ҳам тутунини олишадими ё бир баҳона топиб қайтариб беришадими — буни олдиндан ҳеч ким айта олмас, кўплар олиб келган овқатларини топширолмай, аросатда қайтиб кетишарди. Гоҳи-гоҳида дарвоза устига ўрнатилган радиокарнай орқали баъзиларни навбатсиз чақириб қолишинар, шунда навбат кутиб турганлар орасида норози овозлар, ғала-ғовур бошланарди. «Ҳатто ҳибсхонада ҳамadolat йўқ, шу ерда ҳам ошна-оғайнигарчилик!» деб нолишарди одамлар.

Тўсатдан Маржоной радиокарнайдага ўз исм-фамилиясини эшишиб, дик этиб чўчиб тушди. У янглишмадимми деб ўйлаган эди, йўқ, янглишмаган экан, иккинчи бор унинг исмини айтиб чақиришди.

Маржоной ёнидаги аёллардан ийманиб, узр сўради-да, навбат кутаётганлар сафини айланиб ўтиб, туйнукка яқинлашди, шу пайт туйнукча ёнидаги эшик очилиб, қораҷадан келган ёшгина бир милиционер: «Ичкари киринг!» — деб ишора қилди унга.

Маржонойнинг юраги орқасига тортиб кетди: «Нимага чақирияти бу йигит? Тинчлики ўзи? Ё худо-ийм-эй!» деди ичида ва мажолсизгини одимлаб ичкарига кирди.

Ичкарида туйнук олдидағи кир-чир стол орқасида, қовоғидан қор ёқсан баджаҳд милиционерлар рўйхат билан тутун қабул қилмоқда, тўғрироғи, бировларнинг тутунини қабул қилиб, бировларнинг тутунини эгасининг илтижоларига қулоқ солмай, бақириб-чақириб қайтариб бермоқда эди.

Ёш милиционер ўнг қўлдаги эшикчани очиб, Маржонойга киринг, дея имо қилди. Маржоной ҳамон

оёқлари қалтираб, ичкарига кирди. Бу — торгина хона бўлиб, унинг деразаси ҳам йўқ, шифтида миттигина чироқ милтираб турар, ўртада пастаккина овқат столи билан иккита ёғоч курси турарди.

Ёш милиционер Маржонойнинг қўлидаги тутунини олиб, столга қўйди-да, товушини пасайтириб:

— Мени танимадингизов? — деб сўради.

Маржоной бу йигитни қаердадир кўрган, унинг чехраси кўзига иссиқ кўриниб турар, бироқ эслай олмас эди.

— Мен Дарвешали аканинг жияни бўламан, — деди милиционер.

— Қайси Дарвешали?

Милиционер кулди.

— Чўпон Дарвешали-да! Одамлар уни Дарвеш дудук дейишади. Эрингиз кўп яхшилик қилиб, қамоқдан олиб қолганлар тогамларни.

Маржоной бирдан елкасидаги тоғ қулагандай бўлиб, енгил нафас олди.

— Энди гап бундай, опажон, — деди ёш милиционер. — Эрингиз... Бургут акамлар соғ-саломатлар. Кўрқманг. Аммо... руҳи жуда тушкун. Чамаси ўзидан кўра кўпроқ сизларни ўйлаб, изтироб чекаяпганга ўҳшайдилар. Гапнинг қисқаси, икки оғизгина хат битиб беринг. Биз соғ-саломатмиз, ташвиш тортманг, ўзингизни ўйланг, тўполон қилманг, деб! Мана сизга қофоз-қалам... — Милиционер ён чўнтағидан муқоваси титилиб кеттан эски блокнот билан миттигина қалам олиб, столга ташлади. — Аммо хатингиз жуда қисқа бўлсин... бирор кириб қолса борми? Мен эшиқда пойлаб тураман.

— Шошманг, укажон! — деди Маржоной унинг сўзини бўлиб. — Тўполон дедингиз... Қанақа тўполон?

— Ҳа шу... адолат талаб қилиб... Эрингизни биласиз-ку, опажон!

Маржоной кўзлари мўлтираб:

— Қўришишнинг иложи йўқми? — деб сўради.

— Ҳозирча йўқ. Ёзинг-ёзинг, аммо қисқа қилинг. Соғ-саломатлигинги зни билдириб, бардам бўлинг, сабр қилинг, деб айтсангиз бас, бошқа гапнинг ҳожати йўқ. Тезроқ ёзинг, мен эшиқда қоровуллик қилиб турман. — Дарвеш дудукнинг жияни оёқ учида юриб, қўшни хонага чиқиб кетди.

Маржоной ҳарчанд уринмасин, қалам ушлаган қўл-ларидағи титроқни тўхтата олмас, гирдиқапалак ўйларини йифиб ололмас эди. Суюн акаси қамалгандан бери ўйлаб келган ўйлари, кечалари тонг оттунча хаёлан қилган илтимослари, йиғлаб айтган гаплари, берган маслаҳатлари — ҳаммаси эсидан чиқдан эди! Ногаҳон ёш милиционернинг (умридан барака топсин, худо уни қайдан етказди?) «Эрингиз ўзини эмас, чамаси сизларни ўйлаб изтироб чекяпти», деган гаплари эсига тушди, тушиши билан тор хонада, ўз ёғига ўзи қовурилиб ётган, озиб-тўзид кетган эри кўз олдига келди, келди-ю хаёлан унинг оёқлари остига чўккалаб, худди унга гапираёттандай тавалло қилиб, ёлвориб пичирлади:

«Суюн акажон! Худо ўзи қовуштирган ҳалол жуфтим маним!

Сизга нима бўлди. Суюн акажон? Бизни ўйлаб тўлғанар эмишсиз, бизни ўйлаб қовурилар эмишсиз. Билиб қўйинг, сиз тўлғонсангиз биз ўн чандон кўпроқ тўлғонамиз, сиз қовурилсангиз биз юз чандон кўпроқ қовуриламиз, кулсангиз куламиз, йиғласангиз йиғлаймиз. Бизни ўйламанг. Ўзингизни ўйланг! Сиз тирик экансиз, мен ҳам тирикман, агар сиз... сизга бир нима бўлса мен бир кун, бир соат ҳам яшолмайман бу дунёда. Илоё Яраттан Этам мадад бергай сизга! Оллоҳга топширдим сизни, Оллоҳга топширдим. Оллоҳга топширдим...»

Маржоной томоги фип бўғилиб, имзо чекишга ҳам мажоли келмай ўтирган эди, эшик секин очилиб, Дарвеш дудукнинг жияни кўринди.

— Тайёр бўлдими, опажон? — деди у шивирлаб.

— Тайёр, укажон. — Маржоной киприклиаридағи ёшларни сидириб ташлади. — Бу яхшилигинги биздан қайтмаса, худодан қайтсин... Жавобига қачон келай?

— Бир ҳафтадан кейин. Бугун қайси кун? Шанбами? Келгуси шанба хабар олинг!

Ҳа, тунов кунги ўйлари тўғри чиқди Маржонойнинг. Фақат ёмонлардан иборат эмас экан бу дунё, яхшилар ҳам кўп экан, кўп экан!

Маржоной, гўё эри озодликка чиқкандаи, гўё ҳозиргина қоронғи кўринган олам тўсатдан ёришиб кетган-

дай туюлиб, қамоқхона дарвозасидан қүшдай енгил тортиб чиқди.

Лочин навбат кутаётган халойиқ орасидан онасини тополмай, талвасага тушиб, кўзлари аланглаб турган экан, Маржонойнинг ҳибсхонадан чиққанини кўриб, унга қараб талпинди:

— Нима бўлди? Нима қилиб юрибсан у ерда?

Маржоной ўғлининг бошини эгиб, пешонасидан ўпди:

— Яхши гап бор, болам. Йўлда айтиб бераман.

Лочин Ветеран бобосининг эски «Волга»сини таракқлатиб учирив бораракан, Маржонойнинг гапларини эшитиб, хушнуд кулди:

— Отам молодес, тўполон қилаётган бўлса! Суюн бургут бургутлигини қипти-да! Отам ўрнида бўлсам мен ҳам шундай қиласдим!

Она-бала ҳар бири ўз ўйи билан банд, узоқ жим қолишиди.

Офтоб овлоқда элас-элас кўринган Маржонтов устига ёнбошлигар, тоғнинг қорли чўққилари нимаси биландир олтиндан жило берилган кўҳна гумбазларни эслатар, кечқурунги ҳаво куз ҳавосидай майин, сўлим эди. Эҳтимол Маржонтовга салқин ҳам тушгандир? Қиз-жувионлар, эҳтимол, камзул кийиб, рўмол ўраб юргандир? Маржонойнинг ёдига илк келинлик кунларида, тоғ бағрида ўтган масъуд дамлар тушиб, дилини тизгинсиз ҳазин бир туйғу чулғаб олди-ю беихтиёр эрининг тунов кунги аламли ўлани хотирасида жонланди.

«Маржонтов, Маржонтов,
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайн, Маржонтов,
Дўст келганда меҳрибон,
Ёв келганда қатагон.
Қирғин келди қошингта,
Фарзандларинг бошига
Нечук сукут сақлайсан?
Нечук гунгсан, Маржонтов?..»

Қандай беғубор, баҳтли кунлар эди у кунлар. Қандай беғубор! Ҳамма қиз-келинчаклар, турмуш қурган ёш жувонлар у ёқда турсин, ҳатто эрга тегмаган қизалоқлар ҳам — ҳамма ҳавас қиласди Маржонойга. Оҳудай эркин эди у! Бошқа йигитлар ёш қаллиқлари-

ни қизғанса, Суюн бургут сира қизғанмас, кечалари бирор овулда йиғин бўлса, Маржонойни ўзи бошлаб бораверар, даврага тортиб, бирга ўлан айтиб, ўйин-кулгини қиздиргани-қиздирган эди.

Биринчи йиллар у Маржонойсиз бир он, бир дақиқа ҳам туролмас эди. Маржоной бир жойда қиз-келинчаклар билан гурунглашиб сал кеч қолса, Суюн бургут тўсатдан от суреб келарди-да, дугоналарини дув қочириб, уни отига ўнгариб опкетар эди! У улоққа борса ҳам, кўпкарига борса ҳам, ҳатто курашларга ҳам бирга олиб бораради Маржонойни.

— Сен ёнимда бўлсанг кўнглим тўқ бўлади, Маржон! — дерди Суюн акаси уни эркалаб. — Файратимга файрат қўшилади. Сен ёнимда бўлсанг ҳар қандай даврани ёриб чиқаман! Улоқни мен оламан-у, соврини сеники! Қўрқма! Дилингда худодан омад тилаб туравер, Маржоним, дури гавҳарим!

Бундай суронли улоқларда айюҳаннос соглан минг кишилик тўда орасида от суреб, олишиб кетаётган эрини кўрганда қайси хотин юрагини ҳовучламайди? Қайси хотин секин кузатиб тура олади?

Маржоной қир-адирда йигиладиган тумонат одам орасида туриб, пастда, тоғ этагида минг чавандоз орасида қамчисини тишлаб, сурон солиб кетаётган эрини кузатаркан, ҳар сафар минг ўлиб, минг тириларди! Оллоҳга шукр, аксар ҳолларда улоқни даврадан Суюн акаси юлиб чиқарди, чиқарди-ю оқ кўпикка чўмилган отини суреб келиб, улоқни Маржонойнинг оёғи остига ташларди. Шунда адирда тўпланган тумонат хало-ийқнинг жўр қийқириғидан Маржонтов ларзага тушарди...

Маржоной қишлоққа кираверишдаги толзорни кўрганидагина бу ширин хаёллар оғушидан чиқди, чиқди-ю, тўсатдан Мансур меш эсига тушиб, ўғлини елкасидан қучди.

— Жон болам, толзорга бур машинангни! Бирпас тўхтайлик. Кўнглим озяпти.

Лочин хушламай:

— Секинроқ ҳайдайми? — деб сўради.

Маржоной ўғлининг хаёли «Қалдиғоч»да эканини сезиб, бир дақиқа иккиланиб қолди. Бироқ унга ёрилмай туриб, жавобини кутаёттан Мансур мешга нима дейди? Нима деб жавоб беради?

— Бир пиёла чой ичиб олай, жон болам.

Лочин индамай, рулни бурди. Эски машина маст түядай лапанглаб, қийшайиб, япроқлари тўкилиб қолган қари толлар орасида тўхтади.

Лочин юкхонадан термосни олиб орқа ўриндиққа, онасининг ёнига ўтириди, бир қўли билан энасига чой узатиб, бир қўли билан уни секин қучди.

— Бир нарсадан ташвищдасиз? Нима бўлди? Очигини айтинг, айтаверинг, энажон!

— Ҳозир, болам! — Маржоной бир ҳўплам чой ичсан, ўзимни сал босиб оларман, деб ўйлаган эди, йўқ юраги томогига келиб тиқилаверди, тиқилаверди.

Лочин бетоқат бўлиб:

— Хўш, нега чўзасиз? Айтинг гапингиз бўлса! — деди ўдагайлаб.

— Айтсан... боя Мансур тоғанг бир сўз айтди.

— Тоғам эмиш! Хўш? Айтаверинг: нима дедилар суюкли тоғамлар?

— У киши айтдиларки... «Қалдирғоч»ни менга сотинглар, деб маслаҳат бердилар у киши.

Маржоной ўғлига ўғринча бир қараб қўйди. Лочин тўё уни қучган қўлига чўғ теккандай, онасининг елкасидан тортиб олиб, нарироқ сурилиб ўтириди.

— Ўргилиб кетдим бунаقا маслаҳатдан! Худди шу гапга чақирганини билувдим-а, боя. Сиз нима дедингиз?

— Мен.. узил-кесил бир жавоб беролмадим. Аввал ўғлим билан гаплашай, ўғлим нима деса... шу бўлали, дедим!..

— Яхши айтибсиз! «Қалдирғоч»дан айрилгунча ўлганим яхши менинг! Кетдик!

Маржоной Лочинга тармасиб тўхтатди, ўғлининг кўзларига илтижо билан тикилди:

— Шошма, тойчогим! Ахир... гап отангнинг тақдири устида кетяпти-ку!

— Биласиз, отам учун жонимни ҳам аямайман. Бироқ, отамга нима дахли бор «Қалдирғоч»нинг? Очигини айтинг ниятингизни!

— Очигини айтсан... бир одам ваъда берди. — Маржоной нафас етмай, кўйлагининг тутмасини ечди. — Айтдик... эллик минг сўм берсаларинг... отангни қамоқдан чиқарамиз, деди.

— Ким у?..

— Бир одам...

— Агар тузоқ қўяётган бўлса-чи у одам?

— Ўлиптими? Прокурор!

Лочиннинг қошлари ғазаб билан чимирилди:

— У қанақа лаънати прокурорки, бегуноҳ одамни порахўрлиқда айблаб, ўзи пора олса? Ионониб бўлмайди бунақаларга, энажон? Ишни бешбаттар чигаллашибириб олманг тагин?

Маржоной ютиниб-ютиниб, аранг гапириди:

— Наҳот битта от... сен учун отангнинг қисматидан азизроқ бўлса, болажоним?

— Энажон! — деди Лочин уф тортиб. — Нега тушунишни истамайсиз? Мен «Қалдирғоч»ни қизғаянганим йўқ. Лекин сиз қаёқдан биласиз прокурорнинг асл мақсадини? Нияти ёмон бўлса-чи, деяпман, холос.

— Мен ҳам ўйладим буни, болам. Эрталабдан бери ўйлајпман. Бироқ нима бўлгандаям... ётиб қолгунча, отиб қол, деган-ку эскилар! Биз ҳам бирор йўл қидирмай, индамай ўтираверамизми? Шояд фойдаси тегса... Отанг қутулиб чиқса, битта «Қалдирғоч» ўрнига ўнтасини оберади-ку сенга, болажоним!

Лочин бирдан бўшашиб, энасини бағрига босди:

— О, энажон, энажоним маним! Бўпти, сиз айтганча бўлақолсин. Отам учун бир от эмас, минг от садара! — деди Лочин, томоги фип бўғилиб.

— Умрингдан барака топ, болам. Шундай дейишингни билувдим. У дунё-ю бу дунё розиман сендан...

Маржонойнинг гапи бўғзида қолди. Шу пайт яқиндаги катта йўлда мотоциклнинг пат-пати эшигилиди-ю, таққа тўхтади. Унинг ўрнига бўралаб сўкинган йўғон овоз, қарсилаб синган таёқ ва аччиқ кишинаган от товуши келди.

Лочин: «Қалдирғоч!» деб қичқирдию толзорга шўнгифиб, катта йўл томон чопди.

Маржоной юрагини ҳовучлаб, ўғлининг кетидан югурди.

Шаҳарга борадиган катта йўлнинг қоқ ўртасида уч фидиракли мотоцикл тўхтаб турад, мотоциклга арқон билан бўйнидан боғланган «Қалдирғоч» олдинги оёқларини ерга тираб, уни юргизмай қўйганди!

Чамаси «Қалдирғоч»ни олиб кетгани келган иккита

милиционернинг бири рулда ўтирад, иккинчиси қўлидаги йўғон таёқ билан боши-кўзи демай отни қарсилатиб ураг, улардан юз қадамча орқада... Салим қилтириқ, ундан сал орқароқда Олтиной билан Кумушбиби югуриб келишарди.

Шитоб билан отилиб борган Лочин «Қалдирғоч»ни ураёттган милиционернинг ёқасидан ушлади-ю бир силташда ариқ томон улоқтириб юборди. Милиционер беш-олти қадам нарига аланг-талпанг учиб борди-ю, қўлларини лапанглатганча чалқанча йиқилди. Лекин Лочин унга қайрилиб ҳам қарамасдан отининг бўйиндан кучоқлаб олди. Даҳшат ичида ўғлиниң орқасидан чопиб борган Маржоной аниқ кўрди: «Қалдирғоч»нинг оғзи қоп-қора қон, кўзларидан тирқираф ёш оқар, тулпор худди безгак тутган одамдай дир-дир титрарди!.. Жонивор қонли лабларини Лочиннинг юзига, бўйнига суркаб, ҳансираф нафас олар, тинимсиз пишқирап, Лочиннинг юз-кўзлари ҳам қоп-қора қон бўлган, унинг важоҳатидан одам қўрқулик эди!

Маржоной жон-жаҳди билан ўғлига тирмашди.

— Болам! Онагинанг ўргилсан, болажоним.

Шу пайт мотоциклда ўтирган милиционер ерга сакраб тушди-да:

«Ҳой, даюс, кимга қўл кўтаряпсан?» деганича Лочинга ташланди. Маржоной ўғлини қўйиб юбориб, унинг йўлини тўсди:

— Жон болам! Кечиринг буни, жон болам. Ёшлиқ қилди!

Тўсатдан орқадан тарс-тарс ўқ овози эшитилди. Аччиқ кишнаб осмонга салчиган «Қалдирғоч» олдинги оёқлари билан мотоциклнинг ўриндиғи устига чиқиб кеттгудек бўлди.

Маржоной даҳшат ичида орқага қаради. Боя Лочин улоқтириб юборган милиционер кўзлари олазарак: «Отаман! Ҳозир отиб ташлайман бу зўравонни!» деганича, боши узра тўппончасини силкитиб, яқинлашиб келарди.

Маржоной биринчи милиционерни ташлаб унга қараб талпинди, бироқ, оёқ остидаги тошга қоқилди-ю гандираклаб кетди. Яхшиям, Салим қилтириқ етиб келиб ушлаб қолди...

Шундан кейин нима бўлди? Маржоной бир зум хушидан кетдими, бошқами — яхши эслай олмай қол-

ди: Салим қылтириқ уни бир чеккага олиб чиқиб ётқиздими, қизлар келишиб бошида гиргиттон бўлишдими, юзига сув сепиб, ҳушига келтиришдими...

Маржоной кўзини очса... катта йўл одамга тўлиб кетибди! Қишлоқ томондан яна милиционер от чоптириб келяпти! Аввалги икки милиционер Лочинга ёпишяпти. Бироқ одамлар ўртага тушиб, милиционерларга ялиниб-ёлворишияпти!..

Маржоной яна кўз олди қоронфилашиб, хотираси хиралашди. Кейин эшитса, одамлар Лочинни милиционерлардан ажратиб олишибди. Милиционер «Қалдирғоч»нинг бўйнига арқон солиб, катта йўлдан ўтаётган юқ машинасига боғлаб судраб кетишибди. Шатакка олинган, аёвсиз қамчиланган «Қалдирғоч», худди онасидан айрилган бўталоқдай, орқасига, одамларнинг қўлидан чиқишига уриниб, бўзлаб йиғлаётган Лочинга қарай-қарай, узоқлашиб кетганмиш...

Маржоной иккинчи бор кўзини очганда... юзи қопқора қон Лочин («Қалдирғоч»нинг қони!) яралангандан күшдай питирлаб, ҳамон одамлар билан олишарди!

Маржоной хаёлан: «Болажоним, болажоним-ов!» деб қичқирган бўлди-ю ўрнидан туришга интиди, бироқ кўкрагида қаттиқ санчиқ сезиб, Олтиной билан Кумушбиибининг қўлига «шилқ» этиб йиқиљди...

XVI

Дарвеш дудуқнинг жияни овқат олиб кирганида Суюн бургут узунига икки одим, кўндалангига нари борса бир яrim қадам келадиган, нимаси билан қудуқни эслатадиган каталакда деворга суюнганича хаёлга толганди. Бу ҳолида у худди оёқда тик туриб уйқуга кетган отни эслатарди...

Яхлит темирдан ясалган залворли эшик фичирлаб очилганда Суюн бургут зилдай оғир киприкларини аранг ёзиб, милиционерга қаради-ю, кўзини юмди. Милиционер қўлидаги бир товоқ қарам шўрва билан бир-икки тўғрам қора нонни бетон супачага қўйдида, секин шивирлади:

— Овқатта қаранг, ака.

Суюн бургутдан садо чиқмади. У ҳатто кўзини ҳам очмади. Милиционер ёпиқ эшикка бир қараб қўйди, сўнг қўйнидан икки букланган қофоз чиқариб, товоқнинг тагига қистирди.

— Овқатта қаранг, Бургут ака! Товоқ тагида Сизга хат бор...

Суюн бургутнинг кўзлари ярқ этиб очилди. Рўпарасида тунов куни уни қиморбоз-каллакесарлар даврасидан олиб чиқиб кеттан ёш, хушсурат милиционер турарди! Қош-кўзлари биланми, очик, қорамагиз чеҳрасидаги ёқимтой табассуми биланми, Бургутга ёқиб қолган бу йигитча ўша кундан бери унга хайриҳоҳлик билдирарди. Бургут йигитчани бир сафар Дарвеш дудукнинг кўрасида кўрганида дудуқ уни «жияним», деб танишириган эди. Чамаси, тоғасига қилган унинг яхшилигидан боҳабар бўлса керак, йигитча қўлидан келганча яхшилик қилишга уринар, овқатни эшик туйнугидан узатмасдан, ичкарига кириб, супачага қўйиб кетар, бошқа назоратчилардай «сенсираб» жеркиб гапириш ўрнига ҳар сафар:

— Яна овқатга қарамабсиз, ундоқ қилманг-да, Бургут ака, ўзингизга ўзингиз жавр қиляпсиз, — деб койиб қўярди.

Суюн бургут кўзини очиши билан йигитча овозини боягидан ҳам пасайтириб:

— Мен ҳозир навбатчиликни топширипман, — деди. — Опамлар сизга овқат опкелган эканлар, дуои салом айтдилар. Хат ёзиб берувдилар, товоқнинг тагига қўйдим. Жавоб ёзаман десангиз... мана сизга қалам-қофоз. — Милиционер қўйинидан бир варақ қофоз билан жимжилоқдеккина қалам олиб, товоқнинг ёнига қўйди. — Индин яна навбатчи бўламан. Жавоб ёзсангиз, ўшанда обкетаман. Аммо эҳтиёт бўлинг. Опамларнинг хатларини... яххиси чайнаб ютиб юбора қолинг. Қалам-қофозни яшириб қўйинг!

Дудукнинг жияни Бургутдан жавоб кутиб турди, аммо Суюн бургут кўзини яна юмиб олган эди.

— Асло руҳингиз тушмасин, Бургут ака! — деди милиционер, тўсатдан овози титраб. — Худо бор тепада. Ҳаммаси яхши бўп кетади, ака! — У оёқ учида юриб катақдан чиқди. Суюн бургут шундагина товоқ тагидаги бир парча қофозни олиб, дераза ўрнига ясалган дўппидеккина туйнук олдига борди. Мактуб Маржонийнинг дастхатига ўхшамаган, чамаси, қўли қалтираб ёзилганидан, ҳарфлар, сўзлар қинғир-қийшиқ эди.

Суюн бургут, гўё олдига қўйилган овқатни бир ямлаб ютган одамдай, хотинининг мактубини бир кўз

югуртиришдаёқ, ўқиб чиқди-ю, унга тўймай қайта ўқишига кириши. Назарида, хат қалта, жуда қалта ту-юлди Бургутга. Мактубда яна нималардир, яна қандайдир гаплар бўлиши керак эди! Гўё у куттан гаплар сатрлар орасига яширгандай, хатни қайта ўқиди, учинчи марта, олтинчи, саккизинчи, юзинчи марта ўқиди, сўнг, бутун вужудида беадад бир ҳорғинлик сезиб, тагин деворга суюнди-да, тагин кўзини юмди.

Йўқ, хат эмас, юракни тилка-пора қилувчи аччиқ бир фарёд эди бу! Энг ёмони — Бургутнинг ҳамма ниятларини, кечадан бери ўйлайвериб қатъий қарорга айланган совуқ ва пинҳоний мақсадини билиб ёзилган, бу мақсадни синдириш азмида битилган мудҳиш бир мактуб эди бу!

«Сиз билиб қўйинг, — депти. — Сиз тирик бўлсангиз мен ҳам тирикман, депти, сизга бир нима бўлса, мен бу дунёда бир кун ҳам турмайман», — депти. Ёпира? Бошига тушган бу маломат, бу хўрлик, бу ҳақоратларга дош беролмай қолган Бургут, ўйлай-ўйлай, ахир пировардида чорасиз қарорга келганини қайдан билдикин, қайдан сездийкин у?

«Азизим, ёлғизим маним, ўзинг ёзганингдек, яратган эгам қовуштирган вафодор ёrim, бебаҳо гавҳарим, дури-садафим маним! Сенинг олдингда гуноҳкорман! Сен дунёда ҳуснда тенгсиз, ақдда ягона эдинг. Ким билсин, мен бадбаҳт, ўшанда, ёшлиқда сенинг азиз бошингни айлантириб, опқочиб кетмаганимда, бугун, эҳтимол, катта олима ё машхур шоира, эл ардоқлаган баҳтиёр аёл бўлармидинг? Менга тегиб нима кўрдинг сен шўрлик? Дунёда энг вафодор маъшука, энг инсофли хотин, менга текканингдан пушаймон эмаслигингни хатингдан билдим. Қамоққа тушибманки, сенинг олдингда гуноҳкор эканимни ўйлайвериб адойи-тамом бўлган эдим, хатинг армон тўла юрагимга малҳам бўлди, дардларимга таскин берди. Бунинг учун мендан қайтмаса Оллоҳдан қайтгай, олтиним. Аммо гуноҳкор эрингни кечир, бебаҳо садафим, дуру гавҳарим! Мен қалам билан эмас, кўз-ёшларинг билан ёзилган хатингни ўқиганимдан кейин ҳам, ўйлаган ўйларим, қилган аҳдимдан қайтолмайман, қайтолмайман. Кеча терговда бу йиртқичларнинг яна бир разил ниятларини билиб қолдим, агар улар бу мудҳиш мақсадларини рўёбга чиқарадиган бўлишса...»

Суюн бургутнинг юмуқ, кўзлари ярқ этиб очилиб кетди. У олазарак бўлиб, бир темир эшик дарчасига, бир девордаги дўппидеккина тешикка қаради, бир ўий шитоб билан чопиб бориб, бошини темир эшикка ургиси келди. Ё эшик синар ё боши тарвуздек тарс ёрилиб, бу азоб, бу хўрлик, бу ҳақоратлардан бир йўла қутулиб қўяқоларди! Аммо... йўқ, у ҳали Маржонайга айтадиган гапларини охиригача айтолгани йўқ, унга ёзадиган хатини ёза олганича йўқ!..

Энг муҳими, кўзининг нури, бу ёлғон дунёга келиб, кўрган битта-ю битта қувончи, баҳти-саодати Маржоной билмоғи даркор! Ўзини мусулмон деб билган бари инсон борки, қуфри азим, кечирилмас гуноҳ, деб билган бу йўлни танлашга нима мажбур қилди?— Буни билмоғи, охиригача билмоғи лозим Маржоной, акс ҳолда уни кечирмайди, у дунё-бу дунё кечирмайди!..

Кечаси алламаҳалда Бургутни яна терговга чақиришди. Бу сафар уни анов москвалик жаллод Шарановский эмас, ўз ҳамюрти, аммо баттоллиқда ундан қолишмайдиган Миржалолов сўроқ қилди.

Тағин эски ҳаммом, эски тос, тағин ўша: Нажмидиновга катта пора бергансан, деган курақда турмайдиган бўхтон! Фақат битта фарқи шу бўлдики, бу сафар уни собиқ биринчи котибга рўпара қилишди!

Суюн бургут асабини айниқса қаттиқ, қақшатадиган бу тунги терговга бораркан, бир неча дақиқадан кейин Нажмидинов билан юзлашиш хаёлига ҳам кириб чиқмаган эди.

Ҳатто Бургутнинг раддиясидан кейин аллақандай кутириб кетган Миржалолов: «Опкир, анов, лапашангни!» деб бақирганида ҳам бу «лапашанг» Нажмиддинов бўлиб чиқишини тасаввур этмаган эди.

Ҳақиқатдан, тунов куни Бургут янглишмаган, ўша кеча, гарчи йўлақда уни деворга қаратиб қўйишган бўлса ҳам ёнидан ўтаётганида таниб қолган одам... Нажмидинов эди!.. Йўқ, бу Суюн бургут яхши билган, ҳамиша ўзига оро бериб, башанг кийиниб юрадиган, бўй-басти келишган, салқам йигирма йил бутун вилоятни ёт деб ётқизиб, тур деб турғизиб юрган Нажмидинов эмас эди, у билган Нажмидиновнинг аянчли сояси эди, холос!

Чамаси, собиқ биринчи котибни аёвсиз дўппослашган бўлса керак, оёғини аранг судраб, аранг юриб кирди, ўзиям кўзлари ичига ботиб, юзи қонталашиб, эгнидаги кир-чир кийими сомони тўкилган бўш қопдай шалвираб қолганди.

Тўрда, Шарановскийнинг ўрнида кеккайиб ўтирган Миржалолов ер остидан Нажмиддиновга қадалиб қаради-да:

— Ўтири, маҳбус! — деб буюрди. Сўнг, ўрнидан туриб, худди устози Шарановскийга ўхшаб, қўлларини орқасига қилганича, хонанинг у бошидан бу бошига бориб кела бошлади. Унинг хатти-ҳаракатларида, қовоғини уйиб, гўё чуқур хаёлга толгандай, залворли қадам ташлашларида ҳам устози Шарановскийнинг қилиқлари, хатти-ҳаракатлари шундоқ акс этиб турарди! Чамаси, у ўз мавқеидан, одамларни қийиноққа солиш, азоб бериш ҳуқуқидан, ўзи каби баңдалар устидан ҳокими мутлақ бўлганидан боши осмонда экани Шарановскийнинг юзида, шафқатсиз мовий кўзларида, ҳар бир сўзида шундоқ кўриниб турганидек, Миржалоловнинг ҳам юзида, гапида, қилиқларида шундоқ кўриниб туради.

Ногаҳон у юришдан тўхтаб:

— Хўш, маҳбус! — деди, собиқ котибга қарамай. — Кечаги берган кўрсатмаларингизга иқрормисиз? Яъни бу одамни «Маржонтов» совхозига директор қилишда уч юз минг сўм пора олганингизни тасдиқдайсизми?

Хонага кирибдики, Бургутта бирор марта қарамаган Нажмиддинов, боши ҳам:

— Тас... тасдиқдайман! — деди эшитилар-эшитилмас, хаста бир товушда.

— Тасдиқласангиз гапириб беринг! Бу одам сизга қачон, қаерда берган бу порани?

Ажабо: шу тобда стулда аранг ўтирган бу шўрлик, мажруҳ одамга нисбатан на нафрат сезарди Суюн бургут, на қаҳр, на адоват! Аксинча, унга қарашибдан ийманар, қараса юраги безиллаб оғрирди.

— Гапиринг чайналмасдан! — бақирди Миржалолов.

Нажмиддинов аллақандай саросимага тушиб ўтирган стулини Бургутдан нарироққа сурди-да:

— Ха шу... — деб гўлдиради, — бултур кўкламда, «Маржонтов»да учрашганимизда... сой бўйида олганман.

Миржалолов Суюн бургутта юзланди.

— Эшитдингми?

Суюн бургутдан садо чиқмади. У ҳам Нажмиiddиновга қарашга журъат этмас, назарида, кўзи кўзига тушса Нажмиидинов ўтирган жойидан йиқилиб тушадигандек тумоларди.

Миржалолов тоқати тоқ бўлиб:

— Эшитган бўлсанг... гапир! Жавоб бер! — деб ўшқирди.

Суюн бургут кишани кўлларини мушт қилиб туди.

— Аввалги сўроқларда нима деган бўлсам шу! — деди юрагидаги пўртана билан олишиб. — Мен ҳеч кимга пора берган эмасман, пора ҳам олган эмасман! Тамом-вассалом.

Миржалолов столни гурсиллатиб муштлади:

— Қирчанғи эшшак бўп кет-э, даюс!

Суюн бургут асов отдай дир-дир титраб:

— Ҳақорат қилма! — деди секин, аммо секин эши-тилган бу бўғиқ овоздан қўрқулик эди. — Қўлингдан келса... анов тўппончанг билан шартта отиб ташла! Аммо ҳақорат қилма инсонни! — У шундай деб, ўтирган жойида тошдай қотиб қолган собиқ биринчи котиб томон ўтирилди:

— Сизга нима бўлди, Жамолиддин aka? Йигирма йилдан бери вилоятта дафдага солиб юрган одам... қандай қилиб бу аҳволга тушдингиз? Бу... бу жаллодлар билан олишиб, уйдирма гапларни, курақда турмайдиган фирт бўхтоналарни ўз ёқаларига ёпиштириш ўрнига... олмаган порани олдим дейсиз? Ўзингиз етмагандек менинг бошимга ҳам мағзава тўкасиз. Сизга нима бўлди, Жамолиддин aka? Эркакмисиз ё?.. — Суюн бургут гапини тутатмаган ҳам эдики, Нажмиидинов каловланиб ўрнидан турди-да, маст одамдай гандираклаб бориб Бургутнинг оёғи остига гурс этиб йиқилди, йиқилди-ю кўз ёшидан бўғилиб:

— Кечир мени, укажон! — деб ингради. — Кўриб турибсан-ку, аҳволимни! Худо ҳеч кимнинг бошига солмасин мен кўрган азобларни!

— Бас! Бу порахўр қолиб, бизга тухмат қиласан ҳали? — Миржалолов шундай деб эшиқда турган на-

зоратчига юзланди-да, ерда юмалаб ёттан Нажмидди-новга ишора қилди:

— Олиб кет бу латтачайнарни! — У шитоб билан юриб дераза рўпарасига борди ва то эшиқда қаққайиб турган милиционер собиқ котибни ўрнидан турғазиб, елкасидан турта-турта хонадан олиб чиқиб кетмагунча чурқ этмади. Сўнг, сал юмшаган, аллақандай ёлворган овозда:

— Аҳволини кўрдингми, Бургут? — деб сўради. — Агар шу одамнинг куни бошимга тушмасин десанг... ўжарлик қилма, йигит!

Суюн бургут мийигида қулди:

— Ҳезалак эмас, йигит бўлганим учун ҳам такрор айтаман: бўйнимга оладиган гуноҳим йўқ менинг!

— Оласан бўйнингга! Гувоҳларимиз кўп ҳали!

— Чақиринг ўша гувоҳларингизни!..

— Чақирамиз! — деди Миржалолов. — Аммо билиб қўй, у шундай гувоҳки, ўзинг пушаймон бўласан кейин!

«Бу абраҳ нима деяпти. У қандай гувоҳ эканки, мен пушаймон бўламан? Нимага ишора қиляпти бу қаллоб?».

Суюн бургутнинг юрагига аллақандай ноаниқ, мавхум, совуқ бир шубҳа ғимирлаб кирди-ю:

— Марҳамат, чақиринг! — деди хиёл бўщашиб.

Миржалолов буни сездими, бошқами, заҳарханда қилди:

— Хотиринг жам бўлсин, — чақирамиз! Аммо шуни билиб қўйки, биз уни сен билан юзлаштиришдан аввал... сен ёттан қаллакесарлар камерасига ташлаймиз! Левон шерлар бир кечадаёқ... абжаини чиқаришади унинг! Ана ундан кейин юзлаштирамиз икковингни!

Суюн бургут юрагида ҳамон ғимирлаётган мудҳиши шубҳа билан олишиб:

— Кўриб турибман, ҳеч нарсадан қайтмайсанлар сен нокаслар! — деди ҳансираф. — Одам боласининг хаёлига келмайдиган ишлардан ҳам қайтмайсанлар тубан нияting йўлида! Аммо... агар қўрқмасанг... мард бўлсанг... ҳезлик қилмай очигини айт менга, нияting нима?

— Хўп, айтаман! — деди Миржалолов рангидан қони қочиб. — Бу гувоҳ... ўз жуфти ҳалолинг... Маржоной!..

— Нима? — Суюн бургут аста ўрнидан тура бошлади-ю, чайқалиб кетиб, аранг деворга суюниб қолди.

Миржалолов гарчи Суюн бургутнинг қўли кишанланган бўлса ҳам, ундан тайсаллаб, биқинидаги тўппон-часини ушлаб-ушлаб қўйди.

— Да, эсингта тушдими? Бултур кўкламда «Маржонтов»да бу порахўрга пул берадиганингни хотининг ҳам кўрган! Биз одамгарчилик қилайлик деб, ҳозирча қўлга олмадик хотинингни. Аммо сен қайсарлигингдан қайтмасанг, қамашга мажбур бўламиз хотинингни ҳам!

— Аблаҳ! — Суюн бургут қўлидаги кишанларни шақир-шуқир қилиб, ўтирган стулига тирмашди.

Миржалолов ранги девор, ўнг қўли билан тўппон-часига ёпишиди:

— Қимир этма! Отиб ташлайман! Итдай отиб ташлайман!

— От, қонхўр, от! Бу юрганимдан ўлганим яхши менинг!

Миржалолов унга жавоб бермай, пойгакда қаққайиб турган милиционерга:

— Опкет буни! — деб ишора қилди, сўнг Суюн бургутнинг орқасидан хириллади. — Бир кун муҳлат сенга! Ўжарлик қилмай ўйлаб кўр аммо!

Шундан кейин Суюн бургутнинг хотирасида қандайдир бир бўшлиқ пайдо бўлди-ю, Миржалоловнинг хонасидан қандай чиққани, узун тор йўлакларда кимларни кўргани, бу қудуқдай тор, совуқ, катакка қандай қайтиб келгани — биттаси ҳам эсида йўқ!

Бир маҳал ҳушига келиб қараса... нимаси биландир ўриснинг тобутини эслатадиган мана шу ўз катағида ётибди... Дарвоқе бу ерга қачон келди? Қанча вақт ўтди? Анов бешафқат жаллод берган фурсатга қанча қолди? Бир кун муҳлат бераман, ўйлаб кўр деганди. Бир кун нимага керак Бургутга? Нимасини ўйладиди?

Ёв ёмон, аммо ўзингдан чиққани ундан ҳам ёмон дегандек, ёвузиликда устози Шарановский, ҳатто устозининг устози анов мудҳиш генералдан ҳам ўтиб кетган бу жаллоднинг олдидан чиқмасданоқ нима қилишини ўйлаб қўйган Суюн бургут!

Миясини еган қари қашқир! Айтган гапини қаранг унинг. Ё пора берганига иқрор бўлармиш ё Маржонийни анови каллакесларга емиш қиласмиш! Ё ҳазар,

алҳазар! Наҳот бу гапларига ўзи инонса бу қузғун? Наҳот Бургут жонини асраш учун Маржонойни, Оллоҳ ўзи қовуштирган жуфти ҳалоли, бу ёлғон дунёга келиб күрган биттә-ю битта қувончи, баҳту саодатини оч қашқирларга ем қилиб қўйса? Бундай қилиб асраган жонини кўчада дайдиб юрган итларга ташлар Суюн бургут?

Буни хаёлга келтиришнинг ўзи даҳшат-ку Бургут учун!

Девордаги туйнуқдан тушиб турган хирагина шульла батамом сўниб, шифтда ярқираб турган чироқ ўчагнига қараганда тонг яқин. Анов қузғуннинг олдидан чиқмасдан турибоқ кўнглига туккан аҳдини амалга оширадиган пайт келди. Бу иш шундайки, бу ишга қасд қилган одам уни чўзаверса, ҳарчанд довюрак бўлмасин, иккиланиб, қўли қалтираб қолиши мумкин. Жон ширин деб бекорга айтмаганлар!

Суюн бургут белини пайпаслаб, киндиги тагини ушлаб кўрди, жойида турибди!..

Бургут дастлаб қамоқقا тушган кунлари, бу кенг жаҳон кўзига тор кўриниб, зимистон ертўлада у ёқдан-бу ёққа эмаклаб, ер чанглаб тимискиланиб юрган пайтларида қўлига жимжилокдеккина бир темир тушганди. Ўшанда бургут «бир кунимга яраб қолар», деб уни шимининг белидаги кавакка яшириб қўйган эди. Бу катакка тиқишганидан кейин эса, кўзига уйқу келмай, тўлғаниб ётган маҳали, уни мана шу бетон тобутга чархлай-чархлай пичоқдан ҳам кескир бир ханжарга айлантирган эди...

Суюн бургут мана энди нима қилишини ипидан игнасигача ўйлаб қўйди. Қачон, қандай ётади, ўзи чархлаган бу ажал қуролини қандай ишлатади... Оллоҳ ўзи кечиргай. Ҳа, ўлимдан эмас, ёлғиз Оллоҳдан қўрқади у. Ким билсин, эҳтимол Яратгувчи бу савдоларни синамоқ учун согандир унинг бошига? Аммо, норасо бандангни ўзинг кечиргайсан, Яратган Эгам. Бу қандай синовъи, на адолат бўлса унда, на ҳақиқат!? Ҳақ ва адолатни қарор топтирадиганлар эса нопок, ноҳалол инсонлар ёнини олиб, ҳалол, покиза, аммоnochor, нотавон мўминларни хору зор қилса? Қўй оғзидан чўп ололмайдиган ғарибу ғураболар устига чиқиб тепишса, ўзлари қолиб, бола-чақаларигача исканжага

олишиша? Ҳатто жуфти ҳалолларининг номусига тегищдан ҳам тойишмаса?

Бу ўйларим шаккоклик бўлса, Ўзинг афв эттайсан, аммо бандаларинг бошига тушган бу синовларга ким дош бера олади, эй Яраттан Эгам?

Ҳа, Суюн бургут эсини егани йўқ, у билади, жазм эттан иши ҳар бир мусулмон учун (алҳамдуиллоҳ, у мусулмон!) гуноҳи азим эканини дил-дилидан англайди. Аммо... бошқа йўл қолмаса на чора? Хом сут эмгандан бандангман, ўзинг яратдинг, ўзинг кечиргайсан, яратгувчим! Сен ҳам кечир, Оллоҳ ўзи қовуштирган хасмим, жуфти ҳалолим, бу дунёга келиб топган бирдан-бир баҳтим, бебаҳо Маржоним, олтиним, дуру гавҳарим, кечир, кечир, кечир...

Мана, айтадиган гаплари ҳам тугади... Умрида ҳеч қачон бундай самимий гаплашмаган, ҳасратлашмаган эди, дарди-дунёсини тўкиб, бундай ёримаган эди. Тўғриси, бунга ҳожат ҳам бўлмаган, қуш тилини қуш билади, деганларидек, улар бир-бирини гап-сўзсизоқ тушунишар, нигоҳлари тўқнашгандаёқ билишар эди дилларидағи тилларидағи ниятларини!..

Ҳа, Маржоной тушунади, Маржоной кечиради уни. Фақат... ўғли, кўзининг оқу қораси Лочин!.. Унга нима ҳам дея олади Бургут? Деганда тушунармикин, кечи-рармикин ўғли?..

Алвидо, Лочин! Алвидо, ўғлим! Сени худога топширдим, онангни сенга! Сен ҳам отангни афв эт, болажоним! Афв эт, афв эт...

Суюн Бургутни совхоз шаҳарчасига дағн этишга рухсат беришмади. Унинг жасадини кечаси аллама-ҳалда қопқоғи михланган оғир тахта қутида олиб келишди. Олиб келган одамларнинг орасида милиционерлари кам, аксарияти башанг кийинган келишган ёш йигитлар эди. Уйда кўтарилган фарёд, қий-чув, йифи-сиғи — ҳеч нарсага қулоқ солмай, ими-жимида дарҳол кўмасанлар, ҳатто жаноза ҳам ўқимайсанлар, хуллас, элга овоза қилмайсанлар, деб оёқ тираб туриб олишди. Ҳалойиқ йифиди. Доду фарёдни эшитиб бир зумдаёқ ҳаммаёқни одам босди. Наинки, ҳовли, кўча ҳам элга тўлиб кетди. Суюн бургутнинг жасадини олиб келган бойваччасимон йигитлар аввал тўпланган юртни ҳам писанд қилмай, ўдағайлаб кўришди, аммо

йигилган эл ҳам бўш келмади. «Бир бегунох, беайб, покиза мусулмонни бесабаб-бейзиқ жувонмарг қилганинг озми? Энди уни расм-руссимизни ҳам бажо келтирмай, жаноза ҳам ўқиттирмай, пинҳона кўммоқчимисанлар! Инсоф борми сенларда? Мусулмонмисанлар ўзларинг ё кофирмисанлар? — деб галаён кўтаришди.

Суюн бургутнинг жасадини олиб келган пўрим бойваччалар шундан кейингина сал паст тушиб, муросага ўтишди. Қарияларнинг маслаҳати билан Суюн бургутни Маржонтовга, ўзи кўп йил ишлаган йилки фермасининг ёнидаги кичик қабристонга дафн этадиган бўлишди. Шундан кейин қутини бузиб, ундан Суюн бургутнинг жасадини олишди, ювиб-таращди, марҳум энаси ўз қўли билан тўқиб, тўйларида инъом этган улкан паттиlamга ўрашди, сўнг жаноза ўқиб, Маржонтовга олиб кетишди. Бургутни ўзи яхши кўрган сой бўйидаги арчазорга дафн қилишди. Тумонат одам йифиди, Суюн бургутни ерга бериб бўлгач, эски удум бўйича: «Халойиқ! Қандай одам эди Суюн бургут!» деб сўрашганда тоғу тошга сифмай кеттган эл жўр бўлиб: «Яхши одам эди, мард йигит эди, Суюн бургут!» деб ҳайқириқди. Бу ҳайқириқдан Маржонтов ҳам йифладиёв, Маржонтов ҳам силкинди-ёв!..

Дафн маросимининг учинчи куни элга қора ош берилди. Қора ошдан кейин қариндош-уруғлар ҳам тарқашди. Фақат Маржоной билан Бибисора момо катта ўтовда, уч-тўртта энг яқин аёллару Лочиннинг дўстлари қолди.

Лочин билан Ветеран бува холироқ жойга тикилган бошқа ўтовда туришар эди. Кеча Ветеран буванинг юраги яна ёмон бўлиб, уни ҳам шаҳар касалхонасига олиб кетишди. Бутун қора ошдан кейин, эл тарқагач, Салим қилтириқ билан Кумушшиби ҳам қайтадиган бўлишди. Улар Лочин билан хайр-хўш қилишгани киришганда у ўтовнинг тўрида, шифтдаги туйнукка тикилиб ётарди. Лочин уч кундан бери шу ҳолатда қимир этмай ётар, на саволларга жавоб берар, на гапиради, гўё отаси ўлгандан кейин тилдан қолиб, гунг бўп қолган эди. Ҳатто отасини мозорга қўйиб қайтгач, энг яқин қариндошлар билан момоси ва энасидан кўнгил сўрагани кирганида ҳам на бўғзидан нидо чиқди, на кўзидан ёш! Ўтов тўла хотин-халаж,

негадир ҳаммаси бирдан Лочинга қараб талпиниши. Лочинни бағирларига босгандарича, Суюн бургутни йўқдай-йўқдай, уввос тортиб йиглашди. Бибисора момо, қадди дол, куймаланиб келиб, неварасининг бўйнига осилди, бошини сараклаб, алланималарни айтиб, унсиз йиглади. Лочин шунда ҳам ҳайкалдай қотиб тураверди, фақат энаси Маржонойни кўргандагина дош беролмади! У аввал энасини танимай қолди. Этнида... этаги ер супурган узун кўйлак, бошида бир томонга оғиб қолган кўк рўмол, юзлари кўмирдай қорайиб кетган Маржоной дастлаб унга ёнгинда қолиб, барча шоху бутоқлари куйиб, сўппайиб турган ёлғиз арчани эслатди, назарида, бу ёнгиндан энасининг фақат кўзлари қолган, лекин бу кўзларда нам йўқ, улар худди қуриб қолган бутоққа ўхшарди... Уни айниқса энасининг соchlари ларзага солди. Энасининг ҳамиша қалдирғочнинг қанотидай ялтираб турадиган қоп-қора, майин, гўзал соchlари бир кечадаёқ қордай оппоқ, оқарган эди! Лочин буни кўрди-ю бўғзида туриб қолган фарёдни тутолмади, момосининг бағридан отилиб чиқиб, энаси томон талпинди, унинг олдига тиз чўкиб, оёқларини қучоқлаб олди... Бу унинг сўнгти фарёди, сўнгти ожизлиги бўлди... Шундан бери тили соқов, қулоги кар!

Мана, ҳозир ҳам у гўё энг қадрдон оғайниси Салим қилтириқ билан Кумушбибини кўрмагандай шифтдаги туйнуқдан кўзини узмай ётаверди. Салим қилтириқ билан Кумуш бирпас унга жимгина тикилиб ўтириши.

— Лочин, — деди Салим. — Биз хайрлашгани келдик...

Лочин қимир этмади. Кумушбиби бирдан овози дарз кетиб:

— Лочин, — деди ёлвориб. — Бунаقا қилмагин-да, Лочин! Ҳамманинг бошида бор бу ўлим. Ҳеч ким... Ҳеч ким устун бўлган эмас бу дунёга! Ҳаммамиз кетамиз бир кун! — деди у файласуфона, деди-ю гапини тутатолмай ҳиқиллаб қолди. Лочин лом-мим демай тескари ўтирилди-да:

— Раҳмат! Йўлдан қолманглар. Бораверинглар! — деди аллақандай совуқ, бўғиқ овозда. — Мен... мен сенлардан розиман. Сенлар ҳам рози бўлинглар.

Салим қилтириқ бирдан ҳушёр тортиб:

— Лочин! — деб хитоб қилди. — Сенга нима бўлди?
Нима деяпсан, Лочин?

Лочин бетоқат қўл силтади:

— Айтяпман-ку, сенларга рухсат деб, раҳмат деб...

Кумушшиби рўмолининг учини оғзига босиб, югурганича ўтовдан чиқди. Салим қилтириқ бир нарса демоқчи бўлиб, бир-икки тамшанди-ю, гапиролмади, орқасига қарай-қарай Кумушнинг кетидан чиқди.

Улар чиқиши билан олам сукутта чўмди, гўё атрофда тирик бир жон йўқдай ҳаммаёқ жимжит. Йўқ, ана, бу сукутни бузиб, нимадир патиллади. Движок! Ўтовда чироқ ёнди, ёниши билан нариги ўтов томонда болачаларнинг хуррам қийқириғи янгради. Қаердадир от кишинади, ит акиллади.

Лочин ўрнидан турди. Ўтов тирқишидан ташқарита қаради. Қоронғи тушипти. Қўшни ўтов ҳам жимжит... Фақат ўтов орқасидаги ўчоқларда олов ёняпти, аллақандай аёллар ғимирлашиб юришипти. Улар орасида Олтинойни танигандай бўлди. Чамаси, аёллар овқат пиширишяпти... Лочин негадир оёқ учида юриб жойига қайтди. Ёстиғи остидан қалин дафтар, чўнтағидан қалам олиб, хонтахтага қўйди, бироқ, ўйлаган нарсасини ёзиш ўрнига яна туйнукка тикиди. Туйнуқда илк юлдузлар, йўқ, янги туғилган қўзичоқлардай маъсум, беғубор ногирон юлдузчалар милтиради. Лочиннинг назарида, бу ногирон юлдузлар уни чорлаётгандай, ўз ёнларига чақираётгандай туюлди...

Лочин қўлига қалам олди.

«Энажон! Энажонгинам!

Гуноҳкор ўғлингизни кечиринг. Шу кеча мен сизга айтмасдан олис йўлга отландим. Адолат қидиргани сафарга чиқдим. Бу йўл жуда узоқ бўлади. Балки бир неча йиллар, балки ўн йиллар кетар адолатни тиклаб, отамнинг номини оқлашимга. Чунки мен ўз юртим у ёқда турсин, Москов ҳам ҳақиқат қилишига ишонмай қолдим. Эндиликда, мен керак бўлса, Миллатлар Ташкилотигача бораман (эътибор беринг, энажон: «ёзаман» деяпганим йўқ, «бораман» деяпман!), Қандай қилиб, дерсиз? Йўлини топаман. Хорижга чиқадиган кемаларга матросликка ёлланиб бўлса-да океанлардан қайиқда сузиб ўтсам-да, йўл топаман! Демоқчиманки, бошимга не савдолар тушмасин, отамнинг номини оқлайман, унинг ҳалол инсон эканини исботламай, адо-

латни тикламай қайтмайман. Унгача сиз сабр-тоқат билан кутинг ўғлингизни! Эсингиздами, энажон, бир куни адабиёт дарсида сиз рус шоири Симоновнинг «Мени куттил ва мен қайтарман» деган шеърини ўқиб бергандингиз. Бу шеърда урушда юрган солдат ўз ёрига мурожаат қилиб айтадики, «мободо мен дом-дарак-сиз кетсам, ҳатто эринг ўлди, деган қора хат олсанг ҳам — бунга ишонма! Бутун эл, ҳатто туққан онам ионса ҳам, сен ионма бу гапларга, мен тирик қайтаман, албатта қайтаман», дейди ўша солдат. Шеър бизга жуда ёққан эди. Бироқ сиз ўшанда айтган эдингиз: бу гўзал шеърдаги ўлди, деган гапга бутун эл, ҳатто онам ионса ҳам, сен, яъни севгилим, ионма, деган сатрлари унча тўғри эмас, чунки, урушда юрган, эр йигит ўлипти, деган гапга ҳамма, ҳатто солдатнинг севикили ёри ионса ҳам, она ионмайди, шоир шу ерда жиндак хато қилган, дегандингиз?.. Қиссадан хисса шуки, сизга ҳам «ўғлингиз Лочин оламдан ўтилти», дейишса — ионманг, зинҳор-базинҳор ионманг, энажон! Модомики юртимиизда ҳақиқат йўқ экан, мен уни бошқа жойлардан қидираман, Бирлашган Миллатлар Ташкилотигача бораман, аммо адолатни топмай қайтмайман. Сиз эса... биламан! Ноинсоф эмасман, биламан: сизга қийин бўлади, энажон. Жуда қийин бўлади — ҳаммасига кўзим этиб турибди! Аммо бундан бошқа йўлим қолмаса нима қилай? Ўзингиз айта қолинг: нима қилай, энажон?»

Лочин дафтар-қаламини шоша-пиша ёстиғи тагига яшириб, қулоғини динг қилди. Яқин жойда итлар во-виллади, сўнг енгил шарпа эшитилди. Сал ўтмай, қўлида патнис, Олтиной кирди.

Гўё Лочин билан аллақачон қовушгандай, гўё бу оиласа келин бўлиб тушгандай, гўё қайнотасига мотам тутаётгандай кўк кўйлак кийиб, бошига кўк дока рўмол ташлаб олипти. Бу либос унинг чеҳрасига юракни жиз эттирувчи маъсум бир маъюслик бахш этибди. Ўзиям, тўлин ойдай юмалоқ юзи хиёл чўзилиб, катта-катта кўзлари бўталоқнинг кўзларида мўлтираб қопти!

Қиз, қўлида баркаш, бир-икки қадам юрди-ю, чал-қанча ётиб олган Лочинга бир дақиқа термулиб турди. Ундан садо чиқмагач, «қулт» этиб ютинди-да, яна кушдай енгил одимлаб, орқасига тисарилди. Шунда Лочиннинг аллақачон яхлаб, бир парча музга айлан-

ган юраги ногаҳон «шиф» этди, қайнаб келган меҳрдан кўнгли ийиб:

— Олтин... Олтиной! — деб чақирди. Олтиной қайрилиб қаради, қуралай кўзлари умид билан, болаларча илинж билан мўлтиради.

— Олтиной... Илойим, баҳтли бўл!..

Олтинойнинг жовдираб турган кўзларидаги умид ҳадик ва қўрқув билан алмашди.

— Сиз, нима... нималар деяпсиз, Лочин ака! — деб сўради тўсатдан ўпкаси тўлиб.

Лочин чайналди.

— Ҳа, шу. Сен яхши қизсан деяпман, Олтиной! Дунёда энг сулув қизсан, Олтиной! Баҳтли бўл, баҳтли бўласан деяпман...

Олтинойнинг қўлидаги баркаш ерга тушиб, даранглаб кетди.

— Қўйинг бунақа деманг, Лочин ака! Илтимос, қўрқитманг одамни! — Олтиной лаблари пир-пир учганича, ташқарига отилди.

Лочин қизга айтган гапларидан пушаймон бўлиб, унинг бу гапи ҳам, боя Салимларга «мен розиман, сенлар ҳам рози бўлинглар», деган сўзлари ҳам, уларнинг кўнглида хавотир уйғотиши мумкин-ку, дея ўзини койиб узоқ ётди.

Назарида Олтиной ўтов тирқишидан:

«Йўқ, Лочин ака! — деб шивирлагандек бўлди. — Сиздан бошқа ҳеч кимни демайман. Сизсиз бу ёруғ дунё қоронғу мен учун! Сизсиз, дўзах у мен учун! Бир ёқقا кетмоқчи бўлсангиз бирга олиб кетинг, акажон!»

«Бунинг сира иложи йўқ, Олтиной. Менинг манзилим узоқ, йўлим хатарли, Олтиним!»

«Майли, бошга тушганни кўз кўтар, Лочин ака! Фақат ташлаб кетманг. Ташлаб кетсангиз, дунёда энг баҳтиқаро қиз мен бўламан. Ундан кўра ўлдириб кетинг, мени! Ўлдириб кетинг!»

Лочин сапчиб турди. Чамаси, кўзи илинган экан.

Яна ҳаммаёқ жимжит, сокин. Ўтов шифтидаги чироқ ҳамон чарақлаб турибди. Афтидан вақт тун ярмига яқинлашган шекилли, дараҳтлар нотинч гувилляяпти! Лочин чироқни ўчирмоқчи бўлди-ю, ўчирмади: ўчирса нариги ўтовдагилар хавотирга тушиб, хабар олгани келишлари мумкин. Лочин ниманидир эслаб-эслай олмай пешонасини ишқади: «Ҳа, хат!»

Хат ёстиқ тагида эди! Йўқлаб келишса кўриб қолиб, оламни бошларига кўтаришлари мумкин! Лочин хатни ёстиқ остидан олиб, кигиз тагига яширди-да зимистон қоронбуликка шўнгиди.

Шамол кучайган, ўтов теварагидаги дарахтлар ни-мадандир зорланиб, нола чекиб увиллар, осмондаги буулутлар худди қашқирдан ҳурккан қўй галасидай, шитоб билан жануб томон шошилар, осмоннинг очик жойларидағи юлдузлар гўё ҳовучлаб сочилган тилла тангачалардай ярқирап эди.

Шундок ropyараада, қоронгида қовоқ солиб турган Маржонтов устида уч кунлик беҳолгина ҳилол элас-элас кўзга чалинарди.

Маржонтовга кўзи тушиши билан хонадонлари бо-шига қора кун тушган оқшом отаси билан энаси бўзлаб айтган ўлан ёдига келди:

*Маржонтов, Маржонтов,
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайн, Маржонтов!
Оғир кунда таянчим,
Қора тунга суюнчим!
Ёв келди-ку, қошингта!
Фарзандларинг бошига
Иш тушди-ку, Маржонтов.
Ўғлонларинг ошига
Оғу тушди, Маржонтов.
Нечун сукут сақлайсан?
Қалдириючинг қалдираб,
Ғанимларни қувмайсан?
Айланайин, Маржонтов,
Ўргилайн, Маржонтов!..*

Йўқ, Маржонтов ҳам, боболарга мадад берган, ёв келганда қалқон бўлган Маржонтов ҳам бугун гунг, сассиз, соқов!

Лочин кўзи қоронбуликка ўргангунча ўтов ёнида турди, кейин, атрофига қарай-қарай бир-бир босиб, қабристон томон йўналди. Лекин қанча эҳтиёт бўлмасин, қўрадаги сезгир итлар акиллай бошлади. Лочин қоронгида туртиниб-суртиниб, қалин арчазор орасида тимирскиланиб бораркан, итлардан бир-иккитаси ор-қасидан қувиб келишди, уни таниб, думларини ликил-

латиб, оёқларига сурканишди. Лочин «қайт-қайт» дея секин койиб, уларни аранг орқага қайтарди-да, йўлида давом этди.

Ана, қабристон ҳам кўзга чалинди. Қабристондан узоги билан икки юз-икки юз эллик қадам нарида одамлар «Шайтон дара» деб ном қўйган тубсиз дара! Қаърида не-не сирли ҳангомалар, не-не мудҳиш фожиаларни асраган бу зимистон даранинг тубида бир дарё сув оқади! Ўтовдай-ўтовдай тошларга, чўнг қояларга урилиб, улоққа тушган тулпордай оқ кўпикка чўмиб, қутурган шердай наъра тортиб оқади. Дунё дунё бўлти-ки, унга йиқилган на от, на одам, на йиртқич ҳайвон топилган! Ҳаммаси изсиз, ном-нишонсиз йўқолган, йўқолаверган! Ҳеч ким, ҳеч қачон ҳеч нарсани топган эмас бу ёвуз дарадан! Аммо қариндошини йўқотган одам қариндошидан, молини йўқотган молидан умидини узган эмас! Унинг, Лочиннинг умиди ҳам шунда! Ҳаммаси «Мени куттил ва мен қайтарман!» деган анов машхур шеърдагидай бўлади.

Лочин уч кеча-кундуз ухламай, ахир пиравардида шу йўлни топди. Бу дунёдан кетса ҳам энасининг юрагида умид шамини ёқиб кетяпти! Дунёда фарзандини йўқоттан ҳамма эналардай, Лочиннинг энаси ҳам уни кутади, токи қариб, бу бевафо, норасо дунёдан кўз юмгунча ўғлидан умидини узмай кутади, кутаверади. Энаси учун ўйлаб топган битта-ю битта тасалли шу! Бошқа йўл бўлмаса, на чора?

Мана, бор-йўғи беш-олти қабрдан иборат кичик гўристон! Отасининг қабри энг юқорида, тарвақайлаб ўсган иккита кекса арча ўртасида. Маржонойнинг тилаги билан ёнида унга ҳам жой қолдиришган. Лочин тепасига улкан харсангтош қўйилган отасининг гўри ёнига чўккалади, чўккалар экан, тиловат қилишни билмаслигини эслаб, яна ўзидан ранжиди.

«Отажон! Малъун бўхтончилар сабаб, азиз бошингиз устида қора булутлар айлана бошлаганида айтган васиятингиз ҳамон ёдимда. «Ўғлим! Сени худога топширдим, энангни сенга!» дегандингиз гўри ўйламангки, инонган ўғлим сўнгти илтижомни ҳам бажо келтирмади деб! Аммо... гуноҳкор фарзандингизни афв этинг, отажон! Бошқа чoram қолмади! Сизга қилинган бу адолатсизлик, бу ҳақорат ва хўрликлардан кейин

мен учун ҳаром бу дунё! Афв этинг, отажон! Ахир сиз дош беролмаган бу таҳқир, бу ноҳақликларга мен қандай дош берай, отажон?..»

Лочин қабр тошини силаб, гўё отасининг пешонасидан ўпаётгандай, уни қайта-қайта ўпди-да, фип бўғилиб, ўрнидан турди. Кўра тарафда яна итлар ҳура бошлиди: шошмоқ керак!

Лочин олдидағи қалин арчазорга шўнғиди, кафтлари, юз-кўзларига минг тикон бўлиб қадалган игнали шохларнинг оғригини ҳам сезмай, юқорига, «Шайтон дара»га қараб ўрлаб кетди... Орқада, кўргон томонда, ҳамон итлар ҳуаради. Бир-икки жойда чироқ милти-рарди.

Лочин қадамини тезлатди. Ишқилиб, дарага етиб олса бас! У ёфи, худо мадад берса... бир оний иш!

Орқада итлар тобора қаттиқроқ ҳуар, қандайдир овозлар элас-элас қулоққа чалинарди. Мана, хайрият, Лочин ўзига «Адолат манзили» деб ном қўйган «Шайтон дара»га ҳам етиб келди, келди-ю, ёвуз даранинг совуқ нафасидан сесканиб, жар ёқасида тўхтади. Дара, тўғрироғи, унинг кўз илғамас, тубсиз, зимиштон қаъри-даги асов дарё гўё уни ўз бағрига чорлаётгандай алла-қандай сирли шовуллар, кишини ўзига ром қилувчи мафтункор садо тарқатиб, бетиним гувиллар эди!

Лочин бир силтаниб танасини кўйлагидан жудо қилди, тутгларини дўланадай дув тўкиб, шимидан ҳам апил-тапил озод бўлди, қоронгида тимирскиланиб катта бир тош топди-да, уларни боғлаб, қуличкашлаб да-рага отмоққа тайёрлай бошлиди.

Мана, онадан туғилгандай бўлди-қўйди. Энди бир сакраса бас — юрагини тилка-тилка қилаётган бу андуҳ, бу ноҳақ, норасо дунёнинг барча азоб-уқубатларидан қутилади-қўяди!

Тўсатдан, улкан бир қора соя Лочиннинг ёнгинасидан гизиллаб ўтди-да, шитоб билан орқасига бурилиб, оёқларига урилди.

Қоплон! Ажаб ҳол! Марҳум бобосининг садоқатли қари бўрибосари! Аллақачон юролмай қолган, умрининг сўнгти дақиқаларини кечираётган бу қари ит уни қандай қувиб етди? Қандай топиб келди? Ниманинг аломати бу? Ё қоплон эмас, Лочинга дўмбира чалишни ўргатиб, улоқларга опичлаб юрган севимли бобосининг беҳоловат руҳими, безовта арвоҳми бу?

Шу пайт арчаларни гувиллаб эсаётган довул орасидан аёл кишининг:

— Ло-чи-ин! Жон ўғ-лим! — деган чинқириғи қулоққа чалинди. Унга: «Ака-жон? Акажоним-эй» деган яна бир фарёд қўшилди. Энаси! Энаси билан Олтиной!

— Кетсанг... энангни кўмиб кет, жон болам! Аввал ўз қўлинг билан тўримга кўмиб кет!..

Лочин қутилмагандა титроқ босиб, чўккалаб қолди. Хаёлидан эса:

«Сен нимага жазм қиёдинг, аблаҳ? — деган фикр ўтди. — Анов ғанимлар билан кураш ўрнига ўзингни жарга отиб, бу мудҳиш қийинчиликлардан осонгина қутилмоқчимисан? Лекин отанг ўлгани етмагандек, сен ҳам ўладиган бўлсанг онангнинг ҳоли нима кечади? Сенга меҳр қўйган анов шўрлик қиз-чи? Сен йигитмисан ё курашга дош беролмаган бир ҳезалакмисан?».

«Боламов? Бўтамов» — онасининг фарёди тоғларни зир титраттандай туюлди Лочинга.

У аста эгилиб кийимларини қайта кия бошлади. Қоплон гўё Лочиннинг мудҳиш ниятидан қайттанини сезгандек, қўлларини ялади.

Toшкент.